

**OTORİTERYANİZM BAĞLAMINDA TEK PARTİ (1930-1945) VE AK
PARTİ (2002-2017) DÖNEMLERİ KARŞILAŞTIRMASI**

Merve GÜLER

Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Prof. Dr. Mehmet KARAKAŞ

Nisan, 2019

Afyonkarahisar

T.C.
AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**OTORİTERYANİZM BAĞLAMINDA TEK PARTİ (1930-
1945) VE AK PARTİ (2002-2017) DÖNEMLERİ
KARŞILAŞTIRMASI**

Hazırlayan
Merve GÜLER

Danışman
Prof. Dr. Mehmet KARAKAŞ

AFYONKARAHİSAR 2019

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum ‘‘Otoriteryanizm Bağlamında Tek Parti (1930-1945) ve Ak Parti (2002-2017) Dönemleri Karşılaştırması’’ adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığı ve yararlandığım eserlerin Kaynakça’da gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

29 / 04 / 2019

MerveGÜLER

TEZ JÜRİSİ KARARI VE ENSTİTÜ ONAYI

JÜRİ ÜYELERİ

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Mehmet KARAKAŞ
Jüri Üyeleri : Prof. Dr. Celalettin VATANDAŞ
: Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ERKOL

İmza

Sosyoloji Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Programı öğrencisi Merve GÜLER'in "Otoriteryanizm Bağlamında Tek Parti (1930-1945) ile Ak Parti (2002-2017) Dönemlerinin Karşılaştırılması" başlıklı tezi, 29.04.2019 günü saat 10:30' da Afyon Kocatepe Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Sınav Yönetmeliği'nin ilgili maddeleri uyarınca yukarıda isim ve imzaları bulunan jüri üyeleri tarafından değerlendirilerek kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Celal DEMİR
MÜDÜR

ÖZET

OTORİTERYANİZM BAĞLAMINDA TEK PARTİ (1930-1945) VE AK PARTİ (2002-2017) DÖNEMLERİ KARŞILAŞTIRMASI

Merve GÜLER

AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SOSYOLOJİ ANA BİLİM DALI

Nisan 2019

Danışman: Prof. Dr. Mehmet KARAKAŞ

Cumhuriyet Halk Partisi'nin iktidarda olduğu ve "Tek Parti" dönemi olarak ifade edilen 1930-1945 yılları arasındaki siyasal ve sosyal alanlarda gerçekleştirilen uygulamalar, başta sosyal bilimler olmak üzere birçok disiplindeki araştırmaya konu olmuştur. Adalet ve Kalkınma Partisi'nin 2002-2017 yılları arasında gerçekleştirmiş olduğu uygulamalar da siyasal, sosyal ve ekonomi alanlarda birçok disiplin alanında ele alınıp, incelenmiştir.

Bu çalışmada, farklı bağlamlarda, Tek Parti dönemi ve AK Parti dönemlerinde uygulandığı iddia edilen "otoriter" politik uygulamaların olup olmadığı, kendi politik iklimlerinde değerlendirilerek, bu iki dönemin karşılaştırmalı analizi yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Cumhuriyet Halk Partisi, Adalet ve Kalkınma Partisi, Tek Parti, Otorite, Otoriteryanizm.

ABSTRACT

A COMPARISON OF THE ONE PARTY (1940-1945) AND AK PARTY (2002- 2007) PERIODS IN THE CONTEXT OF AUTHORITARIANISM

Merve GÜLER

**AFYON KOCATEPE UNIVERSTY
THE ENSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT OF SOCIOLOGY**

April 2019

Advisor: Prof. Dr. Mehmet KARAKAŞ

The practices carried out in the political and social areas between the years 1930-1945, expressed as the single party period, during which the Republican People's Party was in power, has been the subject of research in many disciplines, especially in social sciences. The practices of the Justice and Development Party between the years of 2002 and 2017 have been examined in many disciplines including political, social and economic fields.

In this study, a comparative analysis of these two periods on whether there are "authoritarian" political practices that are claimed to be applied in the Single Party period and in the AK Party periods will be done by means of evaluating these periods in their own contexts.

Keywords: Republican People's Party, Justice and Development Party, Single Party, Authority, Authoritarianism.

ÖNSÖZ

Uzun ve zorlu bir sürecin sonunda ortaya çıkan bu tez çalışmasında emeği geçenleri burada anmak ve teşekkür etmek istiyorum. Öncelikle, tez çalışması boyunca, bilgi, birikim ve tecrübelerini benimle paylaştığı, yardımlarını esirgemediği için kıymetli hocam Prof. Dr. Mehmet KARAKAŞ'a çok teşekkür ederim.; Yardımları ve desteği olmasaydı, tezin bu hale gelmesi mümkün olmazdı.

Ayrıca, eğitim hayatım boyunca yanımda olan, başta kıymetli annem Türchan GÜLER, babam Kenan GÜLER ve abim Mustafa GÜLER olmak üzere tüm aileme teşekkür ederim. Ve çoğu mutlu anlarında yanlarında olamadığım biricik kuzenlerim, Mira ve Zehra'ya, saf sevgileriyle yanımda olduklarını hissettirdikleri için teşekkür ederim.

Naçizane bir teşekkürü de bu zorlu tez sürecinde ve her daim yanımda olan çok kıymetli arkadaşım, kardeşim Firdevs ÖĞE'ye etmek istiyorum, varolsun. Ve tezin düzeltme aşamasında yardımcı olan arkadaşım Muhammed YILMAZ başta olmak üzere, Afyon'da aile sıcaklığını aratmayan Ayşen KARAKOÇ'a, kıymetli dostum Semih KUT'a; lisans döneminden itibaren gerçek bir aile olduğumuzu düşündüğüm Gözde DOĞANER, Fatma KAYA, Gülsüm TAŞ, Arzu ÇELEN ve Adile HATUN'a uzaklıkları yakın kıldıkları ve yanımda oldukları için teşekkürlerimi sunuyorum.

Son olarak, bu zorlu çalışma döneminde beni hiçbir zaman yalnız bırakmayan, eleştiri ve önerileriyle ilerlememe yardımcı olan değerli yol arkadaşım Ali IŞIK'a, yolumu aydınlattığı ve ışığım olduğu için, çok teşekkür ederim.

Merve Güler

İÇİNDEKİLER

	sayfa
YEMİN METNİ	iii
TEZ JÜRİSİ KARARI VE ENSTİTÜ MÜDÜRLÜĞÜ ONAYI.....	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT.....	vi
ÖNSÖZ.....	vii
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR DİZİNİ	xi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM OTORİTE VE İKTİDAR

1. OTORİTE.....	3
1.1. OTORİTE KAVRAMI VE TÜRLERİ	3
1.2. OTORİTE VE İKTİDAR.....	6
1.2.1 Otoriter Rejimler	10
1.2.2. Totaliter Rejimler.....	13
1.3. OTORİTE KORKUSU	16
1.3.1. Güç ve Otorite	18
2. PATERNALİZM.....	20
3. ÖZERKLİK.....	23
4. ANARŞİZM.....	26

İKİNCİ BÖLÜM TEK PARTİ DÖNEMİ

1. 1930 ÖNCESİNE GENEL BİR BAKIŞ : TEK PARTİ İKTİDARINA GİDEN SÜREÇ	32
1.1 ÇOK PARTİLİ REJİM DENEMELERİ.....	32
1.2 TAKRİR-İ SÜKUN KANUNU, İSTİKLAL MAHKEMELERİ VEMUHALİF SESLERİN SUSTURULMASI	33
1.3 İZMİR SUİKASTI VE SONRASINDA YAPILAN REFORMLAR	37
2. TÜRK SİYASET TARİHİNDE TEK PARTİ DÖNEMİ:1930-1945	38
2.1 YAPILAN SİYASAL, KÜLTÜREL VE DÜŞÜNSEL DEĞİŞİKLİKLER....	40
2.1.1 Din Alanında Gerçekleştirilen Reformlar, Uygulamalar ve Tartışmalar	40
2.1.2 Halkevleri.....	45

2.2	MİLLİ ŞEF DÖNEMİ(1938-1945).....	46
2.2.1	Eğitim ve Kültür Alanındaki Gelişmeler	48
2.2.2	Köy Enstitüleri	49
2.2.3	Bir Denetim Mekanizması: Müstakil Mebusluk	51
2.3	BASIN.....	53
3.	SAVAŞ YILLARINDA TEKPARTİYÖNETİMİ.....	55
3.1	MİLLİ KORUNMA KANUNU VE KARNELİ HAYAT.....	56
3.2	VARLIK VERGİSİ KANUNU	58
3.3	TOPRAK MAHSULLERİ VERGİSİ KANUNU	60
3.4	ÇİFTÇİYİ TOPRAKLANDIRMA KANUNU	61

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM AK PARTİ DÖNEMİ

1.	AK PARTİ ÖNCESİ KOALİSYONLAR DÖNEMİ	64
2.	AK PARTİ'NİN İLK YILLARI VE İKTİDARIN DEVAMLILIĞINDA LİDERİN ETKİSİ.....	69
3.	AK PARTİ HÜKÜMETLERİ DÖNEMİNDE GERÇEKLEŞTİRİLEN REFORMLAR	74
3.1	KÜRT MESELESİ.....	76
3.2	BAŞÖRTÜSÜ MESELESİ.....	80
3.3	KATSAYI UYGULAMASI, SEÇMELİ DİN DERSLERİ VE CUMA ÖĞLE TATİLİ DÜZENLEMESİ.....	82
4.	CUMHURBAŞKANLIĞI KRİZİ, E-MUHTIRA VE AK PARTİ'YE KAPATMA DAVASI.....	85
5.	BASIN	88
6.	AK PARTİ DÖNEMİ GENEL EKONOMİK DURUM.....	90
7.	REFORM SÜRECİNİ YAVAŞLATAN GELİŞMELER: 17-25 ARALIK, GEZİ OLAYLARI VE 15 TEMMUZ DARBE GİRİŞİMİ	92
8.	16 NİSAN 2017 CUMHURBAŞKANLIĞI HÜKÜMET SİSTEMİ	97

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TEK PARTİ VE AK PARTİ DÖNEMLERİNİN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

1.	SİYASİ UYGULAMALAR.....	99
2.	EKONOMİK UYGULAMALAR.....	104
3.	DİN VE İNANÇ ÖZGÜRLÜKLERİ.....	108
4.	DİĞER UYGULAMALARA GENEL BİR BAKIŞ.....	112
4.1	ULUSLARARASI İLİŞKİLER	116

4.2 TARİHE BAKIŞ	117
4.3 EĞİTİM.....	119
SONUÇ.....	122
KAYNAKÇA	127

KISALTMALAR DİZİNİ

- TPCF:** Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
SCF: Serbest Cumhuriyet Fırkası
CHP: Cumhuriyet Halk Fırkası
VVK: Varlık Vergisi Kanunu
TMVK: Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu
ÇTK: Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu
MKK: Milli Korunma Kanunu
DP: Demokrat Parti
AP: Adalet Partisi
MSP: Milli Selamet Partisi
MC: Milliyetçi Cephe
MHP: Milliyetçi Hareket Partisi
ANAP: Anavatan Partisi
DYP: Doğru Yol Partisi
SHP: Sosyal Demokrat Halkçı Partisi
DSP: Demokrat Sol Parti
MGK: Milli Güvenlik Kurulu
DGM: Devlet Güvenlik Mahkemesi
MÜSİAD: Müstakil Sanayi ve İş Adamları Derneği
AKP: Adalet ve Kalkınma Partisi
AB: Avrupa Birliği
İHL: İmam Hatip Lisesi
TSK: Türk Silahlı Kuvvetleri
AYM: Anayasa Mahkemesi
FETÖ: Fetullahçı Terör Örgütü
TD: Taksim Dayanışması

GİRİŞ

Tek Partinin hakim olduğu yıllar, Cumhuriyet'in kurulmasıyla başlamış çok partili hayata geçilen 1946 senesine kadar devam etmiştir. Cumhuriyet Halk Partisi'nin iktidarda olduğu tek partili yıllar hakkında oldukça fazla çalışma yapılmıştır. Bunun en temel nedeni, partinin uzun yıllar kesintisiz iktidar oluşu ve bu yıllarda gerçekleştirdiği uygulamalarda açığa çıkan tartışmaların devam etmesi gibi durumların oluşudur. Siyasal, sosyal, ekonomik açıdan pek çok çalışmada incelenmiş olan Tek Parti döneminin, "otoriter" yönetim şeklini benimsediği eleştirileri, bu tezin çıkış noktalarından birini oluşturmaktadır. Diğer çıkış noktasını ise aynı eleştirilerin farklı şekillerde ve aralıklarla AK Parti dönemine yöneltilmesi oluşturmaktadır. AK Parti döneminde de eleştirilerin, "otoriter"lik söylemleri üzerinden inşa edildiği görülmektedir.

Çalışmanın amacını da teşkil eden bu eleştirilerin ele alınması ve incelenmesi adına, birinci bölümde "otorite" kavramı ve türevleri olan "otoriter rejimler", "Totaliter rejimler" gibi kavramların tanımlarına ve detaylarına yer verilmiştir. Bu kavramlar açıklanırken, birincil kaynakların kullanılmasına özen gösterilmiştir. Bu aşamadan sonra, tezin ikinci ve üçüncü bölümlerinde, Tek Parti ve AK Parti dönemi uygulamalarına yer verilerek, bu kavramları karşılayıp karşılamadıklarının tespitinin yapılması amaçlanmıştır. Daha önce, bu konu üzerinden bir karşılaştırma çalışmasının yapılmamış olması ise, çalışmanın önemini ve özgünlüğünü ortaya koymaktadır.

Tezin ikinci bölümünde, Tek Parti döneminde gerçekleştirilen yasal düzenlemelere ve topluma sirayet etmiş olaylara yer verilmiştir. Bunların başında, Arapça ezan okunmasına yönelik yasak getirilmesi, Türkçe ezan okunmasının kararlaştırılması, Köy Enstitüleri, Matbuat Kanunu, Milli Korunma Kanunu ve karneli hayatın başlaması, Varlık Vergisi Kanunu ve Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu gelmektedir. Bunların yanında, tek parti döneminin kurulmasına giden süreçte yaşanan olaylara, gerçekleştirilen kanunlara yer verilmiş, dönemin daha iyi anlaşılması amaçlanmıştır. Son olarak, döneme ışık tutan hatıratların var oluşu, tezin ikinci bölümünün daha iyi anlaşılmasında fayda sağlamıştır. Bu dönem ele alınırken, kapsamlı birincil kaynakların yanında, dönemi yaşamış olan önemli isimlerin kaleme aldığı hatıratlara yer verilerek, Tek partili yılların ve uygulamalarının daha anlaşılır olması sağlanma-

ya çalışılmıştır. Ancak, yine de bu dönemde bilinen düzenlemeler ve olayların dışında, bilinmeyen, yazılmayan ve görülmeyen bir tarihin oluşu, çalışmanın elde edilen bulgular ile sınırlandırılarak ele alınmasına yol açmıştır.

Tezin üçüncü bölümünde, AK Parti hükümetleri dönemindeki uygulamaların ve yasal düzenlemelerin, özellikle AB ile uyum süreci kapsamında atılan demokratikleşme adımları ortaya konulmaya çalışılmıştır. Toplum nezdinde büyük sıkıntılara yol açan başta başörtüsü meselesi olmak üzere, katsayı uygulaması, Kürt meselesi, idam cezası gibi başlıklar ele alınmış, bu konuların gerek siyasi gerek toplumsal yansımaları göz önünde bulundurularak incelemesi yapılmaya çalışılmıştır. Bu konu başlıklarının yanında, AK Parti dönemi demokratikleşme uygulamalarına ket vurduğunu düşündüğümüz partiye yönelik kapatma davasına, Gezi Olaylarına, 17-25 Aralık sürecine ve son olarak 15 Temmuz Darbe Girişimine yer verilmiştir. Tüm bunlar yapılırken, AK Parti döneminde yazılmış birincil kaynaklardan ve dönem içerisindeki gazete haberlerinden yararlanılmıştır. Son olarak, AK Parti iktidarının devam ettiği hususu göz önünde bulundurularak, belli dönem aralığıyla sınırlandırmaya gidilmiştir.

Tezin son bölümü olan dördüncü bölümde ise Tek parti ve AK Parti dönemlerinin karşılaştırmalı analizlerine yer verilmiştir. Bu bölümde, tezin çıkış noktasını oluşturan soruların neticeye erdirilmesi adına, iki dönemde ele alınan benzer ve farklı konuların karşılaştırması yapılmaya çalışılmıştır. Çalışmanın temel amacını, ileriki yıllarda yapılacak karşılaştırmalı çalışmalara katkı sağlanması, yeni soruların sorularak Türkiye siyasetinde bu iki önemli dönemin yeniden ele alınıp incelenmesi, tartışılmasına katkı sağlanması oluşturmaktadır. Ayrıca, Tek Parti ve AK Parti Dönemlerinin sosyal, siyasi ve ekonomi konularında önemli konu ve uygulamalara değinilerek ve bu konuları ele alarak siyaset sosyolojisine ve Türk siyaset düşüncesine katkı sağlanması amaçlanmıştır.

Son olarak çalışmada benimsenen yöntem, nitel araştırma yöntemi içerisinde yer alan içerik analizi, medya taraması ve tarihsel analiz kullanılmıştır. Ayrıca, gereken yerlerde, nicel verilere de yer verilmiştir. Bu bağlamda, Tek Parti ve AK Parti dönemi hakkındaki literatür, birincil kaynak gözetilerek incelenmiş ve bu hususlar dikkate alınarak çalışma kaleme alınmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

OTORİTE VE İKTİDAR

1. OTORİTE

1.1. OTORİTE KAVRAMI VE TÜRLERİ

Sovyet rejiminin, Hitler yönetiminin, Mussolini ve Franco'nun liderliklerinin dünya üzerindeki rejimlere armağanı olan bir olgu günümüzde yeniden ortaya çıkmıştır: Otorite. Söz konusu olguyu tanımlayan otorite kavramı, elbette, ilk defa ortaya atılmış veya bulunmuş değildir. Mahiyeti, dünya düzenini kasıp kavuran rejimlerde şiddetli bir biçimde kullanılmasından ileri gelmektedir. Kavram farklı ellerde, pek çok kez tanımlanmıştır.

Otorite konusunda görüşleri itibarıyla ilk akla gelen isim şüphesiz Max Weber (2017: 84)dir. Max Weber, otorite tipolojilerini üç kısma ayırarak incelemiştir. *Karizmatik, yasal (rasyonel) ve geleneksel otorite*. Weber otorite türlerini meşruluk zemininde ele alarak açıklamıştır. Yasal otoritede yasalarla meşru bir zeminde egemenlik kurulması sebebiyle Weber, burada doğrudan bir egemenliğin yani otoritenin olduğu görüşünü benimsemiştir. Geleneksel otoritede ise geleneklerle elde edilmiş – resmî olmayan kanunlarla-, kişilerin kendi istekleriyle bağlanmaları mevcuttur. Bu nedenle egemenlik, zor kullanmaksızın elde edilmektedir. Karizmatik otoritede ise egemenliği elde etme sürecinde kitlelerin karizmatik liderlerin bir takım özelliklere sahip olduğuna olan inançları hakimdir. Çoğunlukla karizmatik kişinin sihirli bir güce sahip olduğu düşünülür (sosyalbilimler.org,31.05.2017).

Otorite konusunda diğer önemli isimlerden olan Sennett (2014: 30), otoritede bulunan nitelikleri şu şekilde açıklamıştır: O, 'üstün bir yargılama gücü'nün, 'disiplin uygulama yeteneği'nin, 'güven' duygusunun ve 'koru uyandırma kapasitesi'nin var olması gerektiğini belirtir. Burada üç maddeyi anlamak pekala mümkün. Ancak 'güven' sağlama noktasında bazı şüpheler açığa çıkmaktadır.

Bu güven duygusu gerçek, salt içten gelen bir güven duygusu mudur? Yoksa ‘korku uyandırma kapasitesi’nin bir yansıması sonucu mu ortaya çıkmaktadır?¹

Otorite kavramının iktidar kavramından daha karmaşık bir yapı taşıdığı belirtilen Lukes (1997: 634), otorite konusunda farklı düşünürlerin tanımlanmalarına geniş bir şekilde yer verdikten sonra, bu kavramı ve uygulanış şeklini şöyle açıklamıştır:

“Otorite bir yandan, kişisel muhakemenin kullanılmamasını içerir. Otoriteyi kabul etmek, tam anlamıyla, insanın yapması veya inanması istenen şeyi incelemekten sakınması demektir. Aynı şekilde otoriteyi uygulamak, tam anlamıyla, neden göstermek zorunda olmamak, itaat görmek ve inanılmak hakkına sahip olduğu için itaat görmek ve inanılmak demektir.”

Burada otorite kavramı, bireylerin sorgulamaksızın kabul ettikleri bir halde ele alınmıştır. Otoriteyi uygulayanlar ise, bu durumu olması gereken bir şeymiş gibi gördüklerinden, kendilerine itaatin ve inanılmanın da tabii oldukları düşüncesine sahiptirler. Görüldüğü gibi, otorite açıklamasında, otoriteyi karşılıklı kabulleniş hakimdir.

Otoritenin merkezde bulunduğu yapıyı ele alırken eksik bir değerlendirme olmaması adına etkilediği toplumun kılcal damarlarına inmek, toplum içerisinde var olan tüm yapıları gözden geçirmek bunlar içerisinde ilk akla gelenler, cemaatler, yerel gruplar, yerel bölgedeki değerler gibi toplumu var eden unsurlar olarak sıralanabilir- (Linz, 2017: 144) gerekir. Bu argümanlar otoritenin ve yönetimi altındaki toplumun daha iyi açıklanmasına yardımcı olacaktır. Başka bir açıdan, otoritenin yalnızca iktidar ve topluma indirgenmesi hususu da tartışmaya açık bir konudur.

Otorite kavramının günlük hayatımızda da geniş bir yer aldığını görebiliyoruz. ‘Otoriter bir kişi’, ‘otorite figürü’, ‘babanın çocukları üzerindeki otoritesi’ gibi ifadeler bu yansımaların birkaç örneğidir.

---

¹Bu soruların cevabı da sorunun kendisi gibi tartışılabilir. İlerleyen başlıkların ilgili kısımlarda bu soruların cevapları olacaktır. Bu nedenle, detaylı tartışmalar sırası geldiğinde ele alınacaktır.

Otorite en gündelik haliyle psikolojik yaşama katılır (bir akrabanın ya da bi yakının otoritesi), en genel düşünceleri besler (otorite krizi), siyasal kuramların merkezinde bulunur (devlet otoritesi) (Mendel, 2005: 21).

Peki her alanda otoritenin olduğunu söylememiz ya da kat'i surette otoritenin olmadığını veya olamayacağını söylememiz mümkün müdür? J.M.Bochenski'ye göre (2015: 37) her insan en azından bir alanda diğer insanlar için bir otoritedir. Yani biz günlük hayatımızda kabul edelim veya etmeyelim otoritelerin açığa çıktığını görebiliriz. Anne, baba çocuğu üzerinde otorite sahibi iken, okulda öğretmen öğrenci için otorite sahibiolabilmektedir.

Otorite konusunu, 'iktidar ve özgürlük' kavramları çerçevesinde açıklayan Foucault'a göre (2000: 75), iktidar yalnızca "özgür özneler" üzerinde ve yalnızca onlar "özgür" oldukları sürece var olurlar. Özgürlüğünse sadece iktidarın uygulanmasına karşı çıkabileceğini belirten Foucault, bunun sebebinin son tahlilde iktidarın özgürlükleri de belirleme durumunda olmasıyla açıklamaktadır. Aslında, özgürlük ve iktidar bu açıdan iç içe gözükmektedir.

Bir başka düşünür Kojeve (2007: 21- 22) ise otoriteleri dört tipe ayırmaktadır. Bunlardan ilki *babanın çocuk üzerindeki otoritesidir*. Kojeve, geleneği ve bunu elinde tutanların otoritesini, büyük yaş farkından doğan otoriteyi de bu başlık altında ele alınabileceğini belirtmiştir. İkinci otorite türü *Efendinin Köle üzerindeki etkisidir*. Bu başlık altında erkeğin kadın üzerindeki etkisi, askerinin sivil üzerindeki etkisi de dahil edilmektedir. Üçüncü otorite tipi ise *reisin güruh üzerindeki otoritesidir*. Kojeve, hocanın öğrencisi üzerindeki otoritesini, kahinin, peygamberin otoritesini bu kapsamda değerlendirmiştir. Son olarak karşımıza çıkan otorite türü *yargıcın otoritesidir*. Bu tür için hakimin otoritesi, denetçinin otoritesi gibi çeşitlemeler sayılabilir.

Otorite hakkında genel bir yanlış vardır. Otoritenin sadece despot rejimlerde, yönetim biçimlerinde yer aldığı düşüncesi. Oysa ilerleyen bölümlerde de göreceğimiz gibi demokratik siyasal sistemlerde de otoriter uygulamalar yer almaktadır. Otoritenin uygulanış yöntemleri farklılık göstermiş olsa da otoritenin varlığının her alanda yer aldığını görebilmekteyiz.

1.2. OTORITE VE İKTİDAR

Otorite ve iktidar kavramları tanımlanırken yakın zamanlara kadar birbirleri ile benzer anlamlar temelinde ele alınmış ve açıklanmıştır. İktidar, meşru bir zeminde kurulduğunda demokratik sayılabilecek bir yönetim biçimi haline gelebilirken otorite, gücünü, iktidarını her ne kadar halka dayandırsa da bunu iktidar kadar sağlam bir zemine oturtmakta güçlük çekmiştir.

İnsanın doğası gereği işlerini bir arada yapma, birbirlerini yönetme ve yeri geldiğinde ise yönetilmeye yatkın olma halleri oldukça eskiye dayanan bir durumdur. Önceleri birliktelikler küçük gruplarla sağlanabildiğinden hissedilen bir yönetme veya yönetilme duygusu tam olarak açığa çıkmamıştır. Ancak iktidar olma düşüncesinin de toplu halde yaşama düşüncesi gibi eski bir tarihe sahip olduğu düşüncesi, çoğunluk tarafından kabul gören bir görüş olmuştur.

James Fitzajames Stephen'ın söylediği gibi: 'İnsanlar bir çift ayakkabı yapmaktan bir imparatorluğu yönetmeye kadar herhangi bir ortak amaç için bir araya geldiklerinde iktidarın belli bir yerde bulunmadığı hiçbir örnek gösterilemez ve bu, emir ve itaatten başka ne olabilir (Bottomore ve Nisbet, 1997: 638)?

Otorite her zaman kendisine itaat edilmesini istediği için, genellikle belli iktidar ya da şiddet biçimleriyle karıştırılmaktadır. Ne var ki, otorite dışardan zorlayıcı araçlar kullanılmasını men eder; zorun geçerli olduğu yerde, otorite de iflas etmiş demektir (Arendt, 1996: 129). Şayet şiddet otorite ile aynı işlevleri yerine getirirse - yani halkın itaat göstermesini sağlarsa-, şiddet otorite olmaktadır (Arendt, 1996: 141).

Foucault ise, iktidar kavramını daha çok *özne* üzerinden açıklamıştır. Foucault, özne sözcüğünü, iktidar konusunu açıklarken, 'başkasına boyun eğen', 'tabi olan' anlamında kullanmıştır (2000: 63). Bu bağlamda düşünüldüğünde, Foucault'un iktidar kavramını, "bireylerin veya grupların davranışlarını yönlendirme" şeklinde tanımlaması daha anlaşılır olmaktadır (2000:75).

Foucault, insanların insanlar tarafından yönetilmesinin belli bir rasyonalite türü gerektirdiğinden bahsetmiştir. Yani, Weber'in ifade ettiği şekliyle, bu durumun gerçekleşmesi için bir tür *meşruluk* zemine ihtiyaç vardır. Foucault, bu siyasi rasyonalitenin dayanağının 'devlet aklı' ile gerçekleştirildiğinden bahsetmiş, bu aklın hem

bireyselleştirici hem bütünselleştirici bir iktidar biçimi olarak tanımlanabileceğini söylemiştir (Foucault, 2000: 55- 56). Foucault, bu bireyselleştirme ve bütünleştirme-lerin, toplumları daha denetimli hale getirmekle sağlanmaya çalışıldığını söylemektedir (2000: 72).

Canetti ise “otorite”, “güç” ve “iktidar” kavramlarının iç içe geçmiş olduğu düşüncesinden hareketle, bu kavramları birlikte açıklamayı tercih etmiştir. Canetti, kedi- fare arasındaki ilişkinin güç ve iktidar arasındaki ilişkiyle benzer olduğunu, şu ifadeleriyle açıklamaktadır: “Kedi farenin gitmesine izin verir, biraz kaçmasına, hatta arkasını dönmesine fırsat tanır; bu süre boyunca fare artık güce maruz değildir. Ancak hala kedinin iktidar (alan)ının içindedir ve her an tekrar yakalanabilir.” (Canetti, 1998: 280) Canetti’nin bu metaforunda, fare yani iktidarın alanı içerisinde yer alanlar, iktidar tarafından belirlenmiş bölgelerde ‘özgürlük’lerini, bir sonraki yakalamaya kadar devam ettirebilir görünmektedir. Burada iktidar, hakim güç konumunda ele alınmıştır.

İktidar kavramı, başka bir düşünürü göre “uygulanmakta olan *meşrulaştırılmış* bir “zor” durumunda”, yani üzerinde iktidar uygulanan insanların minimum “rıza gösterdiği” bir referans çerçevesinde kullanılmaktadır (Poulantszas, 2014: 119). Yani iktidar sahiplerine doğal ve zorunlu bir itaatin söz konusu olduğu söylenebilir. Çoğunlukla ekonomik sebeplerle ve bazen de politik nedenlerle bu *rıza gösterme* durumu açığa çıkabileceği gibi kimi zaman yönetilenlerin “düzenin böyle olduğu” düşüncesiyle hareket etmesi sonucunda da direkt bir meşrulaştırmaya gidilmesiyle de meydana gelebilmektedir.

Bir arada, toplu halde yaşama isteği hali zaman içerisinde güç ilişkilerine de bağlı olarak zihnimizde ilk canlanan iktidar kurma biçimi güç olduğundan- iktidarı meydana çıkarmış olması pek muhtemeldir. Kabile reisliği, klan reisliği gibi küçük grupların yaşamları incelendiği taktirde nerede, hangi kalabalık grupta olursa olsun iktidarın bir şekilde tayin edildiği ve düzen sağlama aracı olarak kullanıldığını görebilmekteyiz. Ancak bu durumun kendiliğinden gerçekleştiğini, daha doğrusu hiçbir mücadelenin yaşanmadığını söylemek de güçtür.

Örneğin, Foucault (2000: 63), iktidar biçimlerine karşı üç tür mücadelenin olduğundan bahsetmiştir. Bunlardan ilki, “tahakküm biçimlerine (etnik, toplumsal ve

dinsel) karşı yürütülen mücadeleler”dir. İkincisi, “bireyleri ürettikleri ürünlerden ayıran sömürü biçimlerine karşı yürütülen mücadeleler”dir. Üçüncü mücadele şekli ise, “bireyi kendisine bağlayan ve bu şekilde diğerlerine tabi kılan duruma karşı (boyun eğdirme biçimlerine karşı) yürütülen” mücadeledir. Bu mücadelelerin sonucunda ise bir tanesinin egemen olduğu görülür.

İktidarların egemenliklerini sağlamaları için Foucault, ‘disiplin’ adını verdiği teknolojilerden faydalandıklarını belirtmektedir. Foucault, bu disiplinleri şöyle tanımlamıştır: “Disiplin, aslında, toplumsal gövdedeki en ufak unsurlara varıncaya kadar denetleyebilmemizi sağlayan, bizzat toplumsal atomlara, yani bireylere ulaşmamızı sağlayan iktidar mekanizmasıdır.” Foucault, disiplinin askeri alan için ordu ile, eğitim alanında ise okullar ile sağlanabildiğinden bahsetmiştir (Foucault, 2000: 149- 150).

İktidar kazanma düşüncesi insan için oldukça eski bir duygu olduğundan, bu kazanma düşüncesinin açığa çıktığı noktalarda savaşların yaşanması da kaçınılmaz olmuştur. Hatta, bazen aynı kanı taşıyan kardeşler, bu uğurda birbirlerini katletmeyi göze almıştır. İktidar sahibi olmanın beraberinde gücü, her şeye muktedir olma isteğini getirmesi iktidar için yapılan savaşların ağır sonuçlarla neticelenmesine yol açmıştır.

Şartların olgunlaştığı esnada ise başka bir sorun ortaya çıkmıştır: iktidara gelecek kişinin sahip olduğu vasıflar. Bazı insanların karakterleri, onları hep kumanda etmeye, ötekilerinin karakterleri ise boyun eğmeye yönelir; bu iki uç arasında da, bazı durumlarda kumanda etmek isteyen, bazı durumlarda da öndere uymayı yeğleyen ortalama insan yığını bulunur (Russell, 2017: 17). İktidarda bulunan kişinin kabul gören vasıflara sahip olması tam da bu nedenle önemlidir. Çünkü iktidarda olmayı hedefleyen kişi diğer *ortalama yığın* gibi düşünen birisi olmamalıdır. Aynı zamanda *ortalama yığın*ın isteklerini, arzularını anlayarak çözüm de üretebilmelidir. Sorunların nihayete erdirilmesi noktasında önde gelen fikirlere sahip olmalıdır. Bu ve başka bir takım nitelikler iktidarın ömrünü belirleyen unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

İktidar sahibi kişi aynı zamanda yasayı bir korku salma aracı olarak kullanabilme ehliyetini kendisinde görebilmektedir. Bunu iktidarının devamlılığı açısından

meşru bile sayabilmektedir. Bu aynı zamanda otoritesini gösterme yöntemi de sayılabılır. İktidarı elinde bulunduranlar meşruluk noktasında belli noktalarda değerlere dini veya geleneksel seslenme yöntemini tercih etmektedir (Russell, 2017: 20). İkinci Dünya Savaşı dönemi liderlerine baktığımızda bu yöntemi sıklıkla kullandıklarını görebiliriz. Franco, Mussolini, bilhassa Hitler yaptıklarını haklı, meşru gösterme noktasında bu yöntemi kullanmışlardır.

İktidarın yasayı kullanmasını Kojeve (2007, 18) ise *kadavra* benzetmesi ile açıklamaktadır. Kojeve'ye göre yasallık, otoritenin kadavrası, mummyası ya da hayat-tan yoksun bir bedeni olarak düşünülebilir. Bu bizlere otoriteyi elinde bulunduran siyasi iktidarların yasallığı kullanarak iktidarlarını nasıl sağlam bir zemine oturttuk-larının bir başka açıklaması olarak karşımıza çıktığının göstergesidir.

Russell (2017: 25), kumanda edenler ve kumanda edilenler dışında başka bir tipin de var olduğundan bahseder; *çekingener*. Russell'a göre bazı kimseler zorba olmadıkları halde, boyun eğmeyi reddedecek kadar da cesurdurlar. Bunların toplum yapısına kolay kolay uymadığını belirten Russell, çekingenerlerin bir başlarına özgür yaşayacakları bir sığınak arayışında olduklarından bahseder. Bu sığınak bazen insanın kendi zihnindedir bazen de fiziksel bir mekandır.

Russell'ın (2017: 34) ele aldığı diğer önemli konu, bireylerin etki altına alınabilmesinin yöntemleridir. Bunları *üç grupta* ele almıştır. Bireyi etki altına almanın ilk yolu *bedeni üzerinde doğrudan doğruya güç uygulamak* (örneğin, hapsederek, öldürerek)tır. İkinci yöntem ise *kandırma ve belli bir yöne sevk etme aracı olarak ödül ya da ceza vererek* (örneğin, iş vermek veya işsiz bırakmak) yapılmaktadır. Son yöntemde ise *fikirlerini etkileme* (örneğin, en geniş anlamıyla propaganda) yer almaktadır. Modern dünyada en etkili yöntem ve en az acı veren yöntem şüphesiz *propaganda* olmuştur. Kitleleri etkilemede gelişen teknolojinin çeşitli araçlarıyla (televizyon, kısaca medya ve internet bunda en büyük paya sahip araçlardır) fikirleri kolayca değiştirebilmekte ya da en azından kafa karışıklığı meydana getirebilmektedir.

Başka yakın bir görüş ise “siyasi iktidarın özellikleri”ni açıklayan Seyyar'a aittir. Seyyar, bütün iktidar türleri içinde en geniş kapsamlı iktidar olarak ele aldığı siyasi iktidarın aynı zamanda hiyerarşi bakımından da en ileri aşamaya ulaşmış örgüt

olarak nitelendirmektedir. Siyasi iktidar, zor ve şiddet kullanma tekelini elinde bulundurduğu için toplum, iktidarın bu özelliklerini ya benimsemekte, ya da kerhen de olsa kabullenmektedir. Dolayısıyla, otoriteye boyun eğme olgusu hakimdir (2007: 442).

Günümüzde otorite nerede? Totaliter ülkelerde bu, aile içinde ve okulda otoriteye saygının pekiştirilmesi yoluyla desteklenen açık bir devlet otoritesidir. Öte yandan, Batılı demokrasiler, on dokuzuncu yüzyıl otoriter rejimlerini ortadan kaldırmış olmaktan gurur duymaktadırlar. Peki, gerçekten ortadan kaldırmışlar mıdır, yoksa sadece otoritenin niteliği mi değişmiştir? (Fromm, 2017: 26).

Bu sorunun yanıtı farklı biçimlerde verilebilse bile, otoritelerin ortadan kaldırılma gibi bir durumu, tarihi gerçekler ve kurulup yıkılan devletlerin oluşu, bunun pek mümkün olmadığını göstermektedir. Üstelik otoritelerin şöyle ya da böyle var olmaya devam edeceklerinin kanıtını, geçmişte yaşanan veya günümüzde yaşanmaya devam örneklerle desteklemek mümkündür.

1.2.1 Otoriter Rejimler

Otoriter yönetimlerde otorite, kaynağını daima yönetimin kendi gücünü aşan bir dış güçten alır; otoriteler otoritelerini, yani meşruiyetlerini her zaman siyasi alanı aşan bu kaynaktan, bu dış güçten almışlardır ve iktidarları bu gücün kontrolü altındadır (Arendt, 1996: 134- 135).

Otoriter yönetimlerin işleyişini piramit imgesiyle açıklayan Arendt, bu yönetimleri şu şekilde ifade etmektedir:

“Gerçekten de piramit, otoritesinin kaynağını kendi dışından alan ama iktidar mevkinin piramidin zirvesine yerleştiren; iktidarın, her biri belli oranlarda ama hiçbiri de yukarısındakinden daha az olmamak üzere güce sahip birbiri ardına sıralanmış katmanlardan süzülerek tabana ulaştığı ve bu süzülme sürecindeki ihtimam sayesinde tavandan tabana bütün katmanların bir bütün halinde sıkıca birbirleriyle entegre edilmekle kalmayıp, piramidin tepesinde ve aynı zamanda otoritenin aşkın kaynağını oluşturan odak noktasında toplanacak şekilde iç içe geçtiği bir yönetim yapısıdır” (Arendt, 1996: 136).

Otoriter sistemlerde ideolojinin varlık sorunsalı, bir başka ifadeyle ideolojinin var olup olmadığı meselesi, totaliter ve otoriter sistemlerde tartışılan bir husus olmuştur. J.Linz (2017, 169), ideolojinin yokluğunun, kitleleri psikolojik ve duygusal

yönden rejimde özdeşlemelerini sağlamak üzere, halkın mobilize edilebilmesini sınırlayacağı görüşündedir.

Baktığımız zaman, ideolojilerin insanları manipüle etme noktasında etkili bir araç olduğunu görürüz. Bahsi edilen rejimlerde ve adı geçmeyen herhangi bir rejimde de ideolojinin varlığı büyük önem arz etmektedir ve geçmişte de önem arz etmiştir. Siyasette, okullarda ve dahi hayatın hemen her kesiminde sahip olunan görüşler başkalarına açıktan veya gizliden aşılansmaktadır. İdeolojinin geniş kitlelere yayılması, ileriki safhalarda elde tutulan ideolojinin bir silah işlevi görerek, istenilenin yapılması noktasında bir vasıta unsuru olarak görülebilir. İdeoloji, aynı zamanda riskleri de beraberinde getirir. İdeolojiler, pek çok kez çatışmaların, ayrılıkların sebebi olabileceği gibi, manipüle edilmesini sağlayarak bir aradalığı da tesis edebilir.

İdeoloji olmayınca, militanları gönüllü kampanyalar, parti toplantılarına düzenleri olarak katılma, yüz yüze propaganda faaliyetleri vb. amaçlarla mobilize etmek güçleşir. Ütopycacı unsurlara sahip bir ideoloji olmayınca, siyasete daha pragmatik ve yakın çıkarları gerçekleştirecek bir araç olarak değil, başlı başına bir amaç olarak ilgi duyanları çekebilmek zor olur (Linz, 2017; 173).

J.Linz, kitabında, üç önemli otoriter rejim türünden bahseder. İlk olarak *bürokratik- askerî otoriter rejimleri* ele almakta ve bazı bakımlardan otoriter rejimlerin en tipik modelini oluşturduğunu söylemektedir. İkinci olarak *organik devletçilik* adını verdiği rejimden bahsetmektedir ve elitçiliğin ön planda tutulduğu, vatandaşın katılımları fikrinden uzak bir rejim türü olarak ele almaktadır. Son olarak *mobilize edici otoriter rejimler* ya da *bağımsızlık sonrası mobilize edici otoriter rejimleri* ele almaktadır. Bu rejim türünde sömürge yönetiminden bağımsızlığını kazanan, ya da yabancı bağımlılığa karşı başkaldıran devletlerde ortaya çıkmışlardır (2017: 189-253).

Linz (2017, 195) rejim türlerinden ilki olan bürokratik- askerî otoriter rejimlerin niteliklerini şöyle açıklamaktadır; “Otoriter rejimlerin en sık rastlanan alt tipi, subaylarla bürokratların tek başlarına olmamakla birlikte üstünlük taşıdıkları bir koalisyonun hükümete hakim olduğu, belirli bir ideolojiye bağlanmaksızın diğer grupları yönetime kattığı veya dışarıda bıraktığı bürokratik zihniyet sınırları içinde pragmatik

biçimde hareket ettiği, tek bir kitle partisi yaratmadığı veya böyle bir partinin rol oynamasına izin vermediği rejimlerdir.”

İkinci rejim olan organik rejimlerin niteliklerini ise Linz (2017, 227- 228), “ Bir yandan liberal demokrasinin bireyci varsayımlarını, bir yandan da sınıf çatışmasını reddetmekle birlikte, modern veya modernleşen toplumlardaki birbirine benzer menfaatleri temsil edecek kurumsal bir kanal sağlama arzusu, çok çeşitli teori-ideolojik formüllere ve bunların siyasal kurumlar vasıtasıyla gerçekleştirilmesi yolunda teşebbüslere yol açmıştır. Bu gibi teşebbüsler, ya mobilize edici tek-partinin bir alternatifi, ya tek-parti yönetiminin bir aracı veya tamamlayıcısı, hatta tek-partiyle toplumu birbirine bağlamanın bir yolu olarak düşünülmüştür” şeklinde açıklamıştır.

Son rejim türü olan bağımsızlık sonrası mobilize edici otoriter rejimler ise Linz’in ifadesiyle “ sömürge yönetiminden bağımsızlığını kazanan, ya da yabancı bağımlılığa karşı başkaldıran devletlerde ortaya çıkmaktadır” (Linz, 2017; 253). Bu rejim türü, Cumhuriyet Türkiye’si’ne daha yakın bir rejim gibi gözükmektedir. Cumhuriyet Türkiye’si de yabancı bağımlılığına karşı uzun süren savaşlarla kurulmuş bir devlet modelidir. Dolayısıyla bu rejimin kuruluş aşamasında maddi yetersizliklerin mevcut olması, ancak tüm zorluklara karşı halkın bir arada, bütün bir biçimde durması gibi özellikler de Türkiye’nin bu rejime yakın olmasının ardındaki nedenlerden birisi sayılabilir. Zira ülkemiz de kuruluş safhasında, ekonomik açıdan güç bir durumdaydı. Bu gibi zorlukların üstesinden birlik olarak gelinebilmişti.

Giyilecek kıyafetlerin yönetim kadrolarınca belirlenmesi, yargılamaların ‘şekil’ üzerinden yapılması, neyi yapıp neyi yapamayacağımızın sınırlandırıldığı, ölçüleriyle ortaya konduğu, kısacası, toplumun belli kalıplara sıkıştırılması gibi örnekleri, otoriter rejimlerde görebiliriz.

Yöneticilerin tepeden inme kurdukları rejimler yerine, yöresel kaynaklardan doğan ve bu kaynakları mobilize eden siyasal liderlerin yarattığı tek-partili mobilize edici otoriter rejimler, ekonominin gelişme düzeyi düşük; özellikle nispeten eşitlikçi bir köylü kırsal yapıya sahip; küçük modern eliti, çoğu zaman yabancılardan veya bir dış etnik grup mensuplarından oluşan; sömürge yöneticilerinin, bir profesyonel ortasınıfın, kendine özgü statü ve şeref payelerine sahip bir bürokrasinin ve profesyonel

bir ordunun gelişmesine izin vermemiş veya bunu teşvik etmemiş oldukları toplumlarda kurulabilmiştir (Linz, 2017: 253).

1.2.2. Totaliter Rejimler

Totaliter rejimler, otoriter rejimlerle birlikte anılsa da aralarında uygulanış yöntemleri açısından farklar bulunmaktadır. Kimi yazarlar rejim olarak ele alabilmekteyken kimileri ise totaliter düzenin bir diktatörlük biçimi olduğu kanısını taşımaktadır. Totaliter düzenin bileşenlerini açıklayan Friedrich ve Brzezinski, totaliterliği diktatörlük biçimi olarak ele alan düşünürlerdir. Bu isimler, *totaliter diktatörlüğün* ana niteliklerini ise şu şekilde ifade etmektedirler:

“Totaliter diktatörlüklerde ortak olarak bulunduğunu ileri sürdüğümüz ana nitelikler altı tanedir: Tek ideolojiden meydana gelmiş totaliter diktatörlüğün birbirleriyle ilgili niteliklerinin modeli ya da ‘syndrome’, bir adam tarafından yönetilen tipik tek parti, yıldırıcı bir polis, haberleşme tekeli, silah tekeli ve terkeden yönetilen ekonomi.” (Friedrich ve Brzezinski, 1964: 12- 13).

Otoriter sistemlerin yapısını oluşturan itaat ve uyum arayışının gerekli olduğunu önceki başlıkta belirtilmiştir. Totaliter sistemlerde ise itaat ve uyum arayışının gerekli bir unsur olmadığını söyleyen düşünürler olmuştur. Totaliter sistemleri açıklayan genel niteliklere baktığımızda, pek de masum olmayan ve belki de yalnızca söylemden ibaret kalan unsurları J.Linz’in kitabında ifade ettiğini görebilmekteyiz;

“Totalitarizm, diktatörlük genel kategorisine giren yeni bir hükümet şeklidir; bu sistemde siyasal iktidarın teknolojik yönden ileri araçları, topyekun bir sosyal devrimi gerçekleştirmek amacıyla, bir elit hareketinin merkezi liderliği tarafından, bir kayıt ve şarta bağlı olmaksızın kullanılır; tüm halkın zorla sağlanan oybirliği atmosferi içinde liderlikçe ilan edilen bu devrim, insanın birtakım keyfi ideolojik varsayımlara göre şartlandırılmasını da kapsar (Linz, 2017: 36).”

Propaganda pek çok yerde kullanılabilir. En önemli işlevini ise siyaset sahnesinde gerçekleştirmektedir. İyi bir propaganda yapabilen siyasi liderin kitleleri harekete geçirmesi çok daha kolay olmaktadır. Teknolojik, askeri araçlar sindirmede önemli bir etkiye sahip olsalar da propaganda bunların arasında her zaman üstünlüğünü korumayacaktır.

Rejim, halkın tüm ideolojik birliğini sağlamak için, eğitim ve yetiştirme sistemine olduğu kadar bu propaganda süreçlerine de dayanmaktadır. Disiplinli bir şekilde tek elden düşünen ve hareket eden gerçek totaliter bir kuşak yetiştirmede, idare tarafından kullanılan, bu zihne biçim verme araçlarıdır (Friedrich ve Brzezinski, 1964: 114).

Totalitarizmdeki terör, birçok otoriter rejimlerde, bazen de demokrasilerde gördüğümüz gibi, yalnızca mahkemelerde adaletin saptırılmasından ve kötüye kullanılmasından veya kamu makamlarının yasadışı eylemlerine gayriresmî olarak göz yumulmasından ibaret kalmayıp, bu tür uygulamaların hukuk kurallarıyla kurumlaştırılmasını ve zaman zaman hukukçuların bilimsel eserlerinde bile ideolojik açıdan meşrulaştırılmasını içerir (Linz, 2017; 87- 88). Yani bu yapılan uygulamalar gerek halk nezdinde gerek oluşturulmuş hukuk düzeni içerisinde haklı gösterilmeye çalışılır. Yapılan uygulamalar ve yargılamalar ‘hukuka uygun’, ‘adaletli’ bir yargılama düzeninden başka bir gerekçe ile yapılmamıştır, anlayışının egemen olduğunu da yine yukarıdaki ifadelerden anlayabiliriz.

Totaliterlik, bir ihtilal sistemidir. Ekonomik, toplumsal, kültürel ihtilalleştirmeyi yapabilmek için mevcut düzeni yok etmek isteyen bir ihtilaldır bu. Böylece ideolojilerin ana hatlarını çizdiği genel amaçlarla harekete geçen totaliterci hareketler, iktidarı ele geçirdikten sonra durmazlar.(Friedrich ve Brzezinski, 1964: 126). Bunu sağlamak için ise terörü kullanırlar. Terör, bu nedenle totaliterliğin devamı noktasında olmazsa olmaz araçlardan birisi sayılmıştır. Bir arada olabilmek için totaliter rejimler teröre fazlasıyla ihtiyaç duymaktadır. Totaliter rejimlerin genel özelliklerine baktığımızda, rejimlerin bir ideolojiye sahip olduklarını ve yönetimi altındaki kontrol altında tutmak adına silahlı bir örgütle omuz omuza çalıştıklarını söylememiz mümkündür. Kontrolü sağlamanın bir başka yolu ise partinin, vatandaşların siyasal katılımının sağlamasıdır. Bu katılmayla vatandaşlar, diğer katılımlarından, bağlılıklarında yavaş yavaş uzaklaştırılmaya başlayacaklarından, parti kontrolünde, istenilen özellikte birey yaratmak da daha kolay olacaktır (Linz, 2017: 80). Diğer yandan ise aslında bu durumun totaliter rejime has bir özellik olmadığını görüyoruz. Başka rejimlerde, sistemlerde de bir şekilde kontrol altında tutma isteği mevcuttur. Bu alenen yapılsa bile insan doğası gereği üstün olma, gücü tekelinde bulundurma her zaman cazip gelmiştir. Açık bir biçimde yapılsa bile sindirme, baskı altına

alma veya kontrol altında tutma işleminin farklı yollardan da yapılabildiği bir gerçektir.

Örneğin Arendt (1996: 137), totaliter sistemlerin bu baskı altına alma durumunu normal bir dünya imajı yaratarak, açıktan değil gizliden gerçekleştirdiğini söylemektedir. Arendt, totaliter sistemlerdeki düzenin, ‘normal, olması gereken bir dünya düzeni’ olduğunu göstermek için de aldatıcı parti sempatizanlarını devreye sokulduklarından bahsetmektedir. Bu sempatizanlar, halkın ‘bizim dünyamızla gerçek dünya arasında uçurum var’ düşüncesinin gerçekleri yansıtmadığını, değişik yollarla benimsetmekle görevlendirilmişlerdir.

Totaliter rejimde var olan siyasal elitin seçimi ve ayıklanması, çeşitli sınanma yollarından sonra gerçekleştirilmektedir. Güçlü bir tek- parti iktidarında yer alacak yönetici elit kadro imtina ile seçilmektedir. Yönetimde olan kadrodan herhangi birinin güveni zedeleyici davranışında totaliter rejimlere has yargılama devreye girer. Yargılanan yönetici kadrodaki kişi güçlü parti iktidarındaki yargıçları ikna noktasında sıkıntılar yaşayabilir. Çünkü eğer hüküm verilmişse, niyet okumalarla dahi yargılama gerçekleştirilebilir. Öyle ki, işlenen suç ile verilen cezalar arasında bu nedenle bariz farklar ortaya çıkmaktadır (Linz, 2017: 87-91). J.Linz (2017, 93), bu yargılamaların hukuki yollardan meşrulaştırılmasının da yapıldığını ve ideolojik olarak meşru gerekçelerle de desteklendiğinden bahsetmektedir.

Totaliter sistemlerde yargılamaların halk önünde yapılması meselesi ise yine rejimin, vatandaşları manipüle etmesinin, propagandalarını daha kolay yapmasının bir başka yöntemi olmasından ileri gelmektedir (Linz, 2017: 80). Rejimin ideolojilerinin halka iyice benimsetilmesi, başka bir ifadeyle içten içe korku oluşturulmak istenmesi de başka bir sebeptir.

Elbette totaliter sistemleri diğer sistemler gibi belli kalıpların içerisine yerleştirerek, ‘bu özelliklere sahip olan toplumlar totaliterdir’ dememiz de pek mümkün gözüküyor. Ancak totaliter sisteme, otoriter sisteme veyahut bir başka sisteme daha yakın olduklarını söyleyebiliriz, çünkü her toplum kendi yapısı içerisinde farklı dinamikleri barındırmaktadır. Bu yüzden ki, sistemler veya rejimler her ne kadar bir çatı altında toplanmış gibi gözükseler de aslında kendilerine has bir sisteme sahip olduklarını göz ardı etmememiz gerekmektedir.

Totalitarizmin gündelik hayata yansımaları ise çok daha farklı boyutlarda gerçekleşmektedir. Örneğin, Vassaf (2002, 125), kitabında yaşadığımız yerde nerede oturacağımızdan nerede yatacağımıza kadar belirlenmişlik içinde olduğundan bahsetmektedir. Çocukların oynadığı oyunların ‘taraf tutma’ üzerine inşa edildiğini, bu oyunların çocuklarda ‘bir tarafa ait olma’ hissini aşılandığını söylemektedir. Yani çocuklar, yaşça çok küçük sayılabilecek bir dönemde bir tarafta bulunması gerektiğini bilmekte ve oyunda arkadaşlık ilişkilerini buna göre belirlemektedir.

Psikolojik deneyler açıkça gösteriyor ki, seçimde bulunmak gerçeği algılayış biçimimizi değiştirmekle kalmıyor, aynı zamanda bizi, yaptığımız seçimle özdeşleşmemiz sonucunda ortaya çıkan totaliter yapıların kuklası haline getiriyor (Vassaf, 2002: 126).

Biz katılsak da katılmasak da, halkın seçimini yaptığını bilmek, birisinin seçildiğini bilmek, egemen düzenin seçim sayesinde var olduğu yolundaki inancımızı güçlendirir. Öyle bir noktaya geldik ki, yöneticilerin varlıklarını bize doğrulamaya ihtiyaçları yok artık. Onların varlığını biz kendimiz doğruluyoruz. Kendilerini yeryüzünde Tanrı’nın temsilcileri olarak sunan krallar yok artık. Yöneticilerin eskiden olduğu gibi bizi kandırması bile gerekmiyor. Onların oyununu oynamakla, bunu kendimiz gayet güzel yapıyoruz. Yöneticilerin yapması gereken tek şey, belli zaman aralıklarıyla, halkın hizmetinde olduklarını, halkın iradesini temsil ettiklerini söylemekten ibaret (Vassaf, 2002: 130- 131; dünyalılar.org, 31.10.2015).

1.3. OTORİTE KORKUSU

Otorite temel bir gereksinimdir. Çocuklar, kendilerine yol gösterecek ve güven verecek bir otoriteye gerek duyar. Yetişkinler açısından, otorite olmak kendilerini bütünleyen temel bir öğedir; onlar için otorite, diğerlerine gösterdikleri ilginin bir ifadesidir. Hep bu deneyimden yoksun kalacağımızdan korkarız. Odyssea, Kral Lear ve Buddenbrooks gibi yapıtların tümü de otoritenin zayıflayışı ya da parçalanışını konu alır. Günümüzde otoriteye ilişkin bir başka korku daha vardır: Var olan otoritenin kendisinden duyulan korku. Aile içinde olsun, genel olarak toplumda olsun otoritenin özgürlüklerimize yönelik bir tehdit olmasından korkmaya başladık. Tam da otoriteye gereksinim duyulması bu modern korkuyu iki katına çıkarır: Birilerinin

bize bakmasını çok istiyoruz diye özgürlüklerimizden vazgeçecek ve köle gibi bağımlı mı olacağız ? (Sennett, 2014: 27- 28).

Korku, çoğu zaman insan için kaçılması gereken bir imge durumundadır. Otoriteye karşı duyulan korkunun temel sebeplerinden birisi belki de, otorite sahibinin, kişilere yapabileceklerini düşüncelerinden kaynaklanmaktadır. Otoritenin uygulanış biçimi farklılıklar arz etse de bunlar arasında insan için önemli olan durumların başında itibarın zedelenmesi gelmektedir. Günümüzdeki otorite korkusu tam da, insanlar üzerindeki denetimlerini en yıkıcı eylemleri gerçekleştirmek için kullanan kişilerden duyulan korkudur (Sennett, 2014; 31,32).

İnsanın toplumsal bir varlık oluşu ona çeşitli misyonları da yüklemektedir. Toplum içerisinde varlığının devamlılığı noktasında, güven sağlayabilmesi insan için gerek şartlardan birisi sayılmıştır. En azından bunu önemseyen bireyler için böyle bir otorite yaptırımı ağır olabilmektedir. Bu nedenle otoritelerin insanın önemli niteliklerinden birisine müdahalede bulunmuş olması, hayatın devamlılığı noktasında önemli sorunlara sebebiyet verebilecek bir durumdur. Otoriteden duyulan korku bu gibi durumlarda daha derinden hissedilebilmektedir.

Ancak otoriteye karşı beslenen tek duygu korku değildir. İnsan için güvenlik, hayatını devam ettirmek de önemlidir. Güvenliğin sağlayıcısı ve devamlılığının koruyucusu olarak görülen devlet, insanların genel düşüncesinde, adeta bunu sağlamak üzere var olmuştur. Buradaki otorite, insanlara korku değil güven vermektedir. Unutulmaması gereken nokta ise güvenlik sağlayıcı yapı olarak görülen devletin, kuralara göre hareket edilmemesi halinde korkulan otoriteye dönüşebileceği durumudur.

Zeki bir insan, otoritenin, kendisini hem güçlü hem şefkatli göstermesine aldanmadığı takdirde aklı başında biri olarak kalabilir. Bu tavrımız, düş gücümüzde daha iyi bir otorite imgesinin bulunmasıyla bağlantılı değildir. Gene de otorite gereksinimimiz sürer. Yönlendirilme, güvenlik ve istikrar gibi istekler, tatmin edilinceye kadar ortadan kalkmazlar (Sennett, 2014; 28). Yani otoritenin, talepler var olmamaya veya ortadan kalkmaya başlayacağı ana kadar devam edebileceği söylenebilir.

İnsanoğlunun temel gereksinimlerinden birisi de güvenlik duygusudur; inanmak isteriz çünkü bu bizi psikolojik olarak rahatlatır ve bizler bu güven duygusu içerisinde bir başka temel ihtiyacımız olan beslenme ihtiyacımızı karşılamaya yöneli-

riz. Ülkemizde geniş halk kesiminin söylemiş olduğu ‘Devlet Baba’ imajı tam da bu ihtiyacın karşılığı olarak görülebilir. Biz devlete güveniyoruz, güçlü olduğuna inanır, bizi koruyacağını biliriz. İçten içe korku duysak da, genellikle bizleri koruyacağını, hayatımızı devam ettirme noktasında bizlere yardımcı olacağı düşüncesine daha yakın dururuz.

1.3.1. Güç ve Otorite

“Güç” sözcüğü, etkisi bakımından doğrudan ve burada olan bir şeyi, iktidardan daha dolaysız bir biçimde zorlayıcı bir şeyi getirir akla. Güç kendisine zaman tanındığında iktidar haline gelir, ama kriz anı, geri dönüşsüz karar anı gelince güç çıplak haline geri döner (Canetti, 1998: 279). Gücün, otoritenin ortaya çıkmasında en önemli yapı taşlarından birisi olduğu kabul gören görüşlerden bir tanesidir. Güç, bir kez ele geçirildi mi beraberinde pek çok olayları da açığa çıkartabilecek pozisyona sahip olur. Tarih boyunca gücü elinde bulunduran liderler, hükümetler veya iktidarlar istediklerini yaptırmada çok daha kolay adım atabilmişlerdir. Otorite ile gücün ilişkisi çoğunlukla birbirinin tamamlayıcısı durumda olmuştur. Otorite sahibi doğal olarak kendisinde gücü bulabilse de, geçmiş dönemlerde yaşanan iktidara sahip olma isteği, bize gücün de otoriteyi getirebildiğini göstermiştir.

Otoritenin sahip olduğu bir güçte, bir özgüven ya da bir giz vardır ve bağımlı kişi buna nüfuz edemez. Bu fark hem korku hem saygı uyandırır (Sennett, 2014; 174). Otoriter rejimlerin sahip olduğu güç, toplumun büyük bir kesimini çoğunlukla korkutmuştur. Çünkü güç otoritededir ve dilediği an sizi alt etmesi mümkündür. Kişi bir etkide bulunamayacağını veya değiştiremeyeceğini düşündüğü otoriteye karşı gelmekten, görüş bildirmekten de imtina eder.

Güç, itaat ister, itaate bağımlıdır. Önce sol ayağı atarak muntazam yürüyüşe geçmenin, savaşları kazanmakla hiçbir ilgisi yoktur. Ancak bu, askeri sorgusuz sualsiz itaate koşullandırmaya yarar. Ve böylece askerler, sorgusuz sualsiz ölüme gider (Vassaf, 2002: 104). Güçlü olanın itaati sağlaması oldukça kolay olmaktadır. Bunu oluşturması için doğrudan bir yol izleyebileceği gibi propaganda, ideoloji gibi dolaylı yollardan da itaati sağlayabilmesi mümkün gözükmektedir.

Sennett (2014: 30), otoritede bulunan nitelikleri sıralarken ‘güven’, ‘üstün bir yargılama gücü’nün, dolayısıyla ‘disiplin uygulama yeteneği’nin ve elbette “korku

uyandırma kapasitesi''nin olmazsa olmazlarıdır, demektir. Güç ve otorite arasındaki ilişki ekseninde bu özelliklerin kişiler üzerinde ve toplum üzerinde etkisi de şüphesiz büyük olacaktır.

Kişi güvendiği, güvenmek istediği veya kendisini güvenmek zorunda hissettiği otoriteye bir yönüyle kendisi bağlanmış görünmektedir. Bir yandan da şu gerçek karşımıza çıkmaktadır: Herkes otoritenin işini iyi yapmadığını düşünseydi tarihte görülen olayların tekerrür etmesi veyahut isyanların açığa çıkması beklenirdi. Bu da demektir ki, aslında görünen otorite figürüne karşı gizliden bir bağlılık, güven söz konusudur.

Kendi kuşağımızın değer ve inançlarının gücü söz konusudur. Bu değer ve inançların sürmesini isteriz ama bu olanaksızdır; çünkü kendimiz kalıcı değiliz. Özel yaşamda olduğu gibi toplumda da istikrar ve düzen duygusu ararız ve bunları, otorite sahibi bir rejimden bekleriz. Bu istek kamusal yaşamdaki otorite anıtlarında kendisini gösterir: Devasa kiliseler, anıtkabirler, hükümet binaları; bütün bunlar şimdi yöneten ve şimdi itaat eden kuşaklardan sonra da varlığını sürdürecektir egemen iktidar düzenini simgelemektedir. Bu otorite anıtlarında simgelenen güç, tarihe bir meydan okuma, zamana bir meydan okumadır (Sennett, 2014: 31).

Otoriteler yaptırmak istediklerini, totaliter sistemdeki gibi silah zoruyla yaptırabilir ve buna inandığımızdan emin olmak adına işkence dozunu da yükseltebilir. Peki sonundaki kabulleniş, inandığının salt göstergesi olabilir mi? Bochenski (2015, 113), bu soruyu örneklemele açıklamaktadır: Otorite beni, “ben şuan masamda oturuyorum” demeye zorlayabilir –halbuki masamda oturduğumdan eminim-, ancak buna inanma konusunda bir etkide bulunamaz. En azından ben masamda oturduğumu açık seçik bildiğim sürece.

Alexandre Kojeve (2007, 8) ise güç ile otoritenin karşıt olduğunu düşünmektedir. Kojeve’ye göre, otorite üzerine dayanan iktidar güç kullanabilir. Ancak bu güçten dolayı bir siyasi otorite meydana getiremez. Aksine güç kullanması siyasi otoritesinin sallandığının en açık göstergelerinden birisi olarak görülmektedir.

2. PATERNALİZM

Paternalizm, Ahmet Cevizci'nin Felsefe Sözlüğü'nde şu şekilde tanımlanmaktadır: “Babacılık. Bir kişinin baba olduğu, baba rolünü oynadığı, buna karşın ikinci kişi ya da kişilerin çocuk olduğu ilişki türü. Örneğin, tıpta hekim, hastasının çocuk olduğu yerde, çocuğu için neyin iyi olacağını bilen baba rolündedir” (Cevizci, 1996: 416).

Richard Sennett, paternalizm ve patrimoniyalizmin karıştırıldığına dikkat çeker. Paternalizmin patrimoniyalizmden temel farkını açıklarken babadan oğla geçen bir mirasın olmamasını gösterir. Yani paternalizmde babadan oğla kalan herhangi bir miras bulunmamaktadır. Bunun haricindeki özelliklerin patrimoniyalizmle hemen hemen aynı olduğunu görülebilir (Sennett, 2014: 69).

Paternalist bir toplumda erkek egemenliği sürer. Bu egemenlik erkeklerin babalık rollerine dayanır: Koruyucu, müsamahasız yargıç ve güçlü kişi; ancak bu roller, patrimoniyal bir düzendeki gibi maddi olmaktan çok, simgeseldir. Paternalist bir toplumda hiçbir baba çocuklarına dünyada belli bir yer edineceğine dair güvence veremez; yalnızca bir koruyucu olarak davranabilir (Sennett, 2014; 70). Özellikle savaş sonrası yıllarda paternalizm, patronların, baba figürü olduğu bir işyeri paternalizmi ile ortaya çıkmıştır (Mendel, 2005: 239).

19. yüzyılda paternalist ilkelerin hakim olduğu toplulukların kurulmaya çalışıldığını kaynaklardan görmekteyiz. Bu dönemde artık ıslahevleri, darülacezeler ve hapishanelerin yoğunluk kazandığını, bunun sebebinin ise anne babaların başarılı olamadığı durumlarda onların yerini alan bu kurumların düzeltilmesi için çaba sarf edilen kişilerin gözetlenerek ve özgürlüklerinin de kısıtlanarak denetim altında tutulmaları ve ıslah edilmelerinin yeni bir toplumun kurulması noktasında önemli rol oynayacağını düşünmüşlerdir. Bu durum Russell'in Otorite isimli kitabında örneğini verdiği Jeremy Bentham'ın ünlü panoptikonuna benzetilmiştir (Sennett, 2014: 74).

Bentham'ımın panoptikonunda bina, içeridekilerin, doktorlar, ıslahevi yöneticileri ya da gardiyanlar tarafından sürekli gözlenmesini sağlayacak biçimde, merkezi bir gözetleme kulesinin çevresinde dairesel olarak yerleştirilmiş kafesler kümesinden oluşur (Sennett, 2014; 74). Bentham'ım panoptikonu ABD'de çeşitli hapishanelere de uygulanmıştır. Bu hapishanelerde de tıpkı panoptikonda olduğu gibigözlenenler

gözlendiklerinin farkında değillerdir. Dolayısıyla anne babaların yerlerini aldıkları iddiasındaki bu ıslah amaçlı kullanılan mekanlar, kişiler üzerinde daha güçlü bir iktidar kurmak istemişlerdir (Sennett, 2014: 76- 77).

Panoptikon benzetmesinden hareketle bu oluşum sanayilere de uygulanmıştır. Patronların amaçları elbette bu kadar katı iktidar kurmak değildi. İlk uygulanan fabrikalarda çalışanlar için okuma grupları, dersler ve Kitabı Mukaddes sınıflarının oluşturulduğunu söyleyen Russell, fabrikada çalışan genç kızların ahlaklarını korumak için yatakhane yaptırıldığını ve bu genç kızların da görevli kadınlar tarafından gözetim altında kaldıklarını söylemektedir (Sennett, 2014; 76). Bu oluşumda bahsedilen yere kadar herhangi bir sorun yoktur. Öyle ki, paternalizmin bu ilk versiyonlarına yöneltilmiş olan eleştirilerin en başında bunların yüksek maliyetli birer idealist saçmalığı olduğudur. Russell bu şirketlerin yüzyılın sonunda ekonomik açıdan kar sağlayabilecek duruma geldiğinden bahsederken bu büyük şirketlerin ABD'nin büyük bir çoğunluğunda özellikle de doğu kesiminde büyük şirket kasabalarının yaygınlaştığından bahsetmektedir. İşverenler böylelikle bu şirket kasabalarıyla işçiler üzerinde oldukça geniş bir denetim de kurmuştur. İşçilerin ahlakları korunuyor, işçiler denetim altında tutuluyor ve denetimden doğan verimlilik ise artıyordu (Sennett, 2014: 78).

Paternalizmin anlaşılması açısından Russell'ın 'Otorite' kitabında örnek olarak gösterdiği George Pullman'ın şirket kasabasına bir göz atmamız yararlı olacaktır. Detaylara girmeden önce George Pullman'ın işçilerinin 1894'te greve gittiklerini ve bu grev sonrasında grevin tüm ülkeye yayıldığını söylememiz gerekmektedir.

Pullman'ın kasabası 1890'lı yıllarda ABD'de en ünlü ve en başarılı şirket kasabası olarak görülmekteydi. Diğer şirketlerden farklı olarak Pullman'ın kasabasında daha katı kurallar uygulanmaktaydı. Pullman hiçbir işçisinin kasabadan ev almasına izin vermiyordu; bunun denetimini zayıflatacağı düşüncesindeydi. Bu düşüncesinde pek çok farklı sebepler olsa da işçilerinin çoğunun göçmenlerden oluşması onlar üzerinde hakimiyet kurma düşüncesini etkilemiştir. Göçmenler içinse böyle bir kasaba bulunmaz bir nimet gibi görünmekteydi. Zira istedikleri her şey bu kasaba içerisinde vardır. Pullman her ne kadar gelecekte işçilerinin ev almalarına olanak sağlayacağını söylemiş olsa da bunun için henüz vaktin geldiğini düşünmediğini de belirtmiştir.

Bunun sebebinin ise işçiler üzerinde belli bir denetimin oluşmasının beklenmesi ve orada çalışan işçilerin de oranın düzenine, alışkanlıklarına alışmasının süreç isteyeceğini düşünmesidir. Pullman, işçilerini çocuk gibi görüyor ve onları eğitmeyi amaçlıyordu. Kendisini de onların babası gibi gördüğünü söylememiz Pullman'ın düşünce yapısını anlamamız açısından iyi olacaktır (Sennett, 2014: 80- 90).

İnsanlara böylesine korunma duygusu veren ve yararı dokunan bir sanayi topluluğunda nasıl oldu da ABD kapitalizminin en çarpıcı grevlerinden biri patlak verdi (Sennett, 2014; 81) ? Sorusunun cevabı konuyu anlama açısından önemlidir.

Bunun en başta gelen sebebi Pullman'ın şirket kasabasında çalışan işçilerinin aslında gerçekten sahip olmak istedikleri bir ev hayali kurmalarıydı. Çünkü aslında hiçbir işçi orada yaşadıkları evlerini kendi evleri gibi görmüyorlardı. Bu nedenle iyi bir şekilde çalışarak artırdıkları paralarla Pullman'ın kasabasının dışında ev satın alıyorlardı. Pullman kasabasında kalmaya devam edenler ise kendilerine ev alacak parayı bulamayan kişilerden oluşuyordu.

George Pullman'ın paternalizminin çelişkisi buradaydı: Pullman, topluluğun dış görünümü üzerindeki, kendisine bağımlı olanlar üzerindeki ve işçilerin yaşam tarzları üzerindeki iktidarını ancak onların mülk edinmesine fırsat tanımayarak sürdürebiliyordu. İşçilerin özel mülk sahibi olmaları, bu çok başarılı kapitalistin paternalist denetimini tehdit ediyordu (Sennett, 2014: 82).

Pullman'ın kurmuş olduğu dünya pek çok yönden tehlikeleri içinde barındıran bir dünya oluşumu gibi görünmektedir. İşçilerin devamlı denetim altında tutulması -işçilerin ne zaman sokağa çıkabileceğinden tutun da içki içip içemeyeceklerine kadar kısıtlamalar, katı denetimler- 'tek doğru'nun var olduğu Pullman'ın düşünce dünyasıyla inşa edilen kasabada elbette tehlikeleri, patlakları da beraberinde getirmekteydi (Sennett, 2014: 84).

Paternalist otoriteler, kendilerine bağımlı olanlara karşı sahte bir sevgi gösterirler. Sahte bir sevgi çünkü lider, kendisine bağımlı olanların bakımını kendisinin çıkarlarına hizmet ettikleri sürece üstlenir. Patrimonyal bir otoriteden farklı olarak paternalist bir otorite, kendisine bağımlı olanlara kendi kaynaklarını bir lütuf gibi sunar. Bu lütfun koşullarıysa tümüyle kendi denetimindedir. Pullman bu lütfü, çalış-

tırdığı kişilerin kendisine şükran duyarak pasif durmaları koşuluna bağlamıştı (Sennett, 2014; 99).

Pullman'ın kasabasında işçilerin grev başlatmasının gerekçelerini açıkça belirtmiş olduk. İşçiler de pekala bu sahte sevginin farkındaydı. Pullman eğer verdiklerinin karşılığını almasaydı işçiler için farklı mimari dönemleri yansıtan binalar inşa etmezdi. İlk buldukları fırsatta grev yapan ve büyük yankı uyandıran işçi grevlerinin ülke çapında yayılması da aslında işçiler arasında biriken gizli öfkenin dışavurumundan başka bir şey değildi (Sennett, 2014: 90- 94).

Toplumsal çözümler daima bir birikim neticesinde meydana gelmiştir. Buradaki örnek üzerinden insanlar nezdinde kurulmaya çalışılan baskının –gizli veya açık, sahte sevgi veya sevgiye dayanmayan- bir şekilde açığa çıkacağını söyleyebiliriz. Pullman'ın kasabasındaki işçilerde de olaylar böyle gerçekleşmiş ve sahte sevgiye dayanan düzenin biçimine karşı birleşerek belki de farkında olmadan yeni bir düzenin yolunun açılmasına önayak olmuşlardır.

3. ÖZERKLİK

Paternalizmde, otorite sahibi kişinin çıkarları sağlandığı ölçüde karşısındaki veya himayesindeki kişilere hizmet vermeyi sürdürür. Otorite sahibi kişinin hizmetlerinin karşılığını fazlasıyla aldığı ve bunun için sunduğu hizmetleri 'lütuf' olarak bahsettiği düzende 'sahte' de olsa bir sevgi bulunur. Özerk kişi otoritesinde ise durum biraz daha farklıdır. Burada bulunan otoritenin sevgiye dayanmadığını söyleyebiliriz. Aslında özerk kişi otoritesinde, bakıldığı an görülebilen bir otorite de mevcut değildir. Paternalizmden farklı olarak görünmeyen bir otorite varlığı söz konusudur (Sennett, 2014: 104).

Özerklikte özellikle bir şeyleri tek başına yapabilme ve bunun sorumluluklarını gerektiği zaman tek başına göğüsleyebilme vardır. Özerk karaktere sahip olan yapıda bir kişi heyecanını kontrol edebilen, zor koşullarda dahi sakinlikle çözüm odaklı sonuçlara gidebilen, yetenek sahibi, beceri sahibi olmak gibi vasıflara sahip olmalıdır (Sennett, 2014: 103).

Paternalizmin hakim olduğu 19. Yüzyıl'da yaşananlar, özerkliğe bu hataların tekrarlanmaması noktasında uyarılarla dolu olayları miras bırakmıştır. Paternalizmde 'baba' figürü her türlü imkanı 'evlat'larına sunmuş, 'suni' bir dünya yaratmış ve bu düzen içerisinde kişisel olarak hiçbir şeye sahip olmalarına izin vermemiştir. Yani Pullman'ın hikayesinde görülebileceği gibi, parasını ödeyerek ev sahibi olmak Pullman kasabasındaki işçiler için mümkün değildi. Bu nedenle gizli bir şekilde kasaba dışından imkanları olanlar, sistem içerisinde para biriktirebilenler, ev satın almaya başlamış, bu da olayların nihayetinde işçilerin ABD'ye yayılan bir greve dönüşmesine neden olmuştu (Sennett, 2014: 70 vd). Buradan özerkliğin alacağı önemli dersler olmuştur ve bu örnek olay özerkliğe pek çok şey öğretmiştir.

İnsanlar üzerinde her ne sebeple olursa olsun doğrudan, görünen bir baskı kurmak artık mümkün değildi. Tam da bu nedenle özerklikte görünmeyen bir baskı, psikolojik algı yaratarak baskı kurma oluşturulmuştur. Özerk otorite kendi içerisinde dört özelliği barındırmaktadır. Sennett (2014: 106), bunları şöyle sıralıyor: “ İlk, disiplinle ilişkisini, yani, özerk kişinin hem kendisine hem de başkalarına kabul ettirdiği disiplinle ilişkisini inceleyeceğim. İkinci olarak, özerk bir kişiyle, onun disiplinine olumsuz tepki gösteren bağımlı bir kişi arasında oluşabilecek bağı inceleyeceğim. Üçüncü olarak, özerk otoritelerin başkaları üzerindeki denetiminin modern bürokratik ideolojilerde nasıl iyi gizlenip korunmakta olduğunu anlatacağım. Son olarak da, bir özgürlük biçimi olarak özerklik inancına değinmek istiyorum.”

Özerkliğin disiplinle ilişkisini açıklarken Sennett (2014, 105), Stalin'in “Devlet ailedir ve ben de babanızım” sözünden hareket eder. 'Baba' figürü insan hayatında önemlidir. Sizin her ihtiyacınıza koşulsuz koşan, gerektiği an yardımda bulunan, sizi koruyup gözetken vs. pek çok özellikleri bünyesinde barındıran varlıktır. Siz tüm bunları yapan varlığa sizlere bu imkanı sağladığından ötürü bir saygı ve bunun ötesinde itaat etmeye başlarsınız. İşte tam burada “disiplin” devreye girer. Çünkü Sennett'in (2014, 106) tanımlamasına göre, “ itaat etme alışkanlığına disiplin denir”. Ancak yine belirtelim özerkliğin içerisinde açık bir 'otorite', 'itaat etme' söz konusu değildir. İtaat de sistem içerisinde 'olağan' olarak görülmektedir.

Günümüzde, özerk bir kişinin disiplini oldukça farklıdır. Özerkliğin kaynağı kendini tutmadan çok kendini dışa vurmazdır. Yeteneklerinizin yanı sıra kendinizi

ve zevklerinizi ne kadar çok dışa vurursanız, kişiliğinizi de o kadar çok biçimlendirmiş olursunuz. Bizim için disiplinin anlamı, tutarlılık sağlamak amacıyla içsel kaynaklarımızın düzenlenmesi ve uyumlulaştırılmasıdır (Sennett, 2014; 107- 108). Buradan hareketle paternalizm de olduğu gibi ‘gizemli baba’ imajından arınmaya başlandığını söyleyebiliriz. İşçi- işveren örneği üzerinden gidersek, artık işveren işçisi ile birebir temasta ve onların yaptığı işe saygı duyarak, onların özerkliklerini tanıyarak hem verimliliği artırmakta hem isteklerine karşı kayıtsız kalmadığını göstererek ‘itaat’i sağlamaktadır. Paternalizmden farkı budur çünkü artık açıktan bir itaat beklemek mümkün değildir.

Paternalizmde Pullman, kasabasındaki işçilerinin ev satın alma isteğine kayıtsız kalmıştı. Bu somut bir kayıtsızlıktı. Özerk otorite sahibi kişilerde bu durum biraz daha farklı bir yolla yapılmaya başlanmıştır. Psikolojik olarak baskı altına alma ve bu yolla disiplini sağlama hareketi devreye girmiştir. Bunun yapılabilmesi için de ‘utanma’ duygusunun devreye sokulduğunu görüyoruz (Sennett, 2014:112).

Peki ama başkasının utanmasını sağlamak kişiye, “disiplin” kavramında ifadesini bulan sürekli denetim gücünü nasıl verir? Bunu anlamak için, Batı toplumlarında günlük hayatta bir disiplin aracı olarak şiddetin rolü azalırken utancın rolünün nasıl arttığını anlamak gerekmektedir (Sennett, 2014; 111).

Özerk kişi otoritesinde açıktan kişileri tehdit etmek, cezalandırmak (örneğin işten atmak, işten atmakla tehdit etmek) yerini ‘gizli’, ‘dolaylı’ bir cezalandırma sitemine bırakmıştır. Günümüzde insanları en çok yaralayan şeye baktığımızda, bunun ‘görmezden gelinmek’ olduğunu söyleyebiliriz. Bu yeni bir denetim kurma biçimidir. Kişinin ciddiye alınmaması, yok sayılması, görmezden gelinmesi verilebilecek dolaylı en büyük cezadır. İnsan kendisinin ciddiye alınmadığını görünce, kendisini anlatmaya, açıklamaya çalışacak ve aslında karşıdaki özerk kişinin istediği duruma ulaşılacaktır. Bu da üstü örtülü bir biçimde istediğini yaptırmayla sonuçlanacaktır, çünkü bu bir ‘saygınlık’ belirtisidir ve hiç kimse saygınlığını, itibarını kaybetmek istemez. ‘İstediyim yaparsam belki tekrar ciddiye alınabilirim’, ‘kaybolan itibarımı belki böylelikle yeniden kazanabilirim’ gibi düşüncelerle kişi, istenileni yapmakta ve özerk otorite sahibi de istediğini yaptırmada ‘şiddetsiz’ bir yol izleye-

bilmektedir. Utanma ya da utandırma duygusu bu nedenle özerk otoritelerin denetiminde önemlidir (Sennett, 2014: 113).

Özerk bir otorite sahibi kişi ile yine işçi örneği üzerinden açıklayarak gidersek, kurulan bağı açıklamamız daha kolay olacaktır. Özerkliğin yarattığı bağı yine paternalist otoriteden farklı olduğunu söyleyebiliriz. Paternalizmde bir aile ilişkisini andıran baba-evlat imgesi üzerinden bağ kurulmuştur. Özerk kişi otoritesinde kurulan bağ ise sorumluluğun otorite sahibi olmayan kişiye bırakıldığı bir düzen ile oluşmaktadır. İşçinin başka bir iş yerinden teklif alması ve bunu patronuna danışarak bir fikir sunmasını beyan ettiğinde işçinin, patronundan duymak istediği şey ‘kal’ demesi iken özerk otorite sahibi patron, ‘sen bilirsin’ cevabını vermiştir. Özerk kişilerin sahip olduğu özellikleri sıralarken ‘sakin’ olmaları ve sükûnetle olayları yaklaşmayı bilmesi gerektiğinden bahsetmiştik. Burada patron sakın kalarak ve ona asla sesini yükseltmeden cevaplar vererek, karşısındakini bir nevi utandırmaya çalışarak, yaptığı şeyin, patronuna gelip bunu söylemesinin, utanç verici bir durum olduğunu ‘utanma’ duygusu ile ona empoze etmiştir aslında. Özerk otoritelerin bağ kurma sırasında uyguladığı yöntem de yine aynı yolla yapılmaktadır; ‘utanma’ duygusu üzerinden yani bir nevi manipülasyon yapılarak (Sennett, 2014:115).

İşveren, özerk bir otorite olarak işçisine etkide bulunmaktadır; bu etki, itaatsiz işçinin, kendini kabul ettirmek zorunda hissettiği güçlü kişiye bağlanmasını sağlamaktadır. Önceki bölümde paternalizmin insanlara sahte bir ilgi gösterdiğinden söz etmiştik. Burada da, özerklik, iktidarı maskeleyen gibi başka bir yanılsama yaratır; böylece iktidarın kaynağı gizlenir ve gayrişahsi görünmesi sağlanır (Sennett, 2014; 123).

4. ANARŞİZM

Gordon Marshall’ın Sosyoloji Sözlüğü’nde (1999: 23), anarşizm şu şekilde tanımlanmaktadır: “İnsan ve toplumlarının en iyi biçimde bir hükümet ya da otorite olmadan işleyeceğini savunan, insanların doğal halleriyle, herhangi bir dış müdahale olmadan, birlikte uyum içinde ve özgürce yaşayacaklarını ileri süren felsefi ve siyasal konular. Bu bakış açısına göre anarşi kaosun değil, ‘kendiliğinden düzen’in yolunu açacaktır’”.

Emma Goldman, anarşizmi, ‘‘insan yapımı yasalarla kısıtlanmamış özgürlük üzerine kurulu bir yeni toplumsal düzen felsefesi; bütün yönetim biçimlerinin şiddete dayandığını ve bu yüzden yanlış, zararlı ve gereksiz olduğunu savunan teori’’ şeklinde tanımlamaktadır (Goldman, 2012: 14).

Chomsky ise anarşizm kelimesine daha farklı bir bakış açısıyla yaklaşmaktadır. Chomsky’nin ifadeleriyle: ‘‘Kelime anlamıyla devletin olmadığı bir toplum demek olmadığı gibi, daha çok otoritenin birincil kaynağının sanki yukarıdan değil, aşağıdan geldiği bir toplum. Halbuki Amerika Birleşik Devletleri ve Britanya’da gördüğümüz gibi, temsili demokrasiye nihai olarak seçmen karar verse bile, yukarıdan otoritenin bir biçimi olarak bakılır’’ (Chomsky, 2013: 148).

Biz birilerinin bizi yönetmesine, bize emir vermesine rıza göstermeseydik o zaman birileri bizi yönetmezdi, birileri bize hükmedemezdi. Gönüllü itaat olgusu olarak rıza, bize devletin uygarlığın başından bu yana sürdürdüğü kurumsal istikrarın da varlığını açıklar (Demirağ, 2012: 95). Demirağ, anarşistlerin bu nedenlerden ötürü otoriteyi istemediğini, bunun rıza ile gerçekleştiği düşüncesinden hareketle rıza göstermemeye yöneldiklerinden de bahsetmektedir. Yani anarşistlerin bakış açısıyla, bizler devletin koymuş olduğu kurallara rıza göstermemeliyiz çünkü devlet, koymuş olunan kurallara itaat edildiği için otoritesini devam ettirebilmektedir.

Ancak otorite toplumsal hayatın zorunlu bir gereksinimi olan norm koyma ve ona uyulmasını da garanti eden edimdir. Bu anlamda otoritenin olmadığı bir toplum normların da olmadığı toplumdur (Demirağ, 2012: 95). Anarşinin otoriteye karşı çıktığını ancak otoritenin de her zaman var olduğunu bu görüşler doğrultusunda söyleyebiliriz.

Anarşizm özgürlükle birlikte de anılmaktadır. Herhangi bir iktidara, hükümete, normlara bağlı olmadan, belli çerçevelerde oluşturulmuş, bireylerin özgürlüğünün egemen olduğu, ‘özgür’ bir yaşam idame ettirmek. Ancak bu düşünce kendi içerisinde bir takım paradoksları barındırmaktadır. Özgür olacaksınız, hiçkimsenin, bir kurumun, bir iktidarın ya da bir düzenin oluşturduğu kuralların olmadığı bir hayat yaşayacaksınız fakat kelimenin kendisini ‘kurallar’, ‘yasalar’ olarak tanımlamadığınız başka düzeni sağlama yolları oluşturacaksınız. Üstelik bu oluşturulacak kurallarda kimlerin söz hakkının olacağını bilmeden. İnsanın sosyal ve düşünen bir varlık oldu-

ğu gerçeğini göz önünde bulundurduğumuzda kendisinin de böylesine özgürlüğün temelinde yer alacağı dünyada söz hakkı isteyebileceği gerçeğini de unutmamalıyız.

Erich Fromm'un (2017: 14), sormuş olduğu şu soru ile devam edelim: 'İnsan neden itaat etmeye daha yatkındır, karşı gelmek neden bu kadar zordur?' Bunun ilk nedeni insanın ihtiyaç hiyerarşisinde yer alan korunma güdüsüyle açıklanmaktadır. Fromm, insanın itaat etmesiyle birlikte sorumluluklarından sıyrıldığını, kendisinin bir güç tarafından korunduğu için güvende hissettiğinden bahseder. Fromm aynı zamanda kişinin karşı gelmek için yalnız kalmaya, hata yapmaya ve günah işlemeye cesaretinin olması gerektiğini belirtir. Cesareti kazanmak içinse anne- baba buyruklarından uzak 'birey' olarak düşünebilme yetisini kazanması gerektiğini söyler. Fromm'a göre ancak o zaman otoriteye hayır deme, itaatsizlik etme cesaretine sahip olabileceği görüşündedir.

Noam Chomsky ise anarşizm dünyasındaki genel görüşün dışında bir sav ileri sürmüştür. Bu görüşünü şöyle ifade etmiştir:

“Aslında bugün devlet sektörünü korumak, devleti ortadan kaldırmaya doğru bir adımdır, çünkü devlet kısıtlı şekillerde olsa da halkın katılımcı olabildiği, örgütlenebildiği ve politikaları etkileyebildiği kamusal bir arenanın sürekliliğini sağlar. Ortadan kaldırılırsa, bir diktatörlüğe ya da diyelim şahsi bir diktatörlüğe geri döneriz, fakat özgürleşmeye doğru bir adım atma ihtimali zayıf kalır” (Fromm, 2017: 15).

Anarşizm aynı zamanda, insanın insan üzerindeki hakimiyetine de karşı bir görüşe sahiptir. Bu düşüncenin gerçekleşmesi noktasında ise bazı şüpheler ortaya çıkmaktadır. Zira savundukları görüşün uygulamada birtakım sorunları beraberinde getireceği açık bir biçimde görülmektedir. Anarşizmin savunduğu haliyle herhangi bir hakimiyetin olmayışının nasıl sonuçları açığa çıkaracağı bilinmemektedir, aynı zamanda bu sorulara verilen 'kendi kendine düzenin tahsis edileceği' cevabı da kulağa pek tatmin edici gelmemektedir.

Anarşistlerin temel görüşlerinden birisi, özgür bir hayat kurmaktır. Bunun için ise ilk şartın devletin ortadan kalkması olarak göstermektedirler. Emma Goldman'ın yazısı anarşistlerin temel görüşlerinin bir yansıma niteliğindedir: “Anarşizm, gerçek toplumsal zenginliği üretmek amacıyla bireylerin özgürce bir araya gelmesi üzerine kurulu bir toplumsal düzeni; bireysel arzu, zevk ve eğilimlerine göre her in-

sanın yeryüzüne serbestçe erişebileceği ve hayatın zorunluluklarından tam keyif almasını garanti eden bir düzeni amaçlar” (Goldman, 2012: 26).

Anarşistler ayrıca insanın doğal ortamından kopartılarak, suni bir dünya düzeni içerisinde yaşamaya mahkum edilmesine karşı çıkar. İnsanın ilk kanununa, doğa kanunlarına geri dönmesi gerektiğini ancak bu sayede özgürleşebileceklerini savunurlar. Anarşistlere göre insan, tektip haline getirilmiştir ve bu halden çıkış için anarşizmin ilkelerinin uygulanması gerekmektedir.²

Anarşizmde devletin ortadan kalkması durumunda akla ilk gelen soruların başında belki de, devletin ortadan kalktığı durumda düzenin, şiddetsizliğin nasıl sağlanabileceğidir. İnsanoğlunun yaşamını sürdürdüğü zamanların tümünde sorunlar, belki o an istenirse de şiddeti beraberinde getirmiştir. Bu konuda anarşistlerin çözüm önerilerinin olup olmadığı doğal olarak merak edilmektedir. Rolf Cantzen, kitabında şiddet ve zora karşı direnmenin yolunun ne olduğu konusunda anarşistlerin fikir birliği sağlayamadıklarından bahsetmektedir (2015: 91). İnsan için en önemli gereksinimlerden birisi olan ‘güvenlik’ meselesi konusunda fikir birliğinin sağlanamamış olması, anarşizmin cevaplandırması gereken en büyük sorulardan birisi olarak durmaktadır.

Anarşizm her konuda ‘özgürleşme’ düşüncesinde temellenen bir teoridir. Mülkiyet alanında özgürleşmeden tutun da dinin insanı kısıtladığı görüşüne kadar genişleyen bir yelpazeye sahiptir. Özgürleşmesi gereken önemli alanın başında hükümet, iktidar gelmektedir. Evlilik meselesinde ise anarşistler oldukça farklı bir bakış açısı ve görüş ortaya koymuşlar ve evliliğin iktidara hizmet eden bir kurum olduğunu savunmuşlardır. Evlilikte sahip olunan özel mülkiyet ve bunun devlet açısından vergi verilmesi gerekliliği ile sonuçlanması anarşistlerin evliliğe karşı mesafeli olmalarının gerekçelerinden birisi olarak sayılmıştır.³

Son söz olarak, bu bölüm içerisinde daha çok, iktidar-otorite ilişkileri ekseninde yer alan görüşlere ve konulara ağırlık verilmiştir. Anarşistlerin savundukları düşüncelerse, elbette, çok daha teferruatlıdır.

---

² Daha ayrıntılı görüşler için ayrıca bkz: Rolf Cantzen, **Daha Az Devlet Daha Çok Toplum**, Ayrıntı Yayınları.

³ Ayrıca Bkz: Emma Goldman, **Anarşizm Neyi Savunur?**, Agora Kitaplığı.

Otoritenin uygulanmasının ve eski çağlardan bu zamana kadar varlığını devam ettirebilmesinin-alenen veya gizli- en önemli nedenlerinden birisi güvenlik ihtiyacını karşılayabilmesi olmuştur. Koruyucu rolünü üstlenen otoriteler, gönüllü itaatın kaşılığında, bu temel ihtiyacı, talep edenlere vererek varlıklarını devam ettirebilmişlerdir. Ebeveynin çocuğı üzerindeki otoritesi, gizli bir ‘biz seni koruyoruz ve sen de bunun karşılığında bizim dediklerimizi yapmalısın’ mesajını barındırır. Aynı şekilde devletlerin, toplumları üzerindeki otoritesi de en başta ‘güven’, ‘koruma’ duygularını sağlaması ile gerçekleşir. Anarşistlerin bu konuda yetersiz kaldığı nokta, temelde düşünceleri makul görünse bile, insanların aradığı ‘kendini güvende hissetme’ duygusunu sağlama noktasında tereddüt yaratmasıdır. Tüm bu düşünce ve görüşlerin hangi düzlemde gerçekleşebileceğine, bu bölümde yer alan tanımlamaların uygunluk durumuna, bir sonraki bölümde ele alınacak Tek Parti dönemi ve ardından gelecek olan Ak Parti döneminde, yaşanan olaylar ve dönem üzerine yazılan kaynaklar ışığında, yeniden değinilecek ve değerlendirilecektir.

İKİNCİ BÖLÜM

TEK PARTİ DÖNEMİ

Hem dünyada hem de ülkemizde tek partili rejimlerin geçmişi çok da eski değildir. Birinci Dünya Savaşı'nda istediğini alamadığı gerekçesiyle Almanya, yeni bir dünya savaşının fitilini ateşlemiştir. Bu savaş, aldıklarını yeterli görmeyen diğer ülkeler için, aynı zamanda, yeni bir düzen inşa etme fırsatı da yaratmıştır. Düzen, onlar için, tahsisi noktasında, ülkede ve dünyada istediklerini yapabilme güçlerini ellerinde bulundurmaları demektir. Bunun oluşması için de gücün tek bir elde toplanması gerektiği düşüncesi hakim olmuştur. Almanya'da Hitler, İtalya'da Mussolini, İspanya'da Franco liderliğinde oluşturulan tek partili rejimler, etkisi dünya üzerindeki yönetimlerde uzun yıllar sürecek olan siyasi bir düzenin temelini de oluşturmuştur.

Türk siyasi tarihinde, uygulama ve kanunlarıyla zaman zaman tartışılan bir dönem olan tek parti dönemi, içerisinde pek çok sırrı da barındırmaktadır. Bu durum, uzun yıllar yaşanan tek parti döneminin önemini artırmaktadır. Yaşadıkları dönemi kaleme alanlar, tarihe biraz olsun ışık tutabilmiş, dönem hakkında araştırma yapanlara, dönem içerisinde yaşanan olayları merak edenlere, bu dönemi incelemek isteyenlere kolaylık sağlamıştır.

Tek Parti Dönemi hakkında yapılan çalışmalar oldukça fazladır ve bu dönem hakkında çalışmalar yapılmaya da devam edecektir. Dönemin uzun yıllara yayılması ve bu tezin kapsam ve sınırlılığı nedeniyle çalışmada, 1930-1945 yılları arası ele alınacaktır. Özellikle otoriter rejimlerde görülen siyasi ve toplumsal olayların tek parti döneminde hangi boyutlarda yaşandığı sorusu, bu bölüm içerisinde yer alan başlıklarla açıklanmaya ve ele alınmaya çalışılacaktır. 1930 ile 1945 yılları arasında açığa çıkan olayların detaylarına ve otoriter bir eğilim gösterip göstermediğine geçmeden önce, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan 1930 yılına gelinceye kadar yaşananlara kısaca değinmek, konu bütünlüğünün sağlanması açısından önemli görünmektedir.

1. 1930 ÖNCESİNE GENEL BİR BAKIŞ : TEK PARTİ İKTİDARINA GİDEN SÜREÇ

Tek parti döneminin tam manasıyla hissedildiği yıllara geçmeden evvel, 1930 yılına kadar yaşanan olaylara kısaca değinmek gerekmektedir. Tek parti yönetiminin, otoritesini sağlamlaştırma adına hangi adımları attığını bilmek, 1930-1945 yılları arasında açığa çıkan olayların daha iyi anlaşılması ve bir temele oturtulması bakımından önemlidir. Atılan adımlardan birisi Takrir-i Sükun yasasıdır. Bu yasa, Şark olaylarını bastırmak için çıkarılmış olmakla birlikte, daha sonra henüz oluşum aşamasındaki Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası(TPCF)'nin da kapatılmasına kadar uzanan geniş bir alanı kapsamıyla dikkat çekmektedir. Yaşanan bu olaylar ve sonrasında alınan sert tedbirler tek parti iktidarının otoritesini sağlamlaştırma yolunda attığı adımlar olarak görülmüş ve bu şekilde yorumlanmıştır. Bu yedi yıl içerisinde meydana gelen bazı önemli olaylara bu hadiseler farklı bir açıdan bakılması ve düşünülmesi için kısa da olsa değinilecektir.

1.1 ÇOK PARTİLİ REJİM DENEMELERİ

CHP, 1923 yılından 1950'ye kadar üç kez çok partili rejim denemesinde bulunmuştur. Bunlar; Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Serbest Cumhuriyet Fırkası ve son olarak başarılı olan Demokrat Partidir. Bu partiler, Türk siyaset tarihinde çok partili hayata geçiş denemelerinde ön plana çıkmış partiler olarak karşımıza çıkmaktadır.

1923-1930 dönemlerinde yaşanan gelişmeler ilk olarak siyasi alanda açığa çıkmıştır. Hükümete 1924 senesinde güvenoyu vermeyen bir grup siyasi (bunlar arasında Kazım Karabekir, Hüseyin Rauf, Ali Fuat Paşa gibi isimler vardır.) 17 Kasım 1924'te Halk Fırkası'na karşı, Terakkiperver Cumhuriyet Halk Fırkası'nı kurmuştur. İlk çok partili rejim denemesi böyle gerçekleşmiştir.

Ancak doğuda Şeyh Sait İsyanı olarak bilinen vakıa meydana gelince 'Takrir-i Sükun' kanunu çıkartılmıştır. Suçlu görülenlerin yargılanması için de İstiklal Mahkemeleri kurulmuştur. İsyana bastırıldıktan sonra bu isyanda TPCF'nin ilgisi olduğu gerekçesiyle, partinin kapatılmasına karar verilmiştir (Zürcher, 2018, 261). Bir yıl ömrü olan ve ilk çok partili rejim denemesi olan TPCF böylelikle kapatılmıştır.

1929 dünya ekonomik buhranından Türkiye de etkilenmiştir. Halk borçlarını ödeyemez duruma gelmiş, tefecilerle ve bankalarla boğuşmak zorunda kalmıştır. Halk, memnuniyetsizliklerinin bir göstergesi olarak daha sonra kurulacak olan Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF)'na yönelmişler ve partiyi tek kurtuluş olarak görmüşlerdir.

İkinci deneme tam da bu ortamda bizzat Atatürk'ün teşvikleriyle gerçekleştirilmiştir. 'Güdümlü Muhalefet' olarak da adlandırılan Serbest Cumhuriyet Fırkası, çok partili hayata geçişte ikinci deneme olarak karşımıza çıkmaktadır. Dünya konjunktüründe çıkan 'diktatör' söylemlerinin de etkisiyle bir muhalefet partisine ihtiyacın olduğuna kanaat getiren Gazi Mustafa Kemal, Cumhuriyet Halk Partisi'nin de denetlenmesi ve söylentilerin yersiz olduğunu göstermesi adına partinin kurulması için gereken talimatları vermiştir. Bizzat yönetici kadroları parti içinden belirleyen Atatürk, partinin başına Fethi Bey'i getirerek, Cumhuriyet döneminin ikinci çok partili hayat denemesini başlatacaktır.

Halk arasındaki hoşnutsuzluğun da artması bu yeni kurulan partiye alakaların yöneltmesine sebep olmuştur. Özellikle İzmir gezisi sırasında parti yetkililerine gösterilen yoğun ilgi ve alaka yeni kurulmuş olan SCF'nin sonunu getiren olay olarak tarihe geçmiştir. Hem kurulmasına izin veren Mustafa Kemal Atatürk hem de hiçbir surette Cumhuriyet Halk Partisi'nin karşısında olmak istemeyen Serbest Cumhuriyet Fırkası beklenmedik ilgi karşısında şaşırılmış ve partinin kapatılması uygun bulunmuştur. Çünkü amaç sadece, partiye muhalif bir sesin olması ve görünüşte çok partili demokratik bir düzenin var olduğunun gösterilmesiydi. Nitekim, beklenmedik olaylar neticesinde, partinin fes edildiği parti yetkililerince duyurulmuştur. Bu tarihten sonra 1946 yılına kadar çok partili hayat denemesi olmayacaktır.

1.2 TAKRİR-İ SÜKUN KANUNU, İSTİKLAL MAHKEMELERİ VE MUHALİF SESLERİN SUSTURULMASI

1923- 1930 dönemleri arasında siyasi hayatta pek çok değişiklik olmuştur. Bu dönemde Türk siyaset tarihinde önemli olaylar yaşanmıştır. Birinci Dünya Savaşı ertesinde paylaşılmış olan topraklar üzerinden sorunlar gündeme gelmiştir. Takrir-i Sükun Kanunu ve bununla muhalif sesin sindirilmesi, Halifeliğin kaldırılması,

TpCF'nın kurulması, İstiklal Mahkemesi, Şapka Kanunu gibi tarihimizde önemli iz bırakan gelişmeler yaşanmıştır.

1925 yılında kabul edilen Şapka Kanunu ile fes, takke gibi başlıkların yerini şapka alması kararlaştırıldı. Buna aykırı davrananlara ise ağır cezalar verildi, kimileri de idam edildi. Bu kanunun sembolik ve ilk akla gelen ismi şüphesiz İskilipli Atıf Hoca'dır. Şapka takmak istemeyen diğer insanlar gibi onun da cezası idam olmuştur. Erzurum, Sivas, Rize, Maraş gibi illerde düzenlenen protestolarda pek çok kişi tutuklanmış, yüzlercesi de idam edilmiştir.

İlk olarak Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılması meselesine bakmak gerekir. Şeyh Sait isyanıyla ilgisi olduğu iddiasıyla TpCF'nın kapatılması örgütlü muhalefeti başlangıç aşamasında yok etmiştir. Orbay (1993: 181), partinin kapatılmasına gerekçe olarak, Fethi Bey'in kendilerine şunları söylediğini aktarmaktadır:

“Fethi Bey (..), bize Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının programındaki ‘dini itikatlara hürmetkardır’ maddesinin, Şeyh Sait isyanını tahrik ettiği bahanesiyle, fırkayı kendi elimizle dağıtmamız istendiğini, tebliğe memur edilmiş olduğunu söyledi.”

Bu olayla ilgili şaşkınlığını gizleyemeyen Orbay (1993: 181), Atatürk'ün yakın tarihlerde Times Gazetesine verdiği demeçte, bu maddenin pek tabii olduğunu söylediğini ve Doğu'da tek bir fırka teşkilatı bulunmamasına karşın nasıl isyana teşvik edebileceğini anlayamadığını ifade etmiştir. Aynı zamanda Orbay (1993: 194), Türkiye Cumhuriyeti'nin Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda “Devletin dini, İslam Dini'dir.” maddesinin varlığının, parti programında yer alan “Dini itikatlara hürmetkardır” ibaresinden daha kati bir madde olduğunu da eklemektedir.

Çıkartılan Takrir-i Sükun Kanunu ile konuşmaya kalkanlara İstiklal Mahkemesi aracılığıyla göz dağı verilmiş ve suskun bir ortamın oluşması sağlanmıştır. 1924 yılından 1930 yılına kadar yani Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşuna kadar başka bir muhalefet partisi kurmaya kimse cesaret edememiştir. Tek parti, otoritesini 1930 senesine kadar iyice sağlamlaştırılabileceği zemine kavuşmuş bulunmaktaydı.

Takrir-i Sükun Kanunu'nun esas amacını, Orbay (1993: 191), şu sözlerle ifade etmektedir: “Bu şiddetli tedbirler, sadece memlekette ve bilhassa İstanbul'da bir terör havası estirip, muhalefet yapan gazeteleri tamamen susturmak ve tek muhalif fırkayı kapatmak maksadına matuftu.”

Halk Partisi nizamnamesinde yapılan değişiklikten sonra artık Mustafa Kemal'in ve emrindeki hükümetin önünde etkili muhalefet yapacak bir engel kalmamıştı. Fakat Mustafa Kemal, gelişmelerden yine de memnun değildi. Çünkü 1929 dünya ekonomik bunalımı, zaten güçsüz olan ekonomide tıkanıklığa neden olmuştu. Ayrıca toplumun resmi ve sivil kurumlarını kökten değiştiren inkılapları yapmak ve inkılaplara gösterilen tepkileri bastırmak için uygulanan otoriter yönetim halkı yıldırılmıştı (Karatepe, 2011: 33). Bu olayların ardından Mustafa Kemal, muhalefet etmesi için bir parti kurulması gerektiğine karar verdi. Ancak bu muhalif partinin yine Halk Partisi içerisinde olması gerekliydi. Toplumda artan hoşnutsuzluk nedeniyle 'gerçek' ve 'ciddi' bir muhalefet partisinin oluşması beklenmedik sonuçlar doğurabilirdi.

Serbest Cumhuriyet Fırkası bu düşünceyle oluşturulmuş bir partidir. Ancak beklenmedik ilgi, partinin sonunu hazırlamıştır. Parti kurulduğu andan itibaren halkta geniş bir alakayla karşılanmış ve umutsuzların umudu olarak görülmüştür. Bu durumu en iyi anlatabilecek isimlerden birisi, Y. Kadri Karaosmanoğlu'dur. Parti kurucularından Fethi (Okyar) Bey ile birlikte oldukları anlarda yaşanan gelişmeleri anlatan Karaosmanoğlu, partinin halkın yoğun ilgisiyle karşılaştığını şu cümlelerle ifade etmektedir:

“Otele vardığımız vakit, kapıcı yüzleri geçen bir sürü telgrafi kocaman bir deste halinde Fethi Bey'e verdi (..) Bunların hepsinde Fethi Bey bir kurtarıcı gibi alkışlanıyor, kutlanıyor ve hemen Serbest Fırka'ya yazılmak arzuları belirtiliyordu” (Karaosmanoğlu, 2013: 94).

Hatta Karaosmanoğlu (2013: 96), halkın SCF liderlerini yeşil bayraklarla, 'Lailaheillallah' sözünü tekrarlayarak, ilahiler söyleyerek karşıladığını ve partililerin yolları üstünde kurbanlar kestiğini anlatmaktadır. Bu cümleler, SCF'nı halkın, bir kurtuluş olarak gördüğünü göstermesi bakımından dikkate değerdir.

O dönemde CHP milletvekili olan Emin Sazak (2007: 271), hatıralarını yazmış olduğu kitabında, SCF'na halkın duyduğu ilgiyi şu şekilde ifade etmiştir: “Halk sandığımızdan ve tahminimizden fazla bizi sevmiyormuş.” Sazak, Atatürk'ün de bu durumu kestiremediğinden bahsetmiştir. SCF, siyaset çevresindeki isimleri oldukça şaşırtmıştır.

Ancak sonrasında yaşanan hadiseler, partinin kapatılmasına uzanan sürecin basamaklarını oluşturacaktır. Bahsedilen hadise, İzmir'e, seçim mitingi için giden

SCF yöneticileri coşkuyla karşılanması ve sonrasında yaşanan olaylardır. Bu aşamaya gelinmesi partinin sonunu getirecektir.

İzmir’de Halk Partisi’nin il idare merkezi ve bu partinin organı Anadolu binası taşlanıyor ve... Atatürk’le İsmet Paşa’nın resimleri yırtılıp yerlere atılıyor, bütün bu çirkin hadiseler o günlerde İzmir’de bulunan eski Adalet Bakanı Mahmut Esat (Bozkurt) tarafından “Vaziyet vahimdir. Hayatımız tehlikededir” diye çekilen telgraflarla Ankara’ya bildirildiği halde, hiçbir tedbirle önlenemiyordu (Karaosmanoğlu, 2013: 95). İşte yaşanan tüm bu gelişmeler, tek partili dönemin ikinci muhalefet denemesi olan “güdümlü parti”nin sonunu hazırlamıştır. SCF yöneticileri partinin feshini açıklamak zorunda kalmış ve bu deneme de olumsuz sonuçlanmıştır.

Daha sonra, partinin kapatılması yeterli görülmemiş, toplumsal alanda da bir dizi kapatmalar, bastırmalar veya sindirmeler gerçekleştirilmiştir. Bu sindirmeler, bastırmalar ise İstiklal Mahkemesi eli ile hayata geçirilmiştir. Sonuç olarak, ikinci muhalefet denemesi olan SCF’nin kapatılmasıyla, muhalefetin sesi on beş yıl gibi uzun bir süreç içerisinde duyulmayacak, tek parti tek başına iktidarda kalacaktı.

Bu süreçte yaşanan bir başka önemli olay ise cumhuriyetin ilan edilmesinden kısa bir süre sonra gerçekleşmiştir. Rauf Orbay’ın gazetelerde yer alan sözleri tepki ile karşılanmış ve çeşitli suçlamalara maruz kaldıktan sonra sözlerinin yanlış anlaşıldığını ifade ederek geri almak durumunda bırakılmıştır.

Rauf (Orbay) Bey, 1 Kasım tarihli *Vakit* ve *Tevhid-i Efkargazetelerine* verdiği demecinde cumhuriyetin zamansız ve acele olarak ilan edildiği, asıl sorunun rejimin ismi değil içeriği olduğu görüşünü ileri sürdü. (..) İsmet Paşa kendisini halifeci olmakla suçladı. Rauf Bey yanlış anlaşılmış sözlerini geri aldığını açıkladı ve parti içinde kalmaya devam edeceğini belirtti. Toplantıdan sonra kamuoyuna yapılan açıklamada da fırka içinde bir görüş ayrılığı olmadığı belirtilerek konu kapatıldı (Demirel, 2014: 64- 65). 1930’da iki parti denemesi (Ahali Cumhuriyet Fırkası ve Türkiye Amele ve Çiftçi Partisi) daha olmuşsa da başarılı olamamış, diğerleri gibi kapatılmıştır. 3 Mart 1924’te ise hilafet resmen kaldırılmış, cumhuriyet rejiminin temelleri sağlamlaştırılmıştır.

1.3 İZMİR SUİKASTI VE SONRASINDA YAPILAN REFORMLAR

1926 yılının Haziran ayı ortalarında Türkiye müthiş bir haberle çalkalandı: Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'ya, İzmir'de suikast düzenlemeyi planlayan bir çete ortaya çıkarılmış ve çete üyelerinden birinin yaptığı ihbar sonucunda sorumlular tutuklanmıştı (Demirel, 2014: 77).

Hükümet Ankara İstiklal Mahkemesi'ni suikastın sorumlularını yargılamakla görevlendirdi (...) Yapılan soruşturmalar sonucunda mahkeme heyeti suikastın bir grup katilin planladığı gibi basit bir girişim olmadığı kanısına vardı. Mahkeme heyetine göre, içinde eski İttihatçıların, Birinci Meclisteki eski İkinci Grup üyelerinin ve kapatılan TpCF yönetici ve mensuplarının yer aldığı geniş bir muhalefet cephesi bir hükümet darbesi hazırlığı içindeydi (Demirel, 2014: 78).

Yaşanan suikast girişimi hadisesi hükümete karşı seslerin kısa yoldan kesilebilmesi için de bir fırsat vermişti. Nitekim İstiklal Mahkemeleri'nde yargılanan TpCF üyelerinden on beş kişinin infazıyla sonuçlanan bir dizi göz dağı verme operasyonlarına da zemin hazırlanmış oldu. Aynı zamanda yaşanan olaylar neticesinde, yapılmak istenen reformların da hızlanabilmesine imkantanınmıştır.

3 Mart 1924'te Halifeliğin kaldırılması, 1925'te çıkarılan Şapka Kanunu ile fes, takke gibi başlıkların tanılmasının yasaklanması, yine 1925'te tekke, zaviye ve türbelerin kapatılması, 1928'de İstanbul'da hutbenin Türkçe okunması, Anayasa'ya laiklik ilkesinin girmesi (1928), Anayasa'dan dinle ilgili hükümlerin çıkarılması (1928) gibi önemli olaylar, yapılan reformlardan bazılarıdır.

Toplumda yeni bir düzenin tahsisinin gerekliliği olduğu düşüncesindeki hükümet, önüne çıkabilecek engelleri ortadan kaldırdıktan sonra, reformlarını kolaylıkla gerçekleştirebilmiştir. Suskun bir ortamda, oy birliğiyle kabul edilen bu kanunlar, toplumun şekillendirilmesine, istenilen ölçülere sokulmasına yardımcı olmuştur. Çıkan sesler ise İstiklal Mahkemeleri aracılığıyla, sert tedbirler alınarak bastırılmıştır.

1923 yılından 1930 yılına kadar yaşanan siyasi ve toplumsal olaylardan, kısaca bahsetmeye çalıştık. Konu bütünlüğünün sağlanması açısından genel bilgilere yer verdik. Bundan sonraki başlıklarda 1930-1945 tarihleri arasında yaşanan siyasi olayları ve topluma yansımalarını ele almaya çalışacağız.

2. TÜRK SİYASET TARİHİNDE TEK PARTİ DÖNEMİ: 1930-1945

Bir tek parti iktidarı olarak CHP, meşruiyetini ülkedeki tüm toplumsal kesimleri temsil etme iddiasına ve ülkeyi düşmandan kurtarmanın verdiği prestije dayandırıyordu; bir başka deyişle CHP, '*sınıfsız ve imtiyazsız kaynaşmış bir kitle*' olan toplumun tümünü temsil eden *ulusal* bir parti olduğu iddiasındaydı ve ülkeyi kurtaran bir geleneğin devamı olarak, toplumu yönetmeyi/ modernleştirmeyi de kendinde bir hak olarak görmekteydi (Uyar, 2012:262).

Bu hak çerçevesinde CHP, bir takım köklü değişikliklere gitmiştir. Amaç, toplumu tabandan tavana bir hizada tutmak ve reformlarını tek parti yönetimi yetkileri elinde bulunduruyorken kolayca gerçekleştirebilmektir. Halkevlerinin kurulması, Kemalizm ideolojisini halka benimsetme girişimlerin başlangıcı olarak karşımıza çıkmaktadır. Aynı zamanda Köy Enstitülerinde de okuma-yazma seferberliğinin dışında aynı ideolojilerin benimsetilmesinin hedeflendiğini görürüz. Tek parti yönetimini, 'biçilmiş bir kaftan' olarak görenler de vardı. Ahmet Emin Yalman, şu sözlerle tek parti döneminin gerekliliğini savunuyordu:

“Dünyaya hoş görüneceğiz diye gösteriş yapmak ve başkalarını körü körüne taklit etmek, hatırımıza bile gelememektedir. Mesela, tek parti sistemimize itiraz ediyorlar. Bu itirazlar, bizi yanlış adımlara sevk etmemelidir. Milli bir kalkınma programını azami süratle gerçekleştirmek zaruretinde bulunan bir memleket için tek-parti biçilmiş kaftandır” (Yalman, 1990: 138).

Ayrıca tek parti döneminin en belirgin özelliği seçim sistemidir. Bir seçim yapılır ancak bu seçim yönetim kadrolarınca belirlenen milletvekili adayları arasından yapılır. Halkın böyle bir ortamda seçim yaptığını söylemek imkansızdır. Halk, böyle bir ortamda, olsa olsa bir onay mekanizması işlevi görebilir.

1930 yılından itibaren reformlara hız veren tek parti yönetimi ilk olarak din alanında icraatlarına başlayacaktır. Bu icraatlardan ilk akla gelenler; 1930-Okullarda din derslerinin kaldırılması, 1932- Camiilerde ezan ve Kur'an'ın Türkçe okunmaya başlanması, 1932'de yine bu çerçevede Arapça ezan okunmasına yasak getirilmesi, okuyanların çeşitli şekillerde cezalara çarptırılması, 1934 yılında ise Ayasofya'nın müze yapılmasına karar verilmesidir. Bunlar yıllar içerisinde din alanında yapılan reformlardan, yasaklardan bazılarıdır.

Atatürk'ün ölümünden sonra İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı seçilmesi ile tek parti döneminde yeni bir süreç başlamıştır. İnönü dönemi, Türk siyaset tarihinde yaşanan önemli siyasal ve toplumsal gelişmeleri barındırması bakımından önemlidir. Bu dönemde (1938-1945) yaşanan gelişmeler şu başlıklar altında özetlenebilir; Yeni bir denetleme mekanizması: Müstakil Mebusluk meselesi, İkinci Dünya Savaşı sürecinde Türkiye'de yaşananlar, halka yansımaları: Karneli Yaşam, İdeolojiyi yayma aracı: Köy Enstitüleri, Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu, Varlık Vergisi Kanunu. Daha pek çok siyasi gelişmeler ve bunların topluma yansımaları meydana gelmiştir. Bu konular, yeri geldikçe detaylı bir biçimde ele alınacaktır.

Atatürk'ün vefatından önce, istedikleri vakit görüşmeye gidebilen isimler, İnönü Cumhurbaşkanı olduktan sonra bunu güçlkle gerçekleştirdiklerini bazen hiçbir şekilde kendisine ulaşamadıklarını anlatmaktadırlar. Bu isimlerin başında hem Atatürk'e hem İnönü'ye yakınlığıyla bilinen Yakup Kadri Karaosmanoğlu gelmektedir. Karaosmanoğlu, bu durumu şu cümlelerle anlatmaktadır:

“Öyle..öyle ama, işte, daha şimdiden Atatürk'ün yerine geçip oturmak gururunu, azametini taşımaya başlamıştı. Evine telefon edeli üç dört gün olduğu halde bana bir cevap verme nezaketinde bulunmamıştı. Cumhurbaşkanlığının henüz eşliğinde iken takındığı bu tavır, bu eda yarınki siyasi hayatımız için iyi bir alamet değildi doğrusu. Hele, bizcileyin, Atatürk'ü her istedikleri zaman gidip görmeye alışkın kimseler, bundan böyle Gayya kuyusuna düşmüş gibi olacaktı. Ya da, Çankaya, o kadar tatlı ve şerefli hatıralarla dolu olan Çankaya bizim için çıkılmaz, erişilmez, sarp ve çetin bir dağ, bir Kaf dağı, bir Himalaya haline gelecekti (2013: 127).”

Bundan sonra, İnönü'nün dönemi başlayacak ve Karaosmanoğlu'nun dediği gibi iyi bir alamet olmayan bu tavırlar, hem siyasi hem de toplumsal alanda etkisini sert bir şekilde hissettirecektir.

Son olarak tek partili dönemin nihai amacının 'tek ses tek parti'li bir toplum kurulması olduğunu, uygulamaların gerçekleştiriliş şeklinden anlayabiliyoruz. Ancak dönemi irdelediğimizde durumun tam olarak böyle ilerlemediği de görülecektir. Karşı seslerin yükselmeye başlamasıyla birlikte tek partili dönem kapanacak, DP'nin iktidara geldiği yeni bir döneme geçilecektir. Halkın sesinin çıkmasına izin verildiği anda tercih edilen taraf tek parti iktidarı olmayacaktır.

2.1 YAPILAN SİYASAL, KÜLTÜREL VE DÜŞÜNSEL DEĞİŞİKLİKLER

1930 yılında, sessiz muhalefet yapması için parti içinden çıkarılan Cumhuriyet Halk Fırkası, hedeflenenden çok daha farklı bir yola girmeye başlayınca, parti kendi sonunu getirmiş oldu. Halk, hükümetten hoşnut değildi ve yeni bir parti onlar için umut olmuştu. Neticede partiye yoğun talep olmuş, ancak, ne partinin kurulmasına öncülük edenler ne parti yetkilileri sonucun böyle olacağını tahmin edememiştir. Bu denemeden sonra başka hiçbir oluşuma izin verilmemiş, sosyal, kültürel ve siyasal alanda tek ideolojinin hakimiyeti için çalışmalara hız verilmiştir.

23 Temmuz 1931 tarihinde, düşünsel anlamda hükümetle zıt düşen yayınların kapatılmasına imkan veren basın kanunu kabul edildi. Böylece tek seslilik basın alanında da hakim oldu (Demirel, 2014: 158). Böyle bir ortamda ise yapılması planlanan uygulamalar, sıkıntı yaşanmadan gerçekleştirilebilecekti.

2.1.1 Din Alanında Gerçekleştirilen Reformlar, Uygulamalar ve Tartışmalar

Cumhuriyet'in kuruluşundan, tek parti ideolojisinin temelini sağlamlaştırıldığı yıllara kadar bir takım reformlar, inkılaplar gerçekleştirilmiştir. Reformların en dikkat çeken ve belki de en çok tartışma yaratmış olanı din alanında ortaya çıkmıştır. Bu reformlar, milliyetçiliğin yoğun hissedildiği dönemlerde yapılmaya başlanmış, sonrasında derinleştirilerek her alana nüfuz ettirmeye çalışılmıştır. Türkçe ezan okunması, camiilerde 'Tanrı uludur' nidaları, Ezanın aslı gibi okunmasının yasaklanması gibi olaylar, bu düşüncelerin yansımalarından birkaçıdır.

Ancak bu fikirlerin ve metinlerin ortaya çıkış tarihinin de Cumhuriyetle başlamadığını hatırlatmak gerekir. Türkçe hutbe, Kur'an'ın Türkçeye tercümesi tartışmaları II.Meşruiyetin ilk yıllarından itibaren canlı konular arasındadır ve İslamcılık dahil bütün cereyanları bir şekilde etkileyen, ayrıca milliyetçi, Türkçü akımların canlılığı ve etkinliğiyle paralel giden bir karaktere sahiptir (Kara, 2017: 141). Cumhuriyet Türkiye'sinde milliyetçilik akımının etkisini yeniden hissettirmesinin nedenlerinin başında dünyada hakim duygunun bu olması gelmektedir. Her şeyin millileştirildiği bir ortamda, din de bundan nasibini alacaktı.

Dini alandaki reformlar çerçevesinde ezanın Arapça okunması, 1932 yılında yasaklanmıştır. Bu tarihten itibaren camiilerde ezan ve Kur'an'ın Arapça değil Türkçe okunması kararlaştırılmıştır. Yurdun her yerinde, bu tarihten itibaren, Kur'an'ı ve Ezanı aslı gibi okumak yasak olacaktır.⁴Yine aynı yıl içerisinde okullarda dini eğitime son verilecektir.

1934 yılında yazılmış olan *Milli Din Duygusu ve Öz Türk Dini* adlı kitapta geçen sarsıcı cümleler, dinde reform çerçevesinde gelinen noktayı göstermesi bakımından önemlidir:

“İslamlaşmak demek Arablaşmak demek olacağından bundan sonra İslamiyete milli edebiyatımızı hakim kılarak bu şekilde dinin ıslahı cihetine gitmek milli dine doğru hareket olacağından milli hedefimize vusul için müsbet bir yol tutmuş oluyoruz. (...) Peygamberler zamanlarının en birinci alimi olsalar bile sonradan gelecek bütün asırların keşfiyatını zekalarında cem edecek değillerdir ya! Bugünün alimi yarının cahili demektir. (...) İşte asırlarca harsımızı boğduğunu bize pek iyi anlatan İslamiyet dinine karşı hiç şüphesiz milli dinle mukabele etmek Türk milletinin en mukaddes vazifesi olacaktır.” (Kara, 2017: 157- 158).

Dinin ıslahının gerekçesinin siyasi olduğunu belirten Cündioğlu'na göre ise (1998: 37- 38), “ezanların, tekbirlerin, salların, hutbelerin Türkçe okunması, namazların Türkçe Kur'an'la kılınması gibi, ibadetlerin milli dilde ifa edilmesine dair tüm gayretlerin temel mantığı, esasen, Din'in, yani İslam'ın Türk'e has bir formunu üretmek, daha açık bir ifadeyle Türk'ün Milli Dini'ni meydana getirebilmektir.” Yani bu dönemde ıslah edilmiş bir din ile hem çağdaş hem milli bir din oluşturulmuş olacaktır. Cündioğlu, Kur'an ve Ezan-ı Muhammediye'nin Türkçeleştirilmesi meselesinin esas nedeninin siyasi olduğunu da vurgulamaktadır. Cündioğlu, bu kararın siyasi olduğunun göstergesi olarak, kanunda yer almamasına ve hiçbir yasak bulunmamasına rağmen ezanın Arapça okunmasının yasak edilmesini göstermektedir:

“Her geçen gün tutuklananların sayısı artıyor ve bütün basın da olayı gündemde tutmak için elinden geleni yapıyordu. Gazetelerin, dini inkıpların desteklendiğini bildiren veya devrimlere bağlılığını yineleyen yüzlerce telgraf metnine yer vermeleri, Türkçe Ezan ve Türkçe Kur'an okuma teşebbüslerini hızlandırmış, bu gergin ortamdan istifadeyle -hiçbir yasak dayanak olmadığı halde- cezri tedbirlere başvurmak tabii görülmüştür. Öyle ki, Arap-

⁴ Bu yasakların, aslında, uygulandığı dokuz yıl boyunca kanunda yer almadığını, D. Cündioğlu'ndan öğrenmekteyiz. 1932 yılında başlayan ezanın aslı gibi okunması yasağı, ancak, 1941 yılında kanunlaştırılacaktır. Bkz: Düccane Cündioğlu, **Türkçe Kur'an ve Cumhuriyet İdeolojisi**, Kitabevi Yayınları, 2. Baskı, 1998,s.113.

ça Ezan okuyacak olanların idam edilebileceğinden bile söz edilmeye başlanmış, fakat kimsenin, bu söylentileri haklı çıkaracak ne gibi bir cürümün işlendiğini sormaya cesareti kalmamıştı.”(Cündioğlu, 1998: 107).

Böyle bir ortamda kimsenin, ezanı Arapça okuyacak cesareti kalmamış olacaktır. Arapça ezan okuyan imam ve müezzinlerin de tutuklandığının duyulması, sükutun hakimiyetini kolaylaştırıcı unsurlardan birisi olmuştur.

Bu dönemde, ezan ve Kur’an yasaklarının yanında, camiilere gidenlerin fişlendiğini ve o yıllarda camiye gitmenin büyük cesaret gerektirdiğini dönemi yaşayanların hatıralardan öğrenmekteyiz. Dilipak (1989: 101) ise, camiilerden uzaklaştırma aşamasından sonra, sahipsiz kalan camiilerin bakımsızlıktan yıkıldığını, bazılarının depo olarak kullanıldığını, bazılarının ise, söylemesi güç ve utanç verici, ancak, dönemi yaşayanların anlatımlarına göre, ahır olarak kullanıldığı ifade edilmiştir. Yüz kızartan bir başka hadise ise, Kur’an-ı Kerim sayfalarının tahrip edilmek suretiyle yırtılıp ‘kese kağıdı’ olarak kullanılmasıdır. O yıllarda İstanbul müftüsü olan Fehmi Efendi’nin (Ülgener) 17 Aralık 1937 tarihli yazısı da bu hürmetsizlikle alakalı (Kara, 2017:480).⁵

Hakkı Uyar (2012: 234) ise, çarşaf ve peçe yasaklamalarını CHP Kurultay’ında geçen konuşmalarla aktarmıştır. Uyar, 1935 tarihindeki CHP Dördüncü Büyük Kurultay’ında, çarşaf ve Peçe’nin yasaklanmasına ilişkin kararlar alındığından bahsetmektedir. CHP’nin Dördüncü Büyük Kurultay’ından önce, bazı illerin Belediyelerinde çarşaf, peçe ve kafesin yasaklanmaya başladığından bahsetmektedir.

Çarşaf ve peçenin yasaklanması hususunda CHP’nin Dördüncü Büyük Kurultay’ına ilişkin tutanakların bir kısmına kitabında yer veren Hakkı Uyar, Dönemin İçişleri Bakanı Şükrü Kaya’nın Dilek Komisyonu’na gelen mektupların bir kısmının okunmasını istediğini belirtir. Komisyona gelen mektuplarda şu dikkat çeken cümleler yazmaktadır:

“Bunu kadınlarımızın kendi zevklerine, kocalarının ve babalarının sosyallık zihniyetindeki ilerlemeye mi bırakmalıdır? Yoksa düşmeye hazırlanan ve bu sadece koca ve baba saygısı ile sallanıp duran bu çürük meyveyi merkezin küçük bir sarsması ile döküp atarak şurada, burada kadınlığımızın yüz karası gibi görünen bu kılıktan, onları çıkarmalı mıdır?”

---

⁵Kur’an-ı Kerim sayfasının kese kağıdı yapılmış olan fotoğrafı için ve Fehmi Efendi’nin yazmış olduğu şikayet yazısı için bkz: İsmail Kara, **Cumhuriyet Türkiye’sinde Bir Mesele Olarak İslam 2**, Dergah Yayınları, s. 480.

“Komisyonumuz, (..) peçeli kadının ve ne idiği belirsiz bir kılıktaki, sokaklarda do-laştırılmasının, polis kanunları ile yasak edilmesinin amacına çabuk varmasında lüzumuna kanağıdırlar. Ancak, bütün Komisyon, Parti ve Parti hükümeti kurumların kestirme bir hare- keti ile, yani hiçbir kanun yapmadan bunu başarma imkanında oy birliği yapmışlardır” (Uyar, 2012: 236).

Sarsıcı ifadeler kılık kıyafet mevzusunun hangi boyutlara ulaştığının delili ni- teliğindedir. Mektuplarda açıkça, çarşaf, peçe zihindeki bir gerilik göstergesi olarak ifade edilmeye çalışılmakta, zihindeki ilerleme gerçekleşene kadar bu geri düşünceyi kendi haline bırakmamak gerektiği söylenmektedir. Bu ‘Çürük Meyva’dan, merkezin ‘küçük bir sarsması!’ ile, hiçbir kanuna gerek duymadan, kestirme bir hareketle kur- tulabileceğinden bahsedilmektedir.

Ayrıca acilen(!) ‘ne idiği belirsiz kılık’ın icabına bakılması, ‘polis kanunları ile yasak edilmesinin’ lüzumuna yönelik kararlarını beyan eden komisyon, hiçbir kanuna gerek kalmadan bu durumun halledilebileceğini söylemektedir. İnsani hiçbir değerle bağdaşmayan bu cümleler, CHP’nin 1935 yılında düzenlenen kurultayında konuşulmuştur. Bazı belediyelerse, kendi kararlarını kendileri vererek çarşaf, peçe giyilmesini yasaklamışlardır.

Tartışmanın uzaması üzerine, tekrar söz alan Şükrü Kaya, çarşaf ve peçe so- rununun küçük ve Kurultay huzurunda ‘müzakere etmeye değer bir iş olmadığı’ni ileri sürerek, şu dikkat çekici sözleri söylemiştir: “Eğer bu, bir mesele olsaydı büyük inkılabı yapan, bunu da programına koyar ve sizden lazım gelen kararı alır- dı” (Uyar, 2012: 236).

Böylece, Büyük Kurultay’da çarşaf ve peçe tartışmasının dışında kalan Ata- türk, konu hakkındaki görüşünü İçişleri Bakanı Şükrü Kaya aracılığı ile ortaya koy- muş; çarşaf ve peçe sorunun Kurultay’ın gündemine gelecek kadar büyük bir sorun olmadığını, çok önemli konularda Büyük Kurultay üyelerinin ‘onayını’ alarak gere- keni yaptırdığını ve bu nedenle Kurultay’a verilen önergelerin gereksiz olduğunu belirtmiş oluyordu (Uyar, 2012: 235).

Milli Şef döneminde cereyan eden bir başka hadise ise Diyanet İşleri Başkan- lığı’nın yazışmalarından açığa çıkarılmıştır. Koçak (2011: 45), 1939 yılının Ağustos ayında, o dönem Diyanet İşleri Başkanlığı yapan Rıfat Börekçi’nin tedbir alınması lüzum gelen hadiseleri belirttiği yazısında, bu zamana kadar pek önemsenmeyen hatip ve vaizlerin verecekleri hutbelerin belirlenmesinin ve bu doğrultuda bir prog- ram oluşturulmasının gerektiğini belirtmiştir. Yani, 1939 yılından itibaren camiilerde

yapılacak olan hutbeler, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın gönderdiği yazıların dışına çıkmayacaktı. Böylece, rejim, hatiplerin kendi istekleri doğrultusunda vermiş oldukları vaazları da denetim altına almış oluyordu.

Camii dışında toplu halde namaz kılmak da, '*irticai*' faaliyetleri önlemek adına tek parti yönetiminin uygulamaya koyduğu diğer yasaklardan olmuştur. Koçak'ın (2011: 50) aktardığına göre, dönemin Diyanet İşleri Başkanı Rıfat Börekçi'nin bu konuda, Ankara Valiliği'ne itirazları olmuştur. Börekçi, "camii olmayan yerlerin bulunduğu ve bu yerlerde müslümanların bazen bir hanı mescit olarak kullandıklarını bazen de başka bir mekanı aynı sebeple kullandıklarını söylemiş, bu konuda bir yasak konulmasının doğru olmadığını, üstelik cemaatle namaz kılmanın daha faziletli olduğunu hatırlatarak, bu konuda Diyanet İşleri Başkanlığı dairesinin izin istemeye ihtiyacı olmadığını" belirten bir yazı göndermiştir. Ancak Ankara Valisi Nevzat Tandoğan, 'mevzuatta böyle bir durumun olmadığını', camii dışında cemaatle namaz kılmanın mevzuata aykırı bulunduğu gerekçesini söyleyerek, Diyanet İşleri Başkanı'na yanıt vermiştir (Koçak, 2011: 51).

1944 yılında ise, dini yayın yaptıkları tespit edilen gazete, dergi, kitap ve broşürlerin toplatılmasına karar verilmiştir (Koçak, 2011: 74-86). Basının tek parti yönetiminde denetim altında tutulduğu bilinen bir gerçektir. Toplatılan yayınlarda en ufak bir dini söylem, rejimi tehlikeye düşürebilecek ifade, bu yayınların toplatılmasına yeterli bir sebep olarak gösterilmiştir. Bu ise, savaş döneminde, tüm kapatmaların gerekçesi konumunda olan Matbuat Kanunu ile sağlanmıştır.

Görüldüğü gibi, 1939 yılına kadar dini alanda alınan kararlar, Milli Şef döneminde artarak devam etmiştir. Camii dışında iki kişi bir araya gelip namaz kılamaz duruma gelmiştir. Tek partili dönemin din alanında gerçekleştirmiş olduğu uygulama ve kararlar en ince noktalara kadar nüfuz edecek şekilde düzenlenerek, atılacak her adım izlenmiş, din, kontrol altında tutulmaya çalışılmıştır. Diyanet İşleri Başkanlığı aracılığı ile de dini faaliyetler, kontrol altında tutulmaya çalışılmıştır. Kuruluş amacı ile de örtüşen Diyanet'in denetim altında tutulması, yeni rejimin uygun görmediği, tehdit oluşturabilecek faaliyetlerin önlenmesi açısından önemli görülmüştür.

2.1.2. Halkevleri

Halkevleri, temelde, CHF'nın ideolojisinin halka daha kolay aktarılmasını sağlamak adına açılmış bir kurumdur. Öncelikle il ve ilçelerde kurulmasına başlanan halkevleri daha sonra kasaba ve köylere kadar yayılacaktır. Köylerde ve kasabalar-daki teşkilatlanmalara halk odaları denilmiştir.

Halkevlerinin kuruluş tarihine bakıldığında, dikkat çeken iki uygulamanın, peş peşe geldiği görülmektedir. Cündioğlu (1998: 97), halkevlerinin kuruluşunun, Türkçe ezanın okunmaya başlandığı Ramazan Bayramı'ndan iki hafta sonraki sürece tekabül edişinin, gerçekleştirilmek istenen inkılap ve reformların bir sıra halinde ger-çekleştirileceğini göstermesi bakımından önemli olduğunu vurgulamaktadır. Cündi-oğlu'nun ifadeleriyle:

“Cumhuriyet yöneticileri, sadece eskiye ait kurumları tasfiye etmekle kalmıyor, ay-nı zamanda inkılapların kökleşmesini, yerleşmesini sağlayacak diğer tedbirlere de başvur-mayı elzem addediyorlardı. Nitekim bu yönde (tekkelerin yerine) ikame edilen kurumlardan biri de Ramazan Bayramı'nın üzerinden henüz iki hafta bile geçmeden (19 Şubat 1932'de) kurulan ve bir gün Türk'ün çağdaş mabedi haline geleceği düşünülen Halkevleri'dir” (Cündioğlu, 1998: 97)

Halkevleri, belli bir siyasi düşüncenin neticesinde ortaya çıkmış bir kurum olarak görülmektedir. Yine Demirel (2014: 157) de, halkevleri'nin, Kemalizm ideo-lojisini (1931 CHP kurultayında benimsenen) halka benimsetmek için kurulmasının toplumu şekillendirmede, tek bir kalıba sokmada önemli uygulamalardan birisi ola-rak görüldüğünü söylemektedir. Demirel'in kitabından aktardığımız Recep Peker'in meclisteki şu konuşması, bu düşünceleri destekler niteliktedir: “Halkevlerinin gayesi ulusu katılaştırmak, sınıfsız katı bir kitle haline getirmektir.”

Partinin daha organize ve aktif bir yapıya kavuşturulması amacıyla “halkev-leri” “halkodaları” gibi teşkilatlanmaya gidilmesi, tek parti yönetiminin toplumu önceki yıllara oranla daha yoğun bir biçimde yönlendirmek ve eğitmek istediğini göstermektedir. Bu teşkilatlar, halka siyasal ve kültürel eğitim verecek, bir anlamda onu yeniden biçimlendirecek olan bir işleve sahip kuruluşlar olarak öngörülmüştür (Akandere, 2016: 10). CHP, bütün halkı kucaklayan bir parti olarak kendisini tanımladığı için, halkevleri ve halkodalarında ‘bir ve tek’ olabilmek amacıyla eğitimler vermiş, resmi ideolojinin yayılmasına gayret göstermiştir.

Bunun yanında halkevleri, İkinci Dünya Savaşı yıllarında, özellikle karne uygulamasında, ekmeklerin dağıtımını yapan bir misyon da üstlenmiştir. Bu gibi gıda yardım faaliyetlerinin de, CHP ideolojisinin yaygınlaşması ve benimsetilmesi düşüncesinin bir ürünü olarak görülmüştür (Metinsoy, 2007: 339). Milli Şef döneminde hayata geçirilen bu uygulamada, özellikle fakir halk, gıda yardım taleplerini halkevleri aracılığıyla hükümete duyurmaya çalışmıştır.

Halkevlerinin 1938’de sayıları 210 iken 1945 yılında 438’e yükselmiş; Halk odası ise 1941 yılında 141 iken 1945’te ciddi derecede artmış 2.688 olmuştur⁶ (Demirel, 2014: 105). Halkevlerinin sayıları artırılmış olsa da, hiçbir zaman oluşturulmak istenen ‘milli mabed’ olamamıştır. Bu gibi kurumlar, siyasi iradeler tarafından, ideolojileri sağlamlaştırmak ve halka nüfuz ettirmek gayesini taşımış olsalar da bekleneni tam olarak karşılayamamışlardır.

2.2. MİLLİ ŞEF DÖNEMİ (1938-1945)

Mustafa Kemal Atatürk’ün hastalanması ve ölümüyle birlikte yeni bir dönem başlayacaktı. Ancak Atatürk’ün ölümünden bir yıl kadar önce Atatürk ve İnönü’nün yolları ayrılmıştı. Bu ayrılığın nedeni fikirseldi ve zaman zaman açığa çıkan sorunlar artık çözülemeyecek bir noktaya gelmişti. Hatay’ın anavatana katılması konusunda başlayan fikirsel ayrılık, ekonomide de kendisini göstermiş, özel girişimciliğin gerekliliğini savunan Atatürk ile katı bir devletçiliğin sürdürülmesi konusunda ısrar eden İnönü’yü karşı karşıya getirmiştir. Bu anlaşmazlık, İnönü’nün 1937’de istifasıyla sonuçlanmıştır. Atatürk, ekonomideki özel girişimcilikteki başarısına inandığı Celal Bayar’ı Başvekilliğe getirecektir.

Mustafa Kemal Paşa’yla, Kurtuluş Savaşı yıllarından beri “İkinci Adam” konumunda olan Başvekil İsmet İnönü’nün yolları Atatürk’ün ölümünden bir yıl önce, 1937’de ayrılmıştı. Ama 14 yıllık başbakanlık yapmış bir kişi olarak, İsmet İnönü’nün ordu ve bürokrasi içinde tartışmasız bir gücü vardı. Üstelik cumhurbaşkanı seçimi yapacak olan TBMM üyelerini 1935 yılında Atatürk’le beraber belirlemişlerdi ve arada yeni seçim yapılmamış olduğu için meclis içinde İnönü’nün büyük saygınlığı vardı (Demirel, 2014: 216). Yani İsmet İnönü rakipsiz bir cumhurbaşkanı

---

⁶Yıllara göre artış miktarı, kitapta detaylı tablolandırılmıştır.

adayıydı. Ancak, İsmet İnönü'yü istemeyen isimler de yok değildi. İnönü'nün yerine, Fevzi Çakmak'ın ya da Celal Bayar'ın getirilmesi gerektiğine inananlar da vardı. Ancak, 11 Kasım'da, Atatürk'ün ölümünden bir gün sonra meclis toplandı ve İsmet İnönü ikinci cumhurbaşkanı seçildi. Şevket Süreyya Aydemir (1993: 18), İnönü için, 'Şartların getirdiği adam' diyecektir.

11 Kasım'da, aynı zamanda İnönü'ye, 'Değişmez Genel Başkan' ve 'Milli Şef' ünvanları verildi. Atatürk'ün ölümünden sonraki kurultayda, İnönü'ye verilen 'Milli Şef' ünvanı, İnönü'nün otoritesini sağlamlaştırmasında büyük rol oynamış, kendisine verilen bu ünvanla birlikte, İnönü, büyük yetkilere sahip olmuştur. Otoritesi sağlamlaştırılan İnönü, adımlarını daha emin atmaya başlayacaktır.

Akandere (2016: 36), kitabında Milli Şeflik sisteminin, Almanya, ve Avrupa'daki benzerliklerini ele almış ve ülkemizde tanımlandığı şekliyle, dönemin hakim yönetim şekilleriyle benzerliklerini şöyle açıklamıştır:

“Avrupa'da” Milli Şef için bizde söylenen tanımlamalara baktığımızda; Milli Şefin bir kahraman olduğu, kendi kişiliğinde bütün Türk milletini temsil ettiği, kendi iradesini açıkladığında bütün milletin iradesini açıkladığı, milletin kaderini elinde tuttuğu, sözlerinin herkes için ders niteliği taşıdığı, kişiliğindeki olağanüstülük, Milli Şefin emrinde olmanın milletin emrinde olmakla aynı şey olduğu gibi ifadelerin kullanıldığını görürüz. İtalya'da 'Duçe' ve Almanya'da 'führer'e söylenen ve yakıştırılan vasıflar ve tanımlamalarla, bizde 'Milli Şef İnönü' için söylenen ve yakıştırılan vasıflar arasındaki benzerliği hatta aynılığı görmemek imkansızdır.”

İnönü, cumhurbaşkanı seçildikten sonra, ilk işi kendisine karşıt olan muhalif isimleri, yeni kurulacak hükümete dahil etmemek olucaktır. Siyasi bir hesaplaşmaya giren İnönü, Atatürk döneminde saf dışı bırakılan muhaliflerle barışarak, küskünlerin kendi tarafında yer almasını sağlamıştır. İnönü karşıtları Şükrü Kaya, Tefik Rüştü Aras, Celal Bayar tasviye edilmiş; Kazım Karabekir gibi TPCF döneminde muhalif olan isimler yeni hükümette kendilerine yer bulmuştur.

İnönü'nün muhaliflerle barışmasının bir başka gerekçesi Ahmet Demirel'in ifade ettiği gibi olabilir: “İnönü, eski muhalifleri rejimle uzlaştırarak bir yandan CHP içindeki güç ve etkinliğini artırmak, bir yandan da muhtemel muhalefet hareketlerini önlemeyi tasarlıyordu.” (Demirel, 2014: 219) Böylece, hem bir muhalefet ihtimali asgari düzeye indirilmiş hem de güçlü bir cumhurbaşkanı portresi oluşturulmuş oluyordu.

Bu olayların içerisinde yer alan isimlerden birisi olan Y. Kadri Karaosmanoğlu (2013: 137), bu durumu şöyle aktarmıştır: “İsmet Paşa, yalnız Atatürk'ün çevre-

sindekileri darmadağın etmekle kalmamış, bunlardan boşalan yerleri birtakım yeni kimselerle ve bir vakitler kendi yüzünden Atatürk'e dargın olanlarla doldurmuştu.” Görüldüğü gibi İsmet İnönü, Cumhurbaşkanı seçilir seçilmez, kendisine bir zamanlar muhalif olan isimleri çevresinden uzaklaştırmış, Atatürk'ün sağlığında ve siyasetten uzaklaştırıldığı dönemde yanında olanları ise etrafına toplamıştır.

Milli Şef Döneminin hemen başında dikkat çeken bazı hadiseler yaşanmıştır. Atatürk'ün resminin, paralardan kaldırılması bunlardan belki de en dikkat çekenidir. Yeni bir sayfa açılması gerektiğine inanan ve icraatlarına hız kesmeden başlayan İnönü, devlet dairelerine de kendi resmini astıracak ve 'artık tek güç benim' mesajını verecektir. Bu uygulama ancak Demokrat Parti iktidara geldiğinde değişecektir. Atatürk'ün girişimlerini taktir ettiği isim olan Celal Bayar, eskisi gibi paralarda Atatürk'ün resimlerinin basılmasını sağlayacaktır.

Bu dönemle ilgili konuşulacak çok fazla olay vardır. Milli Şef dönemine bakmak, şüphesiz, bu dönemde gerçekleştirilen siyasal, toplumsal sahalarda meydana gelen olayları anlamamıza yardımcı olacaktır. Ancak bilinen bir gerçek var ki, Milli Şef döneminde, tek parti ideolojisini sağlamlaştırmak için oldukça gayret edilmiştir. Halkevleri, halkodaları, köy enstitüleri bu düşüncenin yansımalarından bazılarıdır.

Toplumda karşılaşılan güçlüklerin neler olduğu, hükümetin uygulamış olduğu politikalar, siyasal ve toplumsal düzlemde nasıl karşılandığı, dönemi anlamak adına cevabını arayacağımız sorular olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.2.1 Eğitim ve Kültür Alanındaki Gelişmeler

Tek parti döneminde devlet eliyle gerçekleştirilen eğitim ve kültür kurumlarının amacı, toplumu hızla geleneksel İslami kültürden uzaklaştırıp laik ve pozitivist temelli modern bir kültürün oluşmasını sağlamaktı. Oluşturulacak bu kültür, cumhuriyet ideolojisine gönül verecek ve rejimi koruma görevini üstlenecek inkılapçı genç kuşakların yetiştirilmesi bakımından büyük değer taşıyordu (Karatepe, 2011: 79).

Tek parti yönetimi, eğitim ve kültür alanında İslamiyetten boşalan yeri laik kültürle dolduramadığı durumlarda, kurtarıcı kavram olarak 'milliyetçilik'e yönelmiştir. Ancak milliyetçilik vurgulamaları istikrarlı bir seyir izlemedi. İnönü 1939'da

öğretmenlere hitaben yaptığı bir konuşmada “Sizin vereceğiniz terbiye dini değil millidir. Milli terbiye istiyoruz” demektedir (Karatepe, 2011: 81).

2.2.2 Köy Enstitüleri

Osmanlı'nın son dönemlerinde devlet düzeyinde tercih edilen Batılılaşma siyaseti, başka bir ifade ile modernleşme hareketi, Cumhuriyet döneminde de devam ettirilerek, yeni yönetim biçiminin iç ve dış siyasalarında temel belirleyici olmuştur. Ancak, Cumhuriyet dönemindeki modernleştirici siyasa, sadece “devlet” düzeyinde değil, “toplum” düzeyinde de yaygınlaştırılmaya ve uygulanmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede medeniyet değişikliği projesiyle, Osmanlılığın aşılması, farklı bir Türklük bilinci ön plana çıkarılarak yeni meşruiyet zeminleri oluşturulmaya başlanmıştır (Karakas, 2000: 146).

Köy enstitülerinde tek amaç okuma- yazma oranlarının yükseltilmesi, eğitim seviyesinin artırılması değildi. Aynı zamanda burada yetişen gençler, cumhuriyetin belirlediği niteliklere sahip olarak, geleceğe yürüyeceklerdi. İdeolojilerin benimsetilmesinde halk odalarına, köy enstitülerinin önemli katkılarda bulunduğu da bilinmektedir.

Ancak enstitülerde eğitim görme şartları sanıldığı kadar kolay değildir. Köylerden alınan çocuklar, şayet, eğitimlerini yarıda bırakacak olurlarsa belli yaptırımlara maruz kalacaklardı. Kendileri bu bedelleri ödeyemezlerse kefillerinden temin edilmesi söz konusu olacaktı. Öğretmen yetiştirme şartları ve köylüye yüklenen yük bir hayli fazla olacaktı. Ayrıca okulun masraflarının köylü tarafından ödenmesi de bir hayli yük olmuştur.

1940 ilkbaharında eğitim seferberliğinin yeni bir adımı olarak köy enstitüleri kuruldu. (...) Enstitülere tam devreli köy ilkokullarını bitirmiş sağlıklı ve yetenekli köylü çocuklar seçilerek alınacaktı. Enstitülerdeki eğitim süresi en az beş yıl olacaktı (Demirel, 2014: 268).

Köy Enstitüleri pek çok açıdan eleştiri almış bir kurumdur. Bu eleştirilerden bazıları şu şekilde özetlenebilir:

1. Köyde önder/öğretmen olarak yetiştirilmek üzere küçük yaşlarda ailelerinden koparılan köylü çocukları, 20 yıl süren uzun bir mecburi hizmetle köylerde tutularak, şehir hayatından tamamen izole edilmişlerdir. İzolasyona dayanan bu eğitim

sistemi, Köy Enstitüsü öğretmenlerde ülke ve dünya gerçekleriyle ilgisi olmayan, tamamen ideolojik yaklaşımlara dayanan hayali bir köy ve kent anlayışının oluşmasına neden olmuştur.

2. Dini ilgiden uzak bir eğitim ve hümanist kültürle yetiştirilmiş olmaları nedeniyle, köylülere önder olmak bir yana, köylülerle çatışmışlardır. Köylüler, Köy Enstitüsü öğretmenlere dinsiz ve komünist gözüyle bakmışlar ve güvenememişlerdir.

3. Bunun yanında, bir köy öğretmenin kendisine sağlanan sınırlı imkanlarla hayvancılıktan ziraata, inşaatçılıktan sanat ve kültürel etkinliklere kadar, çok geniş bir alanda beceri göstermesini beklemek gerçekçi bulunmamıştır (Karatepe, 2011: 86-87).

Köy okullarının kurulmasındaki eksikliklere değinen dönemin Eskişehir mebusu Emin Sazak (2007: 291), köy enstitülerinin iyi niyetli bir uygulama olmuş olsa dahi, tutulan yolun yanlış olduğunu belirtmiş ve İnönü'yü köy okulları konusunda şu sözlerle eleştirdiğini anlatmıştır:

“İsmet Paşa, bir de köy okulları çıkardı. Baştan aşağı yanlış bir yola düştü. Sanki kendisinden başka hiç kimse okulun gerekli olduğunu bilmezmiş gibi bir tavır takındı. Öğretmenlerin yetişmesi ve okul yaptırılmasında hareket biçiminin yanlış olduğunu ilk ben söyledim. Bana karşı ‘menfidir, cahildir...’ diye çok küfürler yaptılar. Bunlara ‘‘köylünün tenceresini yorganını sattırarak, sağlıksız bir şey yapacağımıza, yapılıp bir sene sonra yıkılacağına; sağlam bir şey yapalım. Öğretmenler de iyi yetiştirilemiyor, bunu da inceleyelim’’ dedik, dinletemedik.”

Sazak, köy enstitülerine yöneltilen ilk eleştiriye, kendisinin İsmet İnönü'ye söylediğini ancak kendisine ‘cahil’ denilerek sözlerinin önemsenmediğini anlatmaktadır. Köy enstitülerinin kuruluşunda köylüye yüklenen yüklerin, köy halkını zor durumlarla karşı karşıya bıraktığını, CHP’de o dönemde milletvekilliği yapmış isimlerden duymak, yöneltilen eleştirilerin dikkate değer olduğunu göstermektedir.

O dönem Edirne mebusluğu yapmış olan Fahir Giritlioğlu (1965: 389) ise, yapılacak okulların üstlere yaranmak için fırsat görenlerin, köylünün üzerine ağır yükler yüklediğini, köylünün bu hal içerisinde okulları nimet değil, angarya olarak gördüklerini söylemektedir. Giritlioğlu, jandarmaların da müdahil olmasının, köy okullarının yapımını işkenceye dönüştürdüğünü de eklemektedir.

Köy Enstitülerine yöneltilen bir başka eleştiri, bu enstitülere yalnızca köy çocuklarının alınmasına yönelik olmuştur. Köy çocukları, köyden dışarı çıkmasına im-

kan vermeyen enstitü düzenlemeleri nedeniyle ileride pek çok zorluklarla karşılaşacaktır. Yani, bu çocuklar, köy dışında bir hayatla temas ettiği anda, başta kültür olmak üzere pek çok farklılıklarla karşılaşacak ve zorluk yaşayacaktır.

Mecliste, köy enstitülerinin kurulması görüşülürken çeşitli eleştiriler getirilmiştir. Bu enstitülerin, ileride sebep olacağı sorunlara dikkat çeken Kazım Karabekir, şunları söylemiştir: “Bu enstitülere yalnız köy çocuklarını almak da doğru değildir. Dünyanın her yanında şehir ve kasaba ile köyün bağlantılarının artmasına çalışılmakta iken bizde ayırmaya çalışmak yanlıştır. Memleket ikiye ayrılmış olur. El altı yapılacak düşünce çalışmaları ile bu temiz köy çocukları bir gün şehirlilerin karşısına başka düşünceli insanlar olarak çıkarlar.” Karabekir, enstitülerin ‘şehirli’ ve ‘köylü’ ayrımını derinleştirebilecek tehlikeleri barındırdığını ifade etmiş, bu ayrılığa meydan verilmemesini belirtmiştir (Goloğlu, 2017: 77).

Eleştirilere rağmen, tasarımı, oylamaya katılan 278 mebusun oybirliği ile kabul edilir. Bu arada, 148 mebusun oylamaya katılmadığına dikkat edilmelidir. (..) Demek ki, Köy Enstitüleri Kanunu, daha başlangıçta, CHP içinde önemli ve sessiz bir muhalefet ile karşılanmıştı. Parti içi tartışma ve eleştirilerin yapılamadığı ortamda, yasaya karşı muhalif tavır, oylamaya katılmamakla gösteriliyordu (Koçak, 2017: 121).

Enstitülerin en büyük eksisi, köylülerin üzerine başlangıçtan itibaren ağır yükler yüklemesidir. Halkın angarya olarak gördüğü bir eğitim kurumundan verim almasının beklenmesi gerçekçi bulunmamıştır. Ayrıca, enstitülerin kuruluş amacında ideolojik bir takım düşüncelerin yerleştirilmesi de vardır. Okullar, okuma-yazma oranlarının artırılması ve iyi bir eğitim verilmesi gibi iyi bir niyetle kurulmuş olsa bile, sistemli bir hareketin olmayışı, ağır yüklerin köy halkına yıkılmış olması gibi etkenler, enstitülerden istenilen verimin alınamamasına neden olmuştur.

2.2.3 Bir Denetim Mekanizması: Müstakil Mebusluk

1930 yılında denenen muhalif parti kurma girişimlerinin, beklenmedik biçimde tek partinin alternatifi haline gelmesinden sonra partinin (SCF) kendisini fes etmesiyle sonuçlanması bir başarısız deneme olarak siyasi tarihimizdeki yerini almıştır. Bu deneme aslında partiye pek çok dersler vermiş ve artık yeni bir muhalefet partisi denemesi girişimlerinin mümkün olamayacağı anlaşılmıştır. Yeni bir muhalif partinin varlığı, tek partinin temellerine yerleştirilmiş dinamiklerden farksız olacaktır.

Ancak toplumdaki hoşnutsuzlukların giderilmesi, hiç olmazsa halkın seslerini meclise duyurabilmelerinin önünün açılması gerektiğine kanaat getirildikten sonra parti içinden bir oluşumun bu soruna çözüm olabileceği düşünülmüştür: Müstakil Mebusluk. Planlanana göre, müstakil mebuslar, meclisi denetleyecek bir mekanizma olarak yerlerini alacaktır. Ancak Müstakil Grubun, bu işlevini hiçbir şekilde yerine getiremediğini kaynaklardan öğrenmekteyiz.

Goloğlu (2017: 18), “Müstakil Grup Başkanı doğrudan doğruya CHP Değişmez Genel Başkanı’na yani Değişmez Genel Başkan İsmet İnönü’ye bağlı bir başkan vekili idi. Ondan emir alırdı. Bu bakımdan, çok partili rejime alıştırma tarzında, kendisinden beklenen yararı sağlayamamıştır” diyerek, müstakil mebusluğun denetim mekanizması işlevini yerine getiremediğinden bahsetmektedir.

Aslında, “Müstakil Grup’un görevi, devlet işlerinin yürütülmesini, CHP tüzük ve programının ve Büyük Kurultay kararlarının iyi uygulanmasını denetlemek, gerektiğinde soru ve gensorular vermek, hükümetten açıklamalar istemek ve hükümeti güvenoyu istemeye zorlayabilmek” (Goloğlu, 2017: 19) olmasına rağmen, bu görevlerini yerine getirememiş olduğu görülmektedir.

1939 yılında yapılacak olan seçimlerde, bu yeni mebusluk sisteminin de meclisteki yerini alması hedefleniyordu. Elbette aday olacak mebusların adaylıkları hükümet yetkililerince belirlenecekti. Adaylar arasında çiftçi, köylü gibi kesimlerin de yer alması halka bir güven telkin etmesi düşüncesi bakımından önem arz etmekteydi.

Müstakil Mebuslar mecliste oylamalara ve görüşmelere katılabilme hakkına sahip iken CHP içerisinde oylamalara, görüşmelere katılamayacaktı. Yani CHP’nin aldığı kararlara karşı konuşma ve oylama yetkisine sahip değildi. Zaten yapacakları muhalefet de ‘haddi aşmayacak’tı ve ciddi bir muhalefet yapılması söz konusu olmayacaktı.

Zaten Müstakil Grubun asıl başkanı, CHP Değişmez Genel Başkanı İnönü idi. Yani İnönü, bir yandan, CHP’nin ve hükümetin politikasını yönlendiriyor, diğer yandan da, bizzat kendisi tarafından çizilen bu politikanın adeta ne ölçüde ve hangi yönlerinin eleştirilmesi ve denetlenmesi gerektiğini saptıyordu (Koçak, 2017: 79-80). İsmet İnönü, böylece parti içi denetleme mekanizmasının işlerliliğini kontrol edebilecekti. Sınırları belirlenen eleştirilerin fayda getirip getir(e)meyeceği, o dönem

içerisinde de tartışmalı bir konu olmuştur. Müstakil Grup'un bir faydasının olmayacağı ve çalışma şeklinin de bir sonuç getirmeyeceği görüşü meclis içerisinde ifade edilmiştir. Örneğin, Manisa mebusu Hikmet Bayur, şu sözlerle görüşünü dile getirmiştir:

“Bu arkadaşlar Mecliste fikir beyan edecekler, söz söylecekler. Fakat (CHP Meclis Grubu'nda) evvelce verilmiş bir karar üzerinde söz söylecekler. Fakat müessir olamayacaklarını kendileri de biliyorlar. Onları dinleyenler de biliyor. Herkes biliyor.” (Bayur, akt. Koçak, 2017: 75).

Görüldüğü gibi meclis içerisinde de müstakil mebusluğun bir sonuca ulaşamayacağı açıkça ifade edilmektedir.

Meclis içindeki denetimi sağlamak üzere büyük ümitlerle kurulan Müstakil Grup 1939-1943 arasında hiç etkili olmadı ve sadece ılımlı bazı eleştiriler yapmakla yetindi. (..) Buna karşılık grup üyeleri, dönem boyunca hiçbir konuda hükümete karşı aleyhte ve çekimser oy kullanmadı (Demirel, 2014: 23). Müstakil Grup aslında kendisine verilen görevleri yerine getiren bir mekanizma olmaktan öteye geçememiştir. CHP aleyhinde tek bir oy kullanmayışları ve çekimser oy bile kullanmamış olmaları bu görüşü destekler niteliktedir.

Sonuç olarak, müstakil mebusluk da aranan muhalefet etme, halkın sesini duyurma aracı olamamış, hiçbir yaraya merhem olamamış bir uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu müstakil mebusluk denemesinden tek parti iktidarının sonuna kadar olan süreçte tek parti dışında ses duyulmayacaktır, duyulmasına izin de verilmeyecektir. Mete Tunçay'ın CHP dönemi için yerinde bir kavramsallaştırması vardır: “Oy Birlikli Demokrasi” (Tunçay, 1999: 314). Bu kavramsallaştırma müstakil grup için de geçerlilik arz etmekle birlikte, dönemde tek sesliliğin hakim olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

2.3. BASIN

Tek partili Cumhuriyet düzeninin uygulamaya konulmuş olması, ekonomik bunalımın getirdiği huzursuzluğu gidermeye yetmemiştir. Basın, çok şiddetli eleştirilerde bulunuyordu ve bu hal Tek Partili Cumhuriyet düzenini rahatsız etmekte idi. O halde basını da, Tek Partili Cumhuriyet düzeninin koşul ve kurallarına uydurmak gerekiyordu (Goloğlu, 1974: 21).

Basın, Cumhuriyet'in kuruluşu itibariyle denetim altına alınmaya başlamıştır. Özellikle, 1938'den sonra uygulanan sıkıyönetimle birlikte yazılabilen konular bir hayli sınırlandırılmıştır. Zaten basının ne yazıp ne yazamayacağı hükümet tarafından belirlenmiş, bu doğrultuda yazılan yazıların yayınlanmasına izin verilmiştir. Yani, basın, iktidarın belirlediği sınırlar çerçevesinde sesini duyurabilmiştir.

O dönemde gazetecilik yapan Metin Toker, her gün bir memurun gelip yeni yasakları bildirdiğinden bahsetmiştir. Bu yasakların içerisinde hangi haberin kaç punto ile kaçınıcı sayfada çıkacağından, haberlere nasıl yorumlar yapılması gerektiğine kadar kuralların olduğundan bahsetmektedir. Ayrıca Toker, Milli Şef'in ailesiyle ilgili haberlerin büyük verilmesi istendiğini de eklemektedir (Koçak, 2017: 137; Kabacalı, 1990, 136- 137). Basın üzerinde kurulan otorite, alınan sert tedbirler, basını hizaya sokmak için gerekli adımlar olarak görülmüştür. Koçak'ın da Toker'den aktardığı ifadelerden anlıyoruz ki, ne yazılacağı değil, hangi boyutlarda, manşet olup olmayacağı, yer alacak haberin puntosuna varıncaya kadar titizlikle kalıplara sokulmuştur.

Basın, ayrıca, halkın yaşadığı sorunları, çok partili hayata geçişin mümkün olduğu yıllara kadar dile getiremeyecek haldedir. Yasaklar, cezalar , baskı hali, basını, halkın şikayetlerini aktarmalarına imkan vermeyecek bir duruma zorlamıştır. Yöneticileri eleştirmek şöyle dursun, haberin yayınlanma biçimine kadar belirlenen bir dönem olduğu göz önünde bulundurulursa, bu eleştirileri yapmanın zorluğu daha iyi anlaşılabilir olacaktır.

Koçak (2017: 135), basının, iç ve dış politika konularında, ancak belirli sınırlar içinde yazabildiğini, haber yayınlatabildiğini ifade etmektedir.. Basının, iç politikaya geniş yer ayıramadığını, bu alanda biraz ileri gitmenin, hükümetin sert tepkisine neden olduğunu da eklemektedir. Matbuat Kanunu'na dayanarak hükümetin sınırını çizdiği çizginin dışına çıkanlar, cezalandırılıyor, gazeteler kısa süreli veya tamamen kapatılabiliyordu.

Milli Şef Döneminde, Koçak'ın (2017: 138- 139) belirttiğine göre, toplam 44 gazete veya dergi, çeşitli sebeplerle kapatılmıştır. CHP'nin mebuslarının kurucuları da olan bazı gazeteler dikkat çekmiştir. Örneğin, Nadir Nadi'nin sahibi olduğu Cumhuriyet gazetesi 5 ay 9 gün süreyle ve 5 kez, Asım Us'un sahibi olduğu Vakıf gazetesi 12 gün süreyle 2 kez kapatılmıştır. Daha pek çok gazete ve dergi bu dönemde

(1939-1945) belli sürelerle kapatılmıştır. Görüldüğü üzere, CHP içinden gazete sahiplerinin yer alması basın, Şefin uygun görmediği zamanlarda yaşadığı kapatmaları engelleyememiştir. Aslında, basına da bu dönemde bir nevi ‘takrir-i sükun’ uygulandığı söylenebilir.

3. SAVAŞ YILLARINDA TEK PARTİ YÖNETİMİ

Almanya'nın Polonya'ya 1939 yılında saldırmasıyla birlikte İkinci Dünya Savaşı resmen başlamış oldu. Savaşa katılmama kararı alınmıştı ancak Almanya'nın ilerleyişi ülkede tedbirlerin alınmasını gerektirmiş, çeşitli kanunlar çıkartılmıştır. Türkiye İkinci Dünya Savaşı'na fiili olarak katılmamıştı ancak hayli yorgun olan halk savaşın etkilerini iliklerine kadar hissedecekti. Bu bölümde, dönem içerisinde gerçekleştirilen politikaların uygulanış şekline, daha ziyade uygulamaya konulan kanunların halk üzerindeki tesirine bakılacaktır.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında, Türk halkı büyük sıkıntılar yaşamıştır. Ülkemizde, ithalatın yapılamamış olması ve ihracatların sıkıntılara yol açması, tarımla ayakta duran Türkiye için ekonomik sorunlara neden olmuştur. Diğer yandan, Türkiye'nin savaşa katılmasını isteyen ülkeler de ekonomik olarak baskı kurmuştur. Bu ortamda savaşa girilmesinin ciddi sorunlara yol açabileceği açıkça görülmektedir. Türkiye, fiilen savaşa katılmamıştır. Ancak savaş nedeniyle, ithalatın yapılamamış olması ve kendi kendine yetme hali, vergilerin gelirinin halktan temin edilmesine giden süreci başlatmıştır.

Türkiye, savaş yılları boyunca, savaşa girecek şekilde hazırlık yapmış ve ülkede çeşitli tedbirler alınmak durumunda kalmıştır. Karneli Yaşam, Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu ile halk halihazırda içinde bulunduğu darboğazda sıkışıp kalmıştır. Varlık Vergisi Kanunu ise bürokratları endişeye düşürse de olan gayrimüslim azınlıkların mallarına olmuştur. Son olarak varlıklı kesimlerin Cumhuriyet Halk Partisi'nden uzaklaşmasına neden olan Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu da bu dönemin dikkat çeken uygulaması olmuştur. Türk toplumu, bu vergi politikaları ve uygulamaları neticesinde tepkilerini, çok partili hayat rejimine geçişin gerçekleşeceği dönemde oylarını CHP dışında bir partiye vererek gösterecekti.

Savaş yılları oldukça hareketli geçmiştir. Kontrol altında tutulmaya çalışılan ekonomide alınan önlemler, getirdiği ağır şartlar sebebiyle halkın iyice yoksullaşma-

sına yol açmıştır. Savaş yıllarında dikkat çeken uygulama ve kanunlardan bazıları şunlardır: Milli Korunma Kanunu, Karneli Yaşam, Varlık Vergisi Kanunu, Toprak Mahsulleri Kanunu ve Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu. Bu kanun ve uygulamalar siyasal ve toplumsal alanda köklü değişiklikleri meydana getirmiş ve yeni bir dönemin başlamasına zemin hazırlamış olmasından ötürü bahsedilecek önemli konular arasında yer almaktadır.

3.1 MİLLİ KORUNMA KANUNU VE KARNELİ HAYAT

Birinci Dünya Savaşı'nın ardından daha yeni yaralarını sarmaya başlamış olan halk, yeni bir savaş ihtimaliyle ne yapacağını bilemez hale gelmiştir. Bu durumu fırsat bilen stokçular ise mallarını gizleyerek savaş şartlarından en karlı biçimde çıkmanın derdine düşmüşlerdir. Halk arasında artan hoşnutsuzluk ve stokçuluğun yaygınlaşmasıyla hükümet Milli Korunma Kanunu (MKK) adıyla bir kanun çıkarmış, bu durumun önüne geçmeye çalışmıştır.

Milli Korunma Kanunu ekonomiyi tamamen devletin denetim ve kontrolü altına, özel girişimleri de devletin vesayetine aldı. (..) Yine de, uygulamada, her ne kadar başlangıçta fiyatların yükselmesini bir miktar önlemiş olsa da, bu kanun ülkedeki karaborsacılık, vurgunculuk, stokçuluğu önleyemedi (Demirel, 2014: 267). Devlet kanunda dilediği zaman mallara el koyma yetkisini kullanarak fiyatları önlemeye çalışsa da yeterli olmamış, bu durum, halkı yılgınlığa sürüklemiştir. Olası savaş ihtimali bulunduğundan askere alınan erkekler ise, üretimde büyük çaplı düşüşün yaşanmasına neden olmuştur.

Öte yandan, buğday üretimindeki düşüş nedeniyle ekmek ihtiyacının karşılanmasında ortaya çıkan sıkıntılara son vermek ve ekmek tüketimini kontrol altına almak amacıyla 1942 yılının başından itibaren ekmek halka karneyle dağıtıldı (Demirel, 2014: 267). 1942 yılına ekonomik sıkıntılar içinde girildi. (..) Çaresizlikler içinde çarpınılmaktaydı. En etkili çare diye, 13 Ocak 1942'de, ekmek ve ekmeklik hububatın tüketimi sınırlandı. Ağır işçilere günde 750, normal kimselere 375 ve çocuklara 187,5 gram ekmek verilmesi kararlaştırıldı (Goloğlu, 2017: 155). Savaş ortamında alınan tedbirler, uygulanan kanunlar geçimini zor koşullarda sağlayan halkın üstesinden gelemeyeceği boyutlara ulaşmıştır.

Memleket öylesine bir ekonomik buhranın içine düşmüştü ki, bir lokma has ekmekten, bir avuç şekerden tutun da bir kilo çiviye kadar bütün ‘zaruri ihtiyaçlar’ altın pahasına elde edilebilir lüks maddeler arasına girmiş ve geçim sıkıntısı harp halinde bulunan memleketlerde bile görülmeyen bir vahamet arzetime başlamıştı (Karaosmanoğlu, 2013: 152-153; Dilipak, 1989; 95).

Öyle bir dönem düşünün ki, vatandaşların elinde kartlar var, Memur Kartları, Halk Kartları. Memur kartı olan kişilere şeker 112 kuruş, ekmek 28 kuruş, ülkenin çoğunluğunu teşkil eden işçi, köylü, esnaf gibi kesimler ise ellerindeki Halk Kartları ile şekeri 512 kuruşa, ekmeği 46 kuruşa alabiliyorlar (Oktay, 2013: 187).

Ş. Süreyya Aydemir’in İkinci Adam kitabında anlattığı olaylar ise dönemin zorluklarının anlaşılması bakımından önemli ve dikkate değerdir:

“Ve sabah güneş doğarken gözünü yeni güne açan her vatandaş, o gün sofrasına bir dilim ekmek koyup koyamayacağını (..) kaygıyla düşünüyordu. (..) Hiç durmadan, şu validen, ertesi gün halka dağıtılacak hububat kalmadığını, (..) erzakların yetersiz kaldığını bildiren kaygılı haberler alıyorduk. Mesela İzmir’de palamutun, küspenin una karıştırılmasını gerektiren tedbirler alınmak zorunda kalınıyordu. İzmir valisi bir gün bana, İzmir’de kasasını açarak: *-İşte dün fırından çıkan bu! Bir tanesini hatıra olarak saklayacağım!* Diyerek, taşla moloz arası kara bir hamur, daha doğrusu çamur parçası göstermişti” (Aydemir, 1993: 203).

Hükümetin uygulamış olduğu politikaların yetersiz kalışı gıda sorununu, kötü beslenmeyi beraberinde getirmiştir. Beslenme şekli zaten kötü olan halk, zar zor bulunduğu ekmeğin de en kötü halini yemek durumunda kalmıştır. Bazıları, bu ekmeklere dahi ulaşamamıştır. Böyle bir ortamda, bazı milletvekillerin evlerinde yiyecek sakladıkları bilinmektedir. Halkın ‘çamur parçası’na benzer ‘ekmek’i gramla aldığı günlerde, bazı milletvekillerin stok yapmakta oldukları söylenmektedir. Goloğlu (2017: 174), bu durumu şöyle ifade etmektedir:

“Ekonomik bunalım öylesine bir düzensiz durum yaratmıştı ki, mecliste bile bazı milletvekilleri ile bakanların evlerinde yiyecek stoku yaptıkları söyleniyordu. Oysa Ticaret Bakanı Mümtaz Ökmen, Parti Grubu’nda yaptığı konuşmada gerekli tedbirlerin alındığını ve alınacağını bildirmişti. Ne var ki, uygulanmakta olan işlemler tam tersineydi.”

Bazı milletvekilleri ve hatta Bakanların ekmek haricinde şeker de stok yaptıkları yönünde çıkan haberleri, dönemin Edirne milletvekili Giritlioğlu’ndan aktaralım:

“Şeker fiyatlarının yükseleceğini öğrenen bazı Milletvekilleri ve hatta Bakanların, evlerine şeker stok ettikleri, yakınlarına dahi, bu haberi vererek, onların da, stok etmelerini sağladıkları hakkında, bir söylenti yayılmıştır.” (Giritlioğlu, 1965: 376).

Görüldüğü üzere, yönetim, MKK ile devlet müdahalelerinde bulunmak ve dağıtımları devlet eliyle yapmak istese de kayda değer bir netice elde edilememiştir. Keyfiyet üzerine kurulan denetimlerin sonuç getir(e)memesi de karne uygulamasından bir fayda elde edilememesine neden olmuştur. Ekmek dağıtımındaki dağınık teşkilatlanma, düzenin olmaması gibi nedenler, iaşe sorununu çözememiş, bunun yanında pek çok sıkıntı ortaya çıkarmıştır. Bu sıkıntıların başında, stokçuluk gelmiştir. Stokçular arasında milletvekillerinin ve bakanların olduğu yönünde haberler ise, halkın öfkesinin gittikçe büyümesine sebep olmuştur. Savaşa girilmemesine rağmen, savaş ortamını aratmayacak zorluklar yaşanmış olması sorunları arttırmıştır. Ezildikçe ezilen halk, sesini dilekçelerle duyurmaya çalışsa da direnişleri sonuçsuz kalmıştır. Halk, sesini ancak gizli tasnifin kalktığı bir ortamda başka bir partiyi tek başına iktidara getirerek duyurmaya çalışmıştır.

3.2 VARLIK VERGİSİ KANUNU

Kasım 1942’de kabul edilen Varlık Vergisi Kanunu (VVK), esas olarak tüccarlardan, istisnai olarak da çiftçi ve esnaflardan bir defaya mahsus olmak üzere alınacak bir servet vergisi niteliğindedir. (..) Kanun metninde herhangi bir etnik ayrımcılıktan söz edilmemesine rağmen, uygulamada daha çok azınlıklar üzerinde duruldu. Tahsil edilen verginin yarıdan fazlası azınlıklarca ödendi (Karatepe, 2011: 71). Ayrıca, Varlık Vergisi Kanunu’na göre, vergiye itiraz etme, dava açma hakkı bulunmaktaydı (Koçak, 2017: 485).

Vergi ödemeleri on beş gün içinde yapılacak, vergisini ödemeyenlere para cezası verilecekti. Bir ay içinde ödemeyenlerse zorla çalıştırılmak üzere başka yerlere sürüleceklerdi (Lewis, 1984: 297). Kampa gönderilenler yol masrafları, yiyecek masrafları gibi zaruri ihtiyaçlarını kendileri sağlamak zorunda bırakılmıştır.

Demirel (2014: 271), gayrimüslimlerin borçlarını ödeyememelerinin sebebinin başında, yüklenen ağır vergilerin bir anda tahsis edilmeye çalışılmasından kaynaklandığını ifade etmektedir. Gayrimüslimlerden % 50 oranında vergi alınırken, müslümanlardan % 12 oranında vergi alınması borçlarını ödeyememelerine yol açmış, devlet de kanunun maddeleri uyarınca vergisini ödeyemeyen gayrimüslimlerin mallarına el koymuştur.

Varlık Vergisi Kanunu'nun uygulanış şekli Almanların, Yahudilere yaptıklarına benzetilmiştir. Kanun da ise bazı eksikliklerin olması, gayrimüslimlerin mallarına el koymada, kanunu çıkaranlara büyük yardım sağlamıştır. Ancak, Türk siyaset tarihinde o dönemde yurt dışındaki önemli siyaset ve iş dünyasındaki isimler, bu kanunu hiç iyi hatırlamamıştır.

Varlık Vergisi Kanunu'ndan etkilenenler arasında Türk işadamları da vardır. Bunlardan birisi Vehbi Koç'tur. Koç (1973: 69), hayat hikayesini anlattığı kitabında, varlık vergisi ile başlangıçta kendisine milyona yakın vergi çıkarıldığını ve bu vergiyi ödemekten ancak tekrar eden vergiler olduğunu ispat ederek kurtulduğunu anlatmaktadır. Ancak yine de Koç, verginin milyon olmasa da 600.000 lira gibi büyük bir kısmını ödediğini anlatmaktadır. Vergiye itiraz hakkının, temyiz hakkının bulunmadığını göz önüne aldığımızda, oldukça yüksek meblağdan kurtulması Koç için, o koşullarda kar sayılabilir.

Koç kadar şanslı olmayan azınlıkların o günkü durumunu, Nadir Nadi'nin *Perde Aralığından* adlı eserinden öğrenmekteyiz: “Azınlıklar arasında hayatını günü gününe kazanan berber çırağı, tornacı, kalfa, terzi gibi işçiler de vardı; hatta bunların sayısı varlıklılarını kat kat aşıyordu. Bunları toptan beşer yüz lira vergiye bağlayan hükümet (beş yüz lira 1942 de büyük para idi) tarlasında yarıcı çalıştıran toprak ağalarına, tekstil fabrikası işleten Adanalı zenginlere, devletle iş gören komisyonculara, müteahhitlere hemen hiç dokunmadı.” (Nadi, ? :178- 179). Görüldüğü gibi, Varlık Vergisi'nin uygulanış şeklindeki, daha doğrusu tahsildarların vergileri temin etme yöntemindeki keyfiyet ‘kimden ne alınır’ durumuna dönüşmüş ve pek çok gayrimüslim vatandaş mağdur edilmiştir.

Goloğlu (2017: 187) ise Varlık Vergisi Kanunu ile ilgili şunları aktarmaktadır:

“Kanunun en zayıf noktası, servet ve kazançlar için kesin bir ölçü koymamış olması ve alınacak vergiyi daha çok takdire ve kaniya bırakmış bulunması idi. Kanunun uygulanmasındaki anormal hız ve zorlayıcılık, vergisini ödeyemeyen ya da ödemeyenlerin sürgünlere, çalışma kamplarına gönderilmeleri gibi sert tedbirler de kanunu iyice zayıflatıyordu. (..) Vergisini vermediği için ağır işe mahkum edilenler -ki bunlar arasında Yahudiler genellikle göze çarpyorlardı- önce İstanbul'un Anadolu yakasında gözaltına alınıyorlar, oradan da Erzurum'un Aşkale ilçesindeki çalışma kamplarına gönderiliyorlardı. Burada çalışanlara 2,5 lira gündelik hesap ediliyor ve fakat eline bir şey verilmiyordu. Gündeliğin yarısı vergi borcuna, öteki yarısı da orada kendisine yapılan harcamaya karşılık tutuluyordu.”

Ancak borçların ödemesi bitmeden kanunun uygulanmasına 1944 yılında son verilmiş ve kalan borçlar silinmiştir. Bu kanunun niçin gayrimüslimleri hedef aldığı da açığa çıkmıştır. Aynı zamanda, borçların silinmesiyle ortaya çıkan gerçek oldukça hazindir. Bu vergiyi ödeyenler, vergilerini ödedikleriyle kalmış ve üstelik cezalandırılmışlardır. Ödemeyenler ise, borçların silinmesiyle, ödeyenlere göre, hayatlarına daha iyi koşullarda devam etmiştir.

Osmanlı Devleti'nden miras alınan ekonominin yabancıların ve gayrimüslim azınlıkların elinde olduğu gerçeği, İttihat ve Terakki iktidarından itibaren değiştirilmek ve bazen hızlı, bazen de tedrici olarak, Türk- Müslüman sermayesinin yabancı ve gayrimüslim azınlık sermayesinin yerini alması istenmiş ve bu, bir ölçüde de sağlanmıştır (Koçak, 2017: 514). Bu vergi ile yöneticiler, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra savaş ganimetlerinden zenginlik sağlayan gayrimüslimlerin servetlerinin, Türk iş adamlarına geçişini kolaylaştırmışlardır. Bu vergi kanunu ile gayrimüslimlerin servetleri el değiştirmiş, Türk- Müslüman kesime geçmiştir.

3.3 TOPRAK MAHSULLERİ VERGİSİ KANUNU

Yurtiçi ekonomik bunalım bütün şiddetiyle devam ediyor ve hükümet, her zamanki gibi ekonomik bunalımın giderilme tedbirlerini vergi kanunlarında arıyordu (Goloğlu, 2017: 255). Meclis açıldıktan üç ay sonra, 4 Haziran 1943'te tarımsal üretimi vergilendiren Toprak Mahsulleri Kanunu meclisten geçti. Bu kanun artan milli savunma giderlerinin bir bölümünün karşılanmasını amaçlıyordu. Böylece, aşarın kaldırıldığı 1925'ten beri vergiyi unutmuş bulunan tarım kesimi yeniden vergi mükellefi haline gelmiş oldu (Demirel, 2014: 302).

Bu kanunun en tepki çeken yönü, verginin nasıl tahsil edileceği olmuştur. Çünkü tahmine dayalı bir sistem benimsenmiş, yıl sonunda tahmini elde edilecek ürünlere göre vergilendirme yapılmıştır. Bu adil olmayan baskı sistemi halkı bıktırmış, vergiyi tahsil etmeye gelen jandarmalara 'tahsildar çantası' gözüyle bakmalarına neden olmuştur (Karatepe, 2011: 72; Goloğlu, 2017: 256).

Büyük ve küçük çiftçi arasında fark gözetmeden bütün tarım kesimini vergi mükellefi yapan bu kanunun çoğu kendi ihtiyaçlarını karşılamak için üretim yapan köylüler üzerinde büyük etkisi oldu (Demirel, 2014: 303). Toprak Mahsulleri Vergisi, en fazla az toprağı olan köylü üreticileri mağdur etmiştir. Kırsal kesimde geçimini

tarımla sağlayan halkı vurmuş, toprağı az olan köylüler, ne yapacağını bilmez bir halde ortada kalmıştır. Ayrıca, direnmeye çalıştıkları anlarda, bu direnişin bedelini ödemek zorunda kalıyorlardı:

“Askeri mükellefiyetin ve iş mükellefiyetinin verdiği sıkıntı yetmiyormuş gibi, bir de bürokrasinin kötü ve katı muamelesi köylüleri kasıp kavuruyordu. Bunun yanında, jandarmalar tarafından evleri basılanlar, bütün mahsullerine el konulanlar da vardı. Bu gibi olaylar köylüler arasında hoşnutsuzluğa ve devlete karşı husumet duyulmasına yol açıyordu” (Metinsoy, 2007: 177). Bu verginin uygulanmasında başvurulmuş baskılar nedeniyle, daha sonraki dönemlerde “*tahsildar çantası ve jandarma dipçiği*” ile özdeşleştirdiler (Karatepe, 2011: 72). Üstelik, kendi boğazlarından artırarak vergisini verdikleri mahsulleri, devletin kendisinin toplayıp dağıtacağı uygulamada, çürütölmüş, bu emek veren çiftçileri kahretmiştir (Akandere, 2016: 147).

Kısacası, köylü işçiler, geçimini tarımdan sağlayan çiftçiler Toprak Mahsulleri Vergisi’ndeki adaletsizlik ve tahmine dayalı usulün olumsuz neticelerini, ağır bir bedelle ödemek zorunda kalmıştır.

3.4 ÇİFTÇİYİ TOPRAKLANDIRMA KANUNU

1945 yılı Mayıs ayının 14’üncü günü mecliste görüşölen yani Türkiye’de ilk muhalif partiyi iktidara getirecek olan bir serbest seçimin ilk olarak yapıldığı 14 Mayıs 1950 gününden tam beş yıl önce, 14 Mayıs 1945’te Büyük Millet Meclisi’nde “Çiftçiye Toprak Dağıtılması ve Çiftçi Ocakları Kurulması” adında bir kanun tasarısı görüşölüyordu (Goloğlu, 2017: 337). Bu kanun tasarısının uygulanmasına en çok tepki CHP içerisinde gelmiştir. Bunun nedeni sahip oldukları toprak arazilerinin genişliğiydi.

Ayrıca kanunda, çiftçiye verilecek toprakların bir fayda sağlamayacağı görüşüne sahip bazı CHP’liler, asıl meselenin çiftçilere modern makinelerin, kaliteli gübrelere verilmesi olduğunu söylüyorlardı. Burada dikkat çeken bir isim vardır. Bu isim Dörtlü Takrir olarak anılan önerenin de sahiplerinden birisi olan Adnan Menderes’tir.

Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu (ÇTK) üzerindeki görüşmeler sürerken, 1945 Bütçe Kanunu da meclis gündemine geldi. Bütçe Kanunu vesilesiyle CHP mil-

letvekilleri Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Emin Sazak hükümeti ve ülkenin durumunu şiddetle eleştirdiler. Oylamaya geldiğinde bu üç milletvekilinin yanı sıra Celal Bayar ve Fuat Köprülü de bütçeye red oyu verdiler (Demirel, 2014:309). Bu oylamalarda red oyu veren isimler daha sonra Dörtlü Takrir önergesini sunacaklar ve yeni bir dönem başlayacaktır.

Bir başka eleştiri ise o dönem İçel Milletvekili olan ve Dörtlü Takrir’de adı geçen isimden, Refik Koraltan’dan gelmiştir. Bu kanunun ‘Ali’den malını alıp Veli’ye vermek’ olduğunu belirtip, sözlerine şöyle devam etmiştir (Goloğlu, 2017: 350):

“Elbette toprağını işleyen ve işletebilen çiftçi bizim yardımımızı ve himayemizi kazanacaktır.. Oysa bu kanunla izlenen tek düşünce özel bir malın bir başkasına verilmesini kamu yararı prensibine yaklaştırmaktır.. Demokrasi temelleri üzerine kurulan, kuruluşunun temeli ve yapısı ‘halk için halkçılık’ olan bir devletin bünyesinde bu gibi görüşlere yer yoktur.”

ÇTK ise, bazı eksiklikleri ve uygulamadaki yöntem yanlışlıkları yüzünden pek etkili olmadı. Yasada öngörüldüğü gibi, büyük toprak sahiplerinin elindeki toprakların kamulaştırılarak topraksız çiftçi ailelerine dağıtılması işlemleri gerçekleştirilemedi. Sadece devletin elindeki toprakların, sınırlı ölçülerde, topraksız ve az topraklı çiftçilere dağıtılmasıyla yetinildi (Demirel, 2014:310).

Görüldüğü gibi girişilen son deneme de başarısız olmuştur. Dünya düzeninin değişmesi, gerek ülke içerisindeki huzursuzlukların gerek parti içindeki muhaliflerin isteklerinin gerçekleştirilmemesi gibi nedenler iktidarın yol ayrımına gideceğinin sinyallerini vermiştir. Ayrıca, uygulanan vergi politikaları, halkın, zaten var olan hoşnutsuzluğunu körüklemiş, değişime giden yolda etkin rol oynayacakları ana, hazır hale getirmiştir. Uygulamalardan en çok, ülkenin köylü, fakir halk kesimi etkilenmiştir.

Sonuçta, 1945 yılına girerken, ülkeyi savaşa sokmamak konusunda üstün yetenek ve başarı gösteren yönetim (İnönü ve CHP), aslında, gerek geniş halk yığınları, gerekse ticaret ve tarım sermayesi açısından, çoktan gözden düşmüş bir durumdaydı (Koçak, 2017: 544). CHP, parti örgütünün özelliği olan yukarıdan aşağıya otoritesini artık kaybetmiş hale gelmiştir.

Bu süreçte İnönü, ya tek parti rejimini tüm dünyada yaşanan değişikliklere rağmen devam ettirecekti ya da yeniden çok partili hayata geçiş tahsis edilecekti.

İsmet İnönü, değişen düzene kayıtsız kalamamış ve ilk olarak ‘Milli Şef’ ünvanından vazgeçmek zorunda kalmıştır.

İnönü’ye göre çok partili hayata geçişte, Türk milletinin tek partili otoriter yönetime karşı duyduğu şikayet ve zorlamaların hiçbir tesiri olmadığı gibi, bu geçiş üzerinde dış olayların da hiçbir tesiri ve baskısı olmamıştır (Akandere, 2016: 10). Her ne olursa olsun, sonuç olarak, İnönü, parti içerisinden çıkan isimlerin kurmuş olduğu başka bir parti ile çok partili hayata geçişin sağlandığı bir ortamda iktidar yarışına girmiş, ancak, kazanan bu defa Demokrat Parti olmuştur.

Demokrat Parti dönemi siyasi hayatımıza önemli bir pencere açmakla birlikte, konumuzun kapsamı dışında kalması ve belli dönem aralığını ele alma durumu sebebiyle, Demokrat Partili yıllarla ilgili olaylara yer verilmeyecektir. Ancak birkaç önemli hususa değinmenin faydalı olacağını düşünmekteyiz. DP, 1946’da yapılan ara millet- vekili seçimlerine ve belediye seçimlerine katılmamayı tercih etmiştir. Bunun nedeni hala ‘gizli tasnif’ uygulamasının devam ettiriliyor olması ve partisini 1950 genel seçimlerine kadar güçlendirmeyi istemesidir.

1950 yılında kazanan halk olmuştur. Demokrat Parti’nin ilk seçimde %50’nin üstünde oy alarak tek parti dönemini sonlandırmasının etkenlerinden bir kısmı oldukça yorgun olan halkın bu ortamdan kurtarabilecek alternatif bir gücün var olduğuna inanmaları gelmektedir. Ancak yıllardır orduyu ve bürokrasiyi elinde bulunduran ve güvencesi ordu olan tek parti yönetimi, 1960 darbesinde soğuk nefesini hissettirecektir. Yine de halk bundan sonra koalisyon hükümetleri hariç CHP’nin tek başına iktidar olmasına izin vermeyecektir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AK PARTİ DÖNEMİ

1. AK PARTİ ÖNCESİ KOALİSYONLAR DÖNEMİ

Türkiye Cumhuriyeti'nin seçilmiş hükümete yönelik ilk müdahalesi, çok partili hayata geçişin onuncu yılında yani 1960 yılında gerçekleşmiştir. Seçimle iktidara gelen hükümet, iktidardan indirilerek, ordunun istediği bir hükümete teslim edilmiştir. Atanmışların iktidarda olduğu ilk koalisyon hükümeti, darbe sonrası, 1961'de kurulmuştur. Bu koalisyon, Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ve Adalet Partisi (AP) arasında gerçekleştirilmiştir.

1960 darbesinin ardından gerçekleştirilen koalisyonlar, bu tarihten itibaren Türk siyasetinde bir “klasik” haline gelmiştir. Her on yılda bir gerçekleştirilen darbe girişimi, mezhepsel ve dinsel çatışmaların da körüklenmesiyle birlikte istikrarsızlık ve kaos ortamını meydana getirmiştir. Kendisini “ülkenin tek koruyucu gücü” olarak gören ordu, edinmiş olduğu misyonunun gereği olarak, ülkede yolunda gitmeyen herhangi bir şey hissettiği anda sivil makamlara müdahalede bulunarak, siyaseti yeniden dizayn etmeye çalışmıştır.

Özellikle “laikliğin tehlikeye girdiği” düşüncesiyle müdahaleler olmuş ve bu müdahalelere gerekçe olarak “irtica tehlikesi” gösterilmiştir. Bunun yanında ordu, dini eğitim, bu eğitimin nasıl olması gerektiği, başörtüsünün kamusal alanda görünürlüğü ve sınırlandırılması, aynı zamanda başörtüsünün siyasi arenadaki durumu gibi konuları “laiklik” karşıtı olarak algılamış, bu durumun “düzeltmesi” adına müdahalenin gerekli olduğu fikrini benimsemiştir.

Koalisyon hükümetlerinin ömrünün oldukça kısa olması, kurulan koalisyon hükümetlerinin devamlı yenilenmesi ve farklı siyasi görüşlere sahip partiler arasında uzlaşmayı zorunlu kılsa da hükümetlerin uzlaşması çoğunlukla mümkün olmamıştır. Mümkün olduğu durumlarda ise oldukça kısa sürmüştür.

1960 darbesinden sonra ortaya çıkan 5 yıllık koalisyon hükümetlerinin ardından 1965 yılında, Süleyman Demirel'in liderliğinde AP 12 Mart 1971 darbesine kadar ülkeyi tek başına yönetmiştir. Bu tek başına iktidar dönemi de uzun sürmemiş, ordu ülkedeki durumları sebep göstererek yeniden müdahalede bulunmuştur. Böyle-

ce on yılda bir darbelerin gerçekleşmesi bir gelenek haline dönüşmüştür (cnnturk.com,14.07.2015).

12 Mart Müdahalesi'nin ardından siyasi ve ekonomik istikrar sağlamak için işçi sendikaları ve meslek kuruluşlarının bazıları kapatılmış, ücretler düşürülmüştür. Dev-Genç, Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK), Türkiye Öğretmenler Sendikası gibi dernekler kapatılmış, yöneticileri tutuklanmış, hapis cezalarına çarptırılmıştır (Karpata, 2016: 204). Müdahale sonrası gerçekleştirilen seçimlerde ise darbeye karşı tutumuna karşılık halk Bülent Ecevit'in İsmet İnönü'den Genel Başkanlığı devraldığı Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)'ni seçmiştir. Ancak Bülent Ecevit Süleyman Demirel ile değil Milli Selamet Partisi'nin (MSP) başındaki isim olan Necmettin Erbakan'la bir koalisyon hükümeti kurmuştur.

CHP ve MSP, biri laik diğeri İslamcı sayılan iki parti, 26 Ocak 1974'te Bülent Ecevit'in başbakan olduğu bir koalisyon hükümeti kurarlar. Bu koalisyon uzun ömürlü olmamıştır, zira her iki partinin hedefleri ve temel düşünceleri Türkiye gerçeklerinden ziyade partilerin ideolojileri ve çıkarlarında odaklanmaktaydı (Karpata, 2016: 206). Anlaşmazlıklar neticesinde hükümetin dağılmasının ardından ise bir yıllık geçici hükümet (Sadi İrmak hükümeti) kurulmuştur. Ancak başarılı olmayan bu zoraki hükümet kurma süreci iktidarda boşluğa yol açmıştır. Bunun üzerine Ecevit'e yeniden hükümet kurma vazifesi verilmek istense de Bülent Ecevit kabul etmemiştir. İrmak başarı sağlayamayıp Ecevit tekrar hükümet kurmayı reddedince vazife Süleyman Demirel'e düşmüştür. Demirel güvenoyu alamadığı için 213 günlük bir hükümet bunalımı olmuştur. Nihayet Milliyetçi Cephe hükümetini kuran Demirel çok kargaşalı mitingler, anarşi olayları içinde ülkeyi 1977 seçimlerine taşımıştır (Karpata, 2016: 207).

II. Milliyetçi Cephe (MC) olarak adlandırılan AP, MSP ve Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) koalisyonu 21 Temmuz 1977'de kuruldu ve 5 Ocak 1978'e kadar görev başında kaldı. Türkiye toplumsal ve siyasi tarihinin en sancılı yıllarının yaşandığı dönemdi; Aralık 1978'de Maraş Katliamı yaşandı. Türkiye 12 Eylül askeri darbesine adım adım yaklaşıyordu (cnntürk, 14.07.2015). Bülent Ecevit'in başbakan olduğu 1978-1979 dönemleri arasında CHP ile bağımsız milletvekilleri arasında yeni bir hükümet kurulmuştur.

Ecevit'in politikası sonucu 1978-1979'un sert geçen kışında ülkenin karşı karşıya kaldığı yakıt sıkıntısı olmuştur. Okullar kapatılmış, hastaneler ısıtılamamış ve ekonomi hızla çökmüştür. Bu arada bitmek bilmeyen grevler ve hükümet tarafından desteklenen cömert toplu sözleşmeler enflasyon oranını ikiye üçe katlamıştır (Karpaz, 2016: 208).

Ekim 1979'da yapılan ara seçimlerin beşini de kaybeden Ecevit, istifa ederek yerini Demirel'in kurduğu 3. Milliyetçi Cephe azınlık hükümetine (12 Kasım 1979-1980) bırakmıştı. Yeni hükümet anarşiyi ve terörizmi önlemek için sert tedbirler alsa da başarı sağlayamamıştı (Karpaz, 2016: 208-209). Ülke içerisinde yaşanan anarşi ortamı, faili meçhul cinayetler ülkeyi içinden çıkılmaz bir duruma sokmuştur. Böyle bir ortamın neticesi 12 Eylül 1980 Darbesi olarak bilinen müdahale olmuştur.

MGK, 12 Eylül ortamını yaratan kişilerin eleştirilmesini veya övülmesini önlemek için 12 Haziran 1981'de partileri kapatma kararı almıştır. Ayrıca eski siyasetçilerin ülkenin siyasi ve hukuki geçmişi ve geleceği hakkında sözlü yazılı demeç vermeleri, makale yazmaları yasaklanmıştır (Karpaz, 2016: 213). Darbenin ardından 1983'te seçimler yapılmış, partilere %10 baraj sınırlaması getirilen bu seçimde, Turgut Özal'ın partisi Anavatan Partisi (ANAP) tek başına iktidar olmuştur. Uzun süren koalisyon dönemlerinin ardından iktidara gelen ANAP, 1991'de yapılacak olan seçimlere kadar ülkeyi yönetmiştir. 20 Ekim 1991'de yapılan seçimlerde yeniden, ülkede koalisyonlar dönemi başlamıştır (cnnturk.com, 14.05.2015).

1990'lı yıllarda kurulan ilk koalisyon ise Doğru Yol Partisi (DYP) ve Sosyal Demokrat Halkçı Parti'si (SHP) arasında kurulmuştur. Bu hükümet (1991-93) de diğer koalisyon hükümetlerinde olduğu gibi kısa ömürlü olmuştur. Önce Erdal İnönü'nün başbakanlığında, sonra da Tansu Çiller'in başbakanlığında devam eden DYP-SHP koalisyonu, 5 Ekim 1995'de Tansu Çiller'in başbakanlığında kurulan DYP azınlık hükümetiyle sona erdi. DYP-CHP koalisyonu ise, 30 Ekim 1995-6 Mart 1996 tarihleri arasında görev yaptı (cnnturk.com, 14.07.2015). 6 Mart 1996'da Anavatan Partisi (ANAP), Demokrat Sol Parti (DSP) koalisyon hükümeti kuruldu. Başbakan Mesut Yılmaz, Başbakan Yardımcı Bülent Ecevit'ti (cnnturk.com,14.07.2015).

90'lı yıllar başarısız koalisyon hükümetleri dönemidir. 24 Aralık 1995'ten sonra da koalisyonlar devam etmiştir. (...) Refah-Yol hükümetinde Necmettin Erba-

kan'ın başta kamu kaynaklarını yönetmesi ve dış politikada Batı çizgisine bağımlı politikalara ilişkin alternatif arayışlara girmesi ciddi bir rahatsızlığa sebep olmuş, buna karşı yeni bir politik strateji uygulamıştır (Bilgin, 2018: 86).

Olayların tüm şiddetiyle yaşandığı yıllarda basın da var olan iktidar karşısındaki tutumu 28 Şubat'a giden süreçte etkin bir rol oynamıştır. Halk üzerinde "korku" üretmek niyetiyle hareket eden gazetelerin birçoğu, 28 Şubat'ın hafızasının açığa çıkmasında önemli bir işlev görmüştür. Dönemin gazetelerinin vazgeçilmez kavramı ise, "irtica" olmuştur.

Basın irtica mitinin inşasına katkıda bulunarak statükocu güçler tarafından demokratik seçimle iş başına gelmiş bir hükümetin devrilmesi sürecinde işlevsel bir rol oynamıştır. Bu ortamda Refah-Yol hükümeti devrilmiş, RP ve ardından açılan Fazilet Partisi (FP) kapatılmıştır (Altun ve Çağlar, 2017: 26). 3 Kasım 1996'da gerçekleşen Susurluk Olayı "derin devletin" varlığını ortaya çıkardığı gibi dokunulmazlığını da ispat etmiştir. Susurluk'ta bir otobüse çarpan arabanın içinde öteden beri Türk polisi ve Interpol tarafından birçok suçtan dolayı aranan Abdullah Çatlı'nın ve çeşitli silahların bulunması hükümeti altüst etmişti. Derin devletin her tarafta kol sarmış olduğu görülmüş, sonuçta öteden beri Erbakan'a şüphe ile bakan ordu yüksek komuta kademesi, 28 Şubat 1997 Muhtırası ile istifaya zorlamıştır (Karpat, 2016: 237; Hürriyet, 04.11.1996).

Siyasi ve askeri arka plana sahip olan ve bizzat aktörleri tarafından "postmodern darbe" olarak adlandırılan 28 Şubat sürecinde Cumhuriyet'in tek parti dönemindeki laiklik anlayışı ve uygulamalarına yeniden dönülerek din vicdani bir meseleye indirgenmiş ve kamusal alandaki görünürlüğünü ortadan kaldırmaya çalışmıştır (Aşlamacı, 2017: 182). Kamusal alandaki görünürlükten rahatsız olan ve başörtüsünü hedefe koyan çevreler tarafından hafızalarda tazeliğini koruyan üniversitelere başörtülü olarak girilmesinin engellenmesi için ikna odalarının kurulmuş ve "irticai faaliyet" in toplumdan uzaklaştırmaya yönelik adımlar atılmıştır.

28 Şubat döneminin yarattığı puslu ortamda Cumhuriyet tarihinin en yüksek işsizlik, enflasyon, faiz ve kur riski ile karşı karşıya kalınmış, 12 Eylül sonrası en yüksek insan hakları ihlalleri bu dönemde meydana gelmiştir. Sosyal tansiyon yine bu dönemde en hızlı yükselişe geçmiştir (Sever ve Dikkaya, 2018:270).

MGK kararlarının imzalanması konusunda Erbakan'a sunulan belgelerin dönemin başbakanı Necmettin Erbakan başlangıçta direktse de daha sonra imzalamak durumunda kalarak istifa etmiştir. Gazeteler, o yıllarda bu olayı "Paşa Paşa İmzalandı", manşeti ile duyurmuştur (Sabah, 06.03.1997). Erbakan 18 Haziran 1997'de istifasını verince Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, hükümeti kurma görevini beklediği gibi koalisyon ortağı Çiller'e değil, Mesut Yılmaz'a (ANAP) vermişti. Yılmaz hükümeti, yolsuzluk ve diğer karanlık işler karşısında 25 Kasım 1998'de istida edince onun yerine Ecevit bir azınlık hükümeti kurmak durumunda kalmıştır (Karpat, 2016: 239).

Mayıs 1997'de RP'ye laiklik karşıtı icraatlarından dolayı kapatma davası açılmış, Mart 1998'de İmam Hatip Liselerinin orta bölümleri kapatılmış, Nisan ayında Siirt'te okuduğu bir şiir yüzünden İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Erdoğan ve 16 Müstakil Sanayi ve İş Adamları Derneği (MÜSİAD) üyesi işadamı tutuklanmıştır (Koyuncu, 2014: 56). Diyarbakır Devlet Güvenlik Mahkemesi (DGM), Recep Tayyip Erdoğan'a 10 ay hapis cezası vermiş ve Erdoğan, Pınarhisar cezaevine konulmuştur.

Tüm bu olaylardan iki yıl sonra yeni bir seçim gerçekleştirilmiştir. Seçim sonunda Demokratik Sol Parti (DSP), Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) ve Anavatan Partisi (ANAP) arasında yeni bir koalisyon hükümeti kurulmuştur (Bilgin, 2018: 87). Bu hükümetin de diğer koalisyon hükümetleri gibi ömrü çok uzun olmamıştır. 2000-2001 ekonomik krizinin ardından yapılan 2002 seçimlerinde yeni bir dönem başlamış, AK Parti hükümetleri iktidara gelmiştir.

1990'lı yıllardan 2000'lerin başına kadar zayıf ekonomik büyüme, yüksek oranda borçlanma, yüksek enflasyon ve sonucunda her geçen gün artan ve toplumsal sonuçları da olan adaletsiz gelir dağılımı ile mücadele eden Türkiye ekonomisi 1999'da Marmara Bölgesi'nde yaşanan deprem ile sarsılmış ve zaten istenilen düzeyde olmayan sanayi üretimi adeta durma noktasına gelmiştir (Karagöl, 2018: 437). Aynı zamanda, 2000'li yıllardan önceki dönemlerde pek çok faili meçhul cinayet, olağanüstü hal uygulaması gibi olaylar, toplumda endişenin oluşmasına ve ülke içerisinde büyük çaplı krizin öngörülememesine neden olmuştur.

Şubat 2001'de yönetim sistemindeki çift başlılık sonucu ülkenin Cumhurbaşkanı ve Başbakanı arasında yaşanan siyasi kriz ile ekonomik ve finansal anlamda diken üstünde olan Türkiye tarihinin en büyük ekonomik krizi ile karşı karşıya kal-

mıştır (Karagöl, 2018: 438). Söz konusu yıllarda iktidarda bulunan hükümetlerin istikrarsız yapısı o dönemde asıl odaklanılması gereken ekonominin ikinci plana atılmasına neden olmuş ve bu durum özellikle enflasyonla mücadelede başarısızlığa yol açmıştır (Karagöl, 2018: 450).

Kasım 2002’de yapılan seçimlerde yüzde 34 oy oranı ile tek başına iktidara gelen AK Parti Türk lirasının büyük ölçüde değer kaybettiği, üç haneli enflasyon rakamları ile mücadele edildiği, bankaları ile büyük ve orta ölçekli şirketlerin iflas ettiği ve binlerce esnafın ve küçük şirketin kepenk kapatmak zorunda kaldığı bir ekonomiyi devralmıştır (Karagöl, 2018: 438).

14 Mayıs 2000’de Fazilet Partisi Genel Kongresi toplanmıştır. Parti içinde güçlü mevkiye sahip olan Recep Tayyip Erdoğan mahkeme kararı ile siyasetten men edilmişti. Sakin, ılımlı bir kimse olan ve Erbakan’ın yerine Fazilet Partisi’ne başkanlık eden Recai Kutan’ın karşısına “Yenilikçiler” diye bilinen Recep Tayyip Erdoğan ve Abdullah Gül çıkmıştı. Erbakan, Gül’e karşıydı. Genel başkan seçimini 527’ye karşı 633 oyla Kutan kazanınca “yenilikçiler” istifa etme yoluna girmişlerdi. “Yenilikçiler” 14 Ağustos 2001’de Adalet ve Kalkınma Partisi’yle yola devam etme kararı almışlardı (Karpat, 2016: 243).

2. AK PARTİ’NİN İLK YILLARI VE İKTİDARINDEVAMLILIĞINDA LİDERİNİTKİSİ

AK Parti, 2001 yılında kuruluşunun ertesini yılı Türkiye Cumhuriyeti’nin 58. hükümeti olarak göreve başlamıştır. 3 Kasım 2002 seçimlerinde %34.28 oy alarak tek başına iktidar olmuş ve Türk siyasetinde uzun soluklu bir iktidar döneminin başlangıcını yapmıştır. Günümüzde hala iktidarda olan AK Parti, on beş yılda 12 seçim kazanmıştır. Siyasi hayatına devam eden AK Parti, Türk siyasi tarihinde her alanda incelenebilecek bir dönem olması nedeniyle de dikkat çekmektedir.

2002 yılında AK Parti’nin iktidara gelmesi Türkiye’deki laiklik anlayışı, din politikaları ve rejimin din ve dindarlarla ilişkisi bağlamında yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. (...) AK Parti bu siyaset anlayışına uygun olarak din ve dini eğitim politikaları bağlamında 28 Şubat sürecinden kendine miras kalan sorunları çözüme kavuşturmak için mücadele verdiği görüşü ileri sürülmüştür (Aşlamacı, 2018:182-183).AKParti’nin özellikle 28 Şubat sürecinde yeniden tesis edilen bas-

kıcı laikliği özgürlükçü laikliğe dönüştürmeye yönelik adımları ilk iki iktidar döneminde askerler, yüksek yargı mensupları, bürokratlar, akademisyenler, bazı medya mensupları ve büyük sermaye sahipleri gibi merkezdeki laik elitler tarafından tepki ve engellemeleriyle karşılaştığı (Aşlamacı, 2017: 183) belirtilmiştir.

Bu doğrultuda, AK Parti iktidarı modern demokratik siyasetin temel ilkesi olan devlet iktidarının boş kalması prensibi uyarınca devletin topluma açılması yönünde radikal adımlar atmıştır. Bu noktada en önemli yapısal dönüşüm siyaset üzerindeki siyaset dışı baskıların kaldırılarak politik alanın genişletilmesi ve güçlendirilmesi olmuştur. Bunun için siyaset kurumunu boğan askeri ve sivil bürokratik vesayet geriletmiştir (Aslan, 2017: 88).

Kurucu üyeleri arasında bugün Cumhurbaşkanı olan Recep Tayyip Erdoğan, Abdullah Gül, Bülent Arınç ve Abdüllatif Şener gibi isimler yer almaktadır. Kurucu üyelerinden de olan Recep Tayyip Erdoğan, 2001 yılında AK Parti'nin kuruluşunda yapmış olduğu konuşmada “Artık Türkiye’de Hiçbir Şey Eskisi Gibi Olmayacak” demiştir (Hürriyet, 14.08.2001). Eskisi gibi olmayacağı söylenen Türkiye’de AK Parti’nin iktidara gelmesiyle hangi alanda ne gibi değişiklikler yapılmıştır ve AK Parti’nin uzun yıllar süren ve devam eden iktidarının sebebi nedir? Parti liderinin, iktidarın devam etmesindeki katkısı nedir?

Siyasi ve toplumsal etki gücü yüksek bir liderlik vasfı “otoriter” olmak anlamına mı gelmektedir? Erdoğan’ın yönetim ve siyaset tarzı tek yönlü, buyurgan, yukarıdan aşağıya inen bir sistematiğe mi sahiptir yoksa halkla ve partisiyle ilişkisi karşılıklı, interaktif ve etkileşime açık bir özellik mi taşımaktadır (Akdoğan, 2018: 106)? Bu sorulara verilen yanıtlar farklılık arz etmektedir. Parti lideri Recep Tayyip Erdoğan’a yöneltilen, “otoriter” ve “diktatör” iddiaları ve eleştirileri var olduğu gibi, tam zıttı görüşler de ortaya konulmuştur.

Karpat (2016: 244), AK Parti’yi, “halk arasından çıkan, halk kültürünü benimseyen ve her alanda seslerini duyuran yeni bir elit siyasi iktidar” olarak tanımlamıştır. 3 Kasım 2002 seçimlerinde AK Parti’nin tek başına iktidara gelmesi yerli ve yabancı pek çok gözlemciyi şaşırtmış ve bir siyasi deprem” değerlendirmesi yapmıştır. AK Parti ve özellikle Recep Tayyip Erdoğan’ın, Batılı aktörlere, ilk başlarda hakim olan negatif ve şüpheli yaklaşımları kısa sürede olumlu yönde değiştirmeyi başardığı, bunda AK Parti’nin Türkiye’nin AB üyeliğini birinci hedef olarak ilan

etmesinin ve bu yönde reformcu bir performans sergilemesinin rolünün büyük olduğu (Yanarışık, 2017: 32) belirtilmiştir.

Partinin Genel Başkanı Recep Tayyip Erdoğan, AK Parti'nin Birinci Olağan Kongresinde partinin misyonunu şu şekilde açıklamıştır: ““Toplumsal merkez”in değer ve taleplerini siyasetin merkezine taşımak ve bu suretle devlet ile toplum arasında oluşan mesafenin doğurduğu problemleri gidermektir.” (Adalet ve Kalkınma Partisi Birinci Olağan Kongresi, 12 Ekim 2003: 9). Esas sorunun, devlet ve millet arasındaki uçurum olduğu tespitinden hareketle, AK Parti genel başkanı Erdoğan liderliğinde, aradaki bu uçurumun kapatılması adına adımlar atılacağı söylenmiştir. Atılan bu adımlar neticesinde, parti lideri Recep Tayyip Erdoğan özelinde, Cumhuriyet'in değerlerini ortadan kaldırmaya çalışmaktan, diktatörlük rejimi kurulacağına kadar pek çok iddia ortaya atılmıştır.

Cumhuriyet Türkiye'sinde temsil edilen ideolojide var olan merkezin etkinliğinin(Akyüz, 2016: 54) sonucu olarak açığa çıkan anlayışın, çevreye itilen kesimleri rahatsız etmesi sonucu, parti adına Recep Tayyip Erdoğan'ın liderliğinde değişim ve dönüşümün gerçekleştirileceği söylenmiştir. Her alanda tek hakim güç olma düşüncesinin yansımaları olan uygulama ve politikaların reformlar çerçevesinde düzenlenmesi, çoğulcu anlayışın benimsenmesi gibi nedenler AK Parti'nin iktidarının devamlılığının başat nedenlerinden biri olarak görülmüştür.

Ayrıca, “İktidara geldiği dönemin şartları, ülkenin genel durumu, kronik sorunların halkı canından bezdirmiş olması, insanların umut ışığı olarak gördükleri bir partiye sıkı sıkıya bağlanmaları” gibi etkenler de AK Parti'nin ilk seçim döneminde tercih edilmesinin nedenleri arasında sayılmıştır (Akdoğan, 2018: 105). Özkır'a göre (2018: 433), Türkiye'de pek çok partinin farkına varamadığı “toplumsal değerlerin dikkate alınması” ve “hizmet odaklı siyaset anlayışının geliştirilmesi” gibi bazı temel ilkeler AK Parti için kalkış özelliği taşımıştır. Bu anlayışın taşıyıcısı konumunda ise ön planda Recep Tayyip Erdoğan gösterilmiştir.

Mete Tunçay ise kendisiyle yapılan bir röportajda, “AK Parti'yi iktidarda tutan nedenin kodlarının erken Cumhuriyet yıllarında aranabileceğini, o dönem Türkiye'de halka zorlanan laikçi siyasetin yaratmış olduğu dalgaların etkisinin devam etmesinin etkili olduğunu, bunun yanında diğer alanlarda yaşanan iyileşmelerin de iktidarın devam etmesine katkıda bulunduğu”ndan (hürriyet.com,17.07.2016) bahsetmektedir.

Özkır (2018: 419), AK Parti'nin uzun yıllar iktidarda olmasının nedeninden birinin parti lideri Erdoğan'ın halk ile kurmuş olduğu yüz yüze iletişimlerin etkisi olduğu düşüncesindedir. Özkır, "Bilhassa partinin lideri Recep Tayyip Erdoğan'ın ziyaret için gittiği şehirlerde, evlerine davet edenlerin davetlerine anında karşılık vermesi yüz yüze iletişimde etkili olduğunu, "halkın içinden" ve "bizden biri" görüşünün benimsenmesine yardımcı olduğundan bahsetmektedir. Ayrıca, Çat kapı yapılan kahvehane, taksi durakları ziyaretleri de her zaman önemli görüldüğünü" eklemektedir.

Akdoğan ise (2018: 108), Erdoğan'ın halk nezdinde benimsenmesinin ve umutların ona bağlanması; "Erdoğan'ın statükonun engellemelerine, psikolojik hareketine karşı direnebilmesi, İslamlaşma, takiyye, mahalle baskısı, irtica gibi kara kampanyalara karşı Erdoğan'ın siyasi hareketini Türkiye toplumuyla buluşturması ve halkın güvenini kazanması"nın etkili olduğundan bahsetmektedir. Genel olarak bakıldığında, Erdoğan'ın liderliğinde AK Parti'nin oylarını artırarak devam etmesinin arkasında, siyasete yön verebilmedeki kabiliyetinin takdir edilmesi, halk ile devlet arasında oluşan uçurumun, iletişim sorunlarının giderilmesi noktasında adımlar atmasının ve bunun geri dönüşlerinin çevreye itilen kitleler tarafından olumlu karşılanmasının, merkezi yapıda değişiklikler meydana getirebilmesinin etkisinin olduğu görüşü savunulmaktadır. Bunun bir yansıması olarak, yüzde 52 oranında Recep Tayyip Erdoğan'ın cumhurbaşkanı seçilmesi örnek olarak gösterilmektedir.

Genellikle eleştirilerin yöneltildiği ve "diktatör", "otoriter" olduğu iddia edilen isim Recep Tayyip Erdoğan olmuştur. Eleştiriler temelde, AK Parti'nin otoriter bir eğilim göstermediği ancak Erdoğan'ın "diktatör"ce tutum takındığı yönünde yoğunlaşmıştır. Bu iddiaların Batı medyası tarafından desteklendiği ve diktatör olduğu iddia edilen Erdoğan üzerinden haberler yapıldığı da bilinmektedir (örn: Time Dergisi'ndeki sinirli, sert Erdoğan portresi, seçimlerde ülkelerinde (İsviçre) yaşayan Türklere yönelik oy kullanarak Erdoğan'ın "diktatörlüğü"ne son vermelerine davet etmeleri). Kısacası, içeride ve dışarıda AK Parti dışarıda tutularak, "Erdoğan diktatörlüğü" iddiaları üzerinden eleştiriler yapıldığı görülmektedir.

Örneğin, Hasan Cemal, bir yazısında “İsterse yüzde 50 oy alsın, Erdoğan demokrasi ve hukuk yolundan saparak kendisini bitirmiş, inişe geçmiş, üstüne çarpı konulmuş bir liderdir. Ve şunu yazın bir kenara: İktidarda kaldığı sürece de, istikrarsızlık her alanda derinleşmeye devam edecek demektir.” (t24.com, 02.08.2013) demiştir. Yine Cemal, başka bir yazısında, “yüzde 52’nin bir geçerlilik zemini oluşturmadığını bunun “çoğunluk diktası” olduğunu ve bunu “demokrasi sananların” büyük yanılğı içinde olduğunu” (marmarayelhaber.com, 26.03.2014) söylemiştir. Financial Times Gazetesi köşe yazarı Simon Tisdall ise Erdoğan’ın “seçilmiş diktatör” (odatv.com,19.04.2018) iddiasını ileri sürmüştür.

Diktatörlük ve otoriterlik iddialarına, bu söylemlerin daha çok karizmatik liderlik ile kurulan ilişkiye bakarak da değerlendirmek mümkündür. Aktay’ın (2011: 14), “AK Parti’yi ortaya çıkaran şartlarda açığa çıkan karizmatik enerjinin yalnızca Erdoğan’ın şahsına ait olmadığını; dönemselsel olarak ülkenin içinden geçmekte olduğu ağır kriz koşullarının ürettiği bir akıl ve duygusal yoğunlaşmanın Erdoğan ve ekibiyle birlikte AK Parti projesinde bulunduğu çekim alanının, söz konusu karizmanın toplamını ifade ettiği”nden bahsetmesi, AK Parti’nin iktidarının devamlılığı noktasında liderin etkisinin yanı sıra diğer faktörlerin bütününe bir sonuç meydana getirdiğini ve bu durumun her an değişkenlik gösterebileceğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla, aslında yüzde 52 oy oranı ile cumhurbaşkanı seçilen siyasi liderin, aynı veya daha fazla yüzde ile seçilmemesi de mümkündür ve bu, karşılıklılık durumunun sonucunda oluşması muhtemeldir. Ancak, oylama sisteminin de “çoğunluk diktası” olarak nitelendirildiği durumlarda, tüm bu söylenenlerin bir hükmü bulunmamaktadır.

Kısacası, AK Parti, kurulduğu günden beri hakkında çok fazla yazı yazılmış, kitap basılmış bir parti olmuştur. Partinin uzun soluklu yaşantısı olmasına ihtimal vermeyen ve bu konu hakkında düşüncelerini dile getiren pek çok yayın kuruluşu, gazete, dergi ve bağımsız alanlarda yazı yazarlar olmuşsa da zaman içerisinde bu durum kabullenilmiş ve partinin iktidarda kalmasını sağlayan durumların ne olduğu konusunda görüşler ortaya konulmuştur. AK Parti’nin kendini konumlandığı nokta ve dışarıdan bakıldığı yer arasında görüşlere göre farklı tanımlamalar yapılmıştır. Kimileri AK Parti hükümetlerinin, özelde Erdoğan’ın, diktatörce tutum takındığını, kimileri en demokratik dönemlerin yaşandığını dile getirmiştir. Peki bu iki uç nokta arasında AK Parti, hangi konumda yer almaktadır? Bu sorular içerisinde partiye yö-

neltiren eleştirilerin bir kısmına kesin ve net bir cevap verilmesi, öncelikle, hala devam eden, bitmemiş bir dönem olması nedeniyle pek mümkün gözükmemektedir. Ancak atılan adımlar, çıkarılan kanunlar çerçevesinde bu sorulara bir nebze olsun ışık tutabilmek mümkün gözükmemektedir.

3. AK PARTİ HÜKÜMETLERİ DÖNEMİNDE GERÇEKLEŞTİRİLEN REFORMLAR

2002 yılında yüzde 34,28 oy alarak iktidara gelen AK Parti hükümetleri döneminde, her müdahalede demokrasiyi on yıl geriye götüren kanunlar, icraatlar ve kurulan düzenler, toplumun hassas olduğu noktalar da gözeterek düzenlenmeye çalışılmıştır. Görülen eksikliklerin, kanundaki boşlukların düzeltilmesi, bazılarının değiştirilmesinin kolay olmadığı vurgulanmıştır. Bunun yanında türlü engellerle karşılaşıldığı, değişikliklerin tek seferde gerçekleştirilememesinin nedenleri arasında gösterilmiştir.

Siyaset, toplum ve ekonomi gibi alanlarda değişim beklentilerine cevap vermek için çaba içinde olan AK Parti, göreve geldikten sonra gerçekleştirdiği icraatlar ile toplumun farklı kesimleri arasında kurgulanan eşitsizlikleri ortadan kaldırmıştır (Özkır, 2018: 423). AK Parti Türkiye’de ifade özgürlüğünün önündeki engelleri kaldıran bir dizi yasal düzenleme yapmıştır. Demokratikleşmede Avrupa standartlarını yakalayacak bütün tedbirleri almayı hedeflemiştir. Hatta bu tedbirlerin birçok bakımdan terör faaliyetlerine karşı yeni tedbirlerin alınmasını zorlaştırdığı bile iddia edilebilir (Aktay, 2018: 237).

AK Parti iktidarının, toplumun ihtiyaçlarına göre çözüm üretmek adına adım atması, bilhassa AB uyum sürecindeki uygulamaya geçirilen kanun değişiklikleri göz önünde bulundurulduğunda, toplumsal zeminde büyük ölçüde olumlu karşılanan konuların başında yer almıştır. Kürtler, Aleviler, pozitif ayrımcılık yapılması gereken gruplar ve toplumun farklı kesimlerine yönelik daha önce atılmamış olan bazı adımlar atılması ve Anayasanın izin vermediği noktalarda, çözümün sandıkta olduğunu belirten AK Parti iktidarı, çözümün halkın iradesinde olduğunu vurgulayarak, uygulamaları demokratik bir zeminde çözüme kavuşturma niyetinde olduğunu belirtmiştir.

Türkiye yakın dönemde insan haklarının gelişimini etkileyen en önemli faktörlerden biri ise Avrupa Birliği’ne üyelik süreci olmuştur. 1999 yılında gerçekleşen

ve AB üyesi devlet ve hükümet başkanlarının katıldıkları Kopenhag Zirvesi'nin ardından Türkiye'nin aday ülke olarak konumu onaylanmış ve 2005 yılında katılım müzakerelerine başlanmıştır. Bu süreçte hukuk alanı başta olmak üzere birçok alanda reform ve uyum süreci başlamış olup Anayasa ve yasal mevzuatta önemli değişiklikler gerçekleşmiştir (Çetin, 2013: 158). AK Parti hükümeti, bu noktadan sonra, uyum sürecinde gerçekleştirilmesi gereken uygulamaları yürürlüğe koymaya başlamıştır.

2002'de AK Parti, iktidara gelişinin daha 12. gününde, tekrar uzatılması istemini reddederek olağanüstü hal uygulamasına son vermiştir. Güvenlik paradigmasının değiştirilmesi bağlamında, daha sonra, Devlet Güvenlik Mahkemeleri kaldırılmış, yol kontrol ve arama noktaları azaltılmıştır (Bülbül, 2013: 12). 1973'te askeri otoritenin hakim olduğu bir dönemde anayasal bir kurum olarak kurulan Devlet Güvenlik Mahkemeleri (DGM) o günden itibaren tartışma konusu oldu. DGM'ler kişi hak ve özgürlüklerinden ziyade statükoyu korumak üzerine tasarlanmıştı. Öyle ki mahkeme üyelerinden biri hakimdi (Turan, 2018: 286). 2004 yılında askeri otoritenin kurmuş olduğu bu kurum AK Parti hükümeti tarafından kaldırılmıştır (5170 Sayılı Kanun, 2004). Sonuç olarak, AB ile uyum süreci kapsamında, insanın ilk hakkı olan "yaşama hakkı", kanunlar çerçevesinde garanti altına alınmıştır.

AK Parti devlet merkezli ve güvenlik eksenli siyasetin kamu yönetimine yansımaları olan gizlilik ve kapalılığı ortadan kaldırmak, vatandaş yönetim sisteminin başat aktörü yapmak ve kamu kurumlarını erişilebilir kılmak için vatandaş odaklılık, şeffaflık ve hesap verebilirliği merkezine alan bir dizi reform yapmıştır. Aslında bu reformların nihai amacı vatandaşın devlete güvenini tesis etmektir (Sobacı ve Köseoğlu, 2018: 170). Bu reformların başında, 09.10.2003 tarihinde TBMM'de kabul edilen "4982 sayılı Bilgi Edinme Hakkı Kanunu" gelmektedir. Kanunun amacı, "demokratik ve şeffaf yönetimin gereği olan eşitlik, tarafsızlık ve açıklık ilkelerine uygun olarak kişilerin bilgi edinme hakkını kullanmalarına ilişkin esas ve usulleri düzenlemektir" (madde 1). Aynı zamanda bu kanunla "Kurum ve kuruluşlar, başvuru üzerine istenen bilgi veya belgeye erişimi on beş iş günü içerisinde sağlarlar" (madde 11). (4982 Sayılı Bilgi Edinme Hakkı Kanunu, 2003). Ayrıca bilgi edinme hakkı 2010 Anayasa değişikliğiyle anayasal bir hak haline getirilmiştir (Sobacı ve Köseoğlu, 2018: 171).

Devlet karşısında vatandaşı öncelemeyi tercih eden AK Parti'nin bir diğer reform hamlesi Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumunun oluşturulmasıdır. Bu kurumun amacı insan haklarının korunması ve geliştirilmesi, kişilerin eşit muamele görme hakkının temin edilmesi ve hak ve hürriyetlerden yararlanmada ayrımcılığın önlenmesidir (Sobacı ve Köseoğlu, 2018: 172). Özellikle 2004 yılında, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne (AB) tam üye adayı olmasından sonra demokratikleşme adına, siyaset, ekonomi ve kamusal alanda bir takım düzenlemelere ve değişikliklere gidildiği görülmüştür.

İnsan haklarına gösterilen hassasiyet bakımından önemli başka bir gelişme olarak 2010 yılında gerçekleştirilen Anayasa değişikliği ile bireysel olarak Anayasa Mahkemesine başvurulabilmesi gelmektedir. 2010 Anayasa değişikliğinde yer alan "Herkes, Anayasada güvence altına alınmış temel hak ve özgürlüklerinden, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi kapsamındaki herhangi birinin kamu gücü tarafından, ihlal edildiği iddiasıyla Anayasa Mahkemesine başvurabilir" (madde: 148/3) ibaresi, bireysel anlamda hak aramanın anayasa ile güvence altına alınması bakımından değerlidir.

Türkiye'de ölüm cezası 2001 yılında olağan dönemler için kaldırılmıştı. 2004 yılında ise ölüm cezası olağanüstü dönemler için de kaldırılarak mevzuattan tamamen çıkartılmıştır. Akabinde ise Birleşmiş Milletler ve Avrupa Konseyi bünyesinde ölüm cezasının kaldırılmasına ilişkin protokoller de onaylanmıştır (Hakyemez, 2013: 49-50).

AK Parti yargı ve hukuk alanında çok sayıda başlıkta birçok reform gerçekleştirmiş ve gerçekleştirmeye de devam etmektedir. 2002 yılının Kasım ayında iktidara geldiğinde başlayan AB uyum sürecini sahiplenmiş ve daha ileriye taşımıştır. Uyum yasaları ve yargı paketleri ile yargı, hukuk ve insan hakları alanında onlarca düzenleme yapmıştır. DGM'lerin ve ölüm cezasının kaldırılmasından Türkiye Adalet Akademisi'nin kurulmasına, işkenceyi tamamen bitirecek tedbirlerden ceza hukuku reformuna kadar çok önemli adımlar atılmıştır (Uzun, 2018: 228).

3.1 KÜRT MESELESİ

Tarihi, Osmanlı dönemine götürülebilecek Kürt/Türk çatışması, Cumhuriyet kurulduktan sonra özellikle tek partili dönemin ikinci yarısında ulusal kimlik içeri-

sinde etnik anlamda Türklük vurgusunun da gitgide artması ile sorunsallaşmış, devletin kimi zaman sorunu inkar etmesi, kimi zaman baskı yoluyla çözme girişimleri sorunu daha da ağırlaştırmış ve sorun “Kürt meselesi” olarak devlet gündemine yerleşmiştir (Koyuncu, 2014: 205).

Kürt sorunu, Türkiye’nin yüzyıllık meselelerinden biridir. Kökleri, İmparatorluk dönemine kadar uzanan bu mesele, siyasi, iktisadi, etnik ve hepsinden de önemlisi psikolojik yönleri olan karmaşık bir sorun alanıdır (Yayman, 2013: 83-84). Hangi boyutundan ele alınıralsa alınsın, bugün gelinen noktada Kürt sorunu Türkiye için sürdürülmesi ve yönetilmesi zor bir mesele haline gelmiştir. Türkiye’nin vatandaşlarına ‘eşit ve birinci sınıf’ vatandaş olduğunu hissettirmesi, muasır medeniyet seviyesi düzeyinde bir düzen tesis etmesi ve büyük devlet olma iddialarını devam ettirebilmesi için bu meseleyi çözmesi gerekmektedir (Yayman, 2013: 84). Sorunun çözülememesinin başlıca nedenlerin biri ise bu zamana kadar, bir güvenlik sorunu olarak algılanmış olması ve askeri önlemlerle çözme bakış açısına sahip olunmasıdır. AK Parti hükümetlerinde, bu sorunun siyasi boyutunun daha önemli olduğu ve demokratik açılımlarla çözülmesi gerektiği anlayışı benimsenmiş, bu doğrultuda adımlar atılmıştır (Karakaş, 2015: 250).

AK Parti’nin hükümete gelmesiyle estirilen barış rüzgarları bu konuda belirli beklentilerin oluşmasına yol açmıştır. Sorun bu noktaya gelmişken sahneye Başbakan Recep Tayyip Erdoğan çıktı. Erdoğan çok büyük bir siyasi risk üstlenerek “milli birlik ve kardeşlik projesi” olarak isimlendirdiği ve daha sonra “çözüm süreci” ismiyle gündeme oturan radikal açılımını geliştirdi (Karakaş, 2015: 191).

Azınlıkların dil ve kültürlerinin tanınmasına yönelik taleplerinin seksen yıllık geçmişi olduğu ve bu talepleri karşılamaya yönelik geçmişte başarısız bir dizi girişim bulunduğu halde devletin bu yöndeki en somut ve kurumsal tanınma ve destek adımları ancak AK Parti’nin iktidarı döneminde gerçekleşmiştir (Aktürk, 2018: 309). Bu bağlamda, AK Parti iktidarının, Kürt meselesinde ve diğer sorunlarda bir yüzleşmeye gitmesi ve bu durumları çözüme kavuşturma yolunda adımlar atması önemli bir gelişme olarak değerlendirilmiştir.

Dindar muhafazakarlığın kamusal tezahürlerine karşı uygulanan siyasi tecrübelerin bir versiyonu daha sınırlı ölçekte Kürt kimliği başta olmak üzere etnik, dilsel ve mezhepsel bazı kimliklere yönelik olarak uygulanmıştır. Bu uygulamalar da demok-

ratik açılım veya Kürt açılımı olarak bilinen reformlar aracılığıyla 2004'ten başlayarak 2013 sonuna kadar kademeli şekilde kaldırılmıştır (Aktürk, 2018: 297-298).

2008'de "Kürt açılımı" adı altında bir süreç başlatılmıştır. Başta ana muhalefet partisi CHP tarafından da desteklenen süreç, daha sonra AK Parti'ye karşı bir muhalefet aracı olarak kullanılmış, akabinde kamuoyunda oluşabilecek Türk milliyetçisi tepkileri de önleme endişesiyle AK Parti "Kürt açılımı"nın yerine "demokratik açılım" kavramını tercih etmeye başlamıştır (Koyuncu, 2014: 214). PKK, "Açılım Süreci"nin ardından 2009'da yeniden ateşkes ilan etmiş ve böylece açılım süreci başlamıştır. Ancak bir süre sonra Abdullah Öcalan'ın çağrısı üzerine teslim olmak için Habur Sınır Kapısı'ndan silah bırakarak Türkiye'ye geçen militanlara karşı, Şırnak'ın Silopi ilçesinde toplanan kişilerin coşkulu kutlama yapması, özellikle, sınır kapısından terör örgütünün kıyafetleriyle girenlerin olması, açılım sürecinde medya ve kamuoyunda rahatsızlığın oluşmasına ve sürecin rafa kaldırılmasına neden olmuştur (Milliyet, 19.10.2019).

Kürtler başta olmak üzere ana dili Türkçe olmayanlara yönelik siyasi tecridin kaldırılmasında ise ilk dönüm noktası Haziran 2004'tür. İkinci dönüm noktası 2009'da TRT 6'nın (sonraki ismiyle TRT Kürdi) açılması, üçüncü dönüm noktası ise 2012-2013 akademik yılında "yaşayan diller ve lehçeler" adı altında azınlık dillerinde öğretimin seçmeli ders olarak ortaokul ve lise müfredatına girmesidir. Dördüncü ve son büyük dönüm noktası Ekim 2013'teki demokratikleşme paketi olmak üzere on yıla yayılan bir reform sürecinden (2004-2013) bahsedilebilir (Aktürk, 2018: 304).

Bunun yanı sıra üniversitelerde de Kürtçe konusunda bir açılım gerçekleştirilmiştir. Cumhuriyet tarihinin ilk Kürdoloji Enstitüsü Bakanlar Kurulu kararıyla 2009'da onaylandıktan sonra Mardin Artuklu Üniversitesi bünyesine kurulmuş ancak enstitünün adı Yaşayan Diller Enstitüsü olarak belirlenip bu enstitü içinde Kürt Dili ve Kültürü Ana Bilim Dalı oluşturulmuştur (Alptekin ve Köse, 2018: 323).

Ayrıca AK Parti 2009'da çıkardığı "Özel Radyo ve Televizyon Yayınları Yönetmeliği" ile radyo ve televizyonların Türkçe dışındaki dil ve lehçelerde yayın yapmalarını sınırlayan 25 Ocak 2004 tarihli eski yönetmeliği yürürlükten kaldırmıştır. Böylece eski yönetmeliğin "Yayınların Dili" başlıklı ikinci bölümündeki "Yayınların Türkçe yapılması esastır" hükmü yönetmelikten çıkarılmıştır (Alptekin ve Kö-

se, 2018: 332; Türk Vatandaşlarının Günlük Yaşamlarında Geleneksel Olarak Kullandıkları Farklı Dil ve Lehçelerde Yapılacak Radyo ve Televizyon Yayınları Hakkında Yönetmelik, 2019). Bu dönemde cezaevlerinde Türkçe'den başka dillerde görüş yapılabilmesini sağlayan mevzuat değişikliği yürürlüğe girmiştir. Demokratik siyasetin alanı genişletilerek siyasi partilerin Türkçe dışındaki dillerde de propaganda yapabilmesine imkan tanımıştır (Çetin, 2013: 169).

2010 yılında ise ilk defa Kürtçe bir eserin Türkçeye çevrilmesi, demokratikleşme yolunda atılmış bir adım olarak değerlendirilmiştir. Kürt şair ve ozanı Ahmed-i Hani'nin "Mem-u Zin" adlı eseri, Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından Türkçeye çevrilmiştir (Hürriyet, 03.12.2010).

AK Parti 2009'dan itibaren "demokratik açılım" ya da Milli Birlik ve Kardeşlik Projesi olarak adlandırdığı muhafazakar demokratik bir toplum inşası sürecine başladı (Aslan, 2017: 95; Habertürk, 30.07.2009). Bu proje toplumu parçalayan ve kutuplaştıran ideolojik zeminde dindar- laik, etnik zeminde Türk- Kürt, mezhepsel zeminde Sünni- Alevi, dini zeminde Müslüman- Gayrimüslim, ekonomik zeminde zengin- fakir gibi ayrışmaları anlamsızlaştırmayı hedefliyordu (Aslan, 2017: 95). Ancak "çözüm süreci" olarak bilinen dönemde, tanınan hakları PKK terör örgütlerinin güçlendirilmesinde ve silahlandırılmasında kullanılmasıyla birlikte bu süreç, 2015 yılında "buzdolabına" kaldırılmıştır (cnnturk.com,08.10.2015).

Çözüm süreci daha önce Ekim 2009'da Habur ve Oslo krizi, Temmuz 2011'de Silvan'da 13 askerın şehit olduğu PKK saldırısıyla tökezlemişti. Suriye'deki gelişmelerden cesaret alan PKK-HDP 2014'te Kobani meselesiyle başlayan süreçte bunu çok daha ileri bir noktaya taşıdı. PKK-HDP ilk önce halkı sokağa çıkmaya çağırarak 6-7 Ekim kanlı olayları organize etti (Aslan, 2017: 98). Olaylarda, 2 polis şehit oldu, Diyarbakır'da 3 arkadaşıyla yoksullara kurban eti dağıtan Yasin Börü'nün de aralarında bulunduğu 31 kişi hayatını kaybetti, 221 vatandaş ile 139 polis yaralandı. İzinsiz gösterilerde saldırıya maruz kalan 25'i kaymakamlık binası, 67'si emniyet, 29'u siyasi parti olmak üzere 113 bina hasar gördü ("6-7 Ekim Olayları'nın Bilançosu", 07.10.2015). Yaşanan olaylar neticesinde bu süreç, 9 Temmuz 2018 yayımlanan Kanun Hükmünde Kararname (KHK) ile tamamen bitirilmiştir (yeniasya.com.tr,25.07.2018).

Kürt meselesinde temel sorun, inisiyatif alınmak istenmemesidir. Kürtler, kendilerine verilmesi gereken haklara sahip olamamıştır. “Kürt Açılımı”, “Demokratik Açılım”, “Milli Birlik ve Kardeşlik Projesi” olarak adlandırılan süreçte AK Parti hükümeti, muhalefetin sert söylemlerine, parti tabanındakilerin zaman zaman karşı oluşu zaman zamansa nötr davranması ve bu süreçte açığa çıkan krizlerine rağmen, bazı noktalarda eksik kalmakla ve bazı konularda tıkanmalar yaşamakla birlikte, Kürt meselesinin “demokratikleşme”si yolunda önemli sayılabilecek adımlar attığı dikkatleri çekmektedir.

3.2 BAŞÖRTÜSÜ MESELESİ

Başörtüsü, Türkiye Cumhuriyeti’nin laik elitleri tarafından “irticai” bir siyasi simge olarak ele alınmış ve bu kapsamda değerlendirilmiştir. “Demokrasi” ve “insan hakları”, “din hürriyeti” gibi kavramların tanımlamalarla sınırlandırıldığı, icraatların kamusal alanda görünür hale getirilmediği yönündeki iddialar her daim tartışmaların odağında yer almıştır. Karpat (2016, 253) bu konuda, türban yasağının yalnız kamu alanında geçerli olmasını, devlet ve vatandaş ile aradaki farkı derinleştirmekten başka bir etki göstermediğinden bahsetmiştir.

Başörtüsü meselesi, “laiklik” ve “irtica” tartışmalarının yoğun olarak yaşandığı 28 Şubat sürecinin ardından, AK Parti hükümetleri döneminde yeniden alevlenmiştir. 2007 yılındaki Cumhurbaşkanlığı krizinin temelinde yer alan “başörtülü” bir eşe sahip cumhurbaşkanının seçtirilmek istenmemesi, hükümet ile laik kesim arasındaki olayların başlangıcını oluşturmuştur. Başörtülü eş olan ilk Cumhurbaşkanının seçilmesinin ardından ise değişik hamlelerle, hükümetin üzerinde bir elin olduğu izlenimi gerek mesaj olarak gerekse doğrudan hükümete iletilmiştir. Bu bağlamda, dönemin Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer’in, hanımları başörtüsü kullanan dönemin Başbakanı Erdoğan, dönemin Başbakan Yardımcısı Abdullah Gül’e ve diğer başları örtülü eş olan AK Partili milletvekillerine “eşsiz”, başları açık olan vekillere ve önemli bürokratlara ise “eşli” davetiye göndermesi, hükümete yönelik sembolik bir dışlama (Dağı, 2010: 121; Hürriyet, 26.10.2004) değerlendirmelerinin yapılmasına neden olmuştur.

2008’de başörtüsü yasağının kaldırılması girişimi ve AK Parti’yi kapatma davası, 12 Eylül 2010 referandumu, Ekim 2013’te başörtüsü yasağını büyük ölçüde

kaldıran demokratikleşme paketi, dini içerikli bazı seçmeli derslerin müfredata girmesi, 2015, 2016 ve 2017 yıllarında sırasıyla yargı, polis ve tecridin kaldırıldığı on yıllık bir süreçten (2007-2017) bahsedilebilir (Aktürk, 2018: 304). AK Parti dini laik devlet modeli içerisinde toplumu ayrıştırıcı ve dışlayıcı bir değer olarak görmemiş ve gerçekçi bir yaklaşım ile toplumun taleplerine cevap üretmeye çalışmıştır (Çağlar ve Akdemir, 2017: 120).

367 kararı ve sonrasındaki kapatma davasıyla başlayan bu süreç üniversitelerdeki başörtüsü yasağını kaldırmayı amaçlayan Anayasa değişikliğinin iptali ile yeni bir tartışmaya yol açmıştır. AK Parti ve MHP'li milletvekillerinin desteğiyle 411 gibi yüksek bir kabul oyuyla Meclisten geçen değişiklik Anayasa Mahkemesi tarafından esas yönünden ele alınmış ve iptal edilmiştir (Uzun, 2018:216).

Başörtülü öğrencilerin okumaktan men edilmesine ve salt İmam Hatip ve meslek okulları mezunlarının üniversiteye girmesinin engellenmesine odaklanmış bir akılla yönetilen yükseköğretimin toplumda ciddi bir fırsat eşitsizliği dolayısıyla sosyal adaletsizlik yaratması mukadderdi. (...) Yüksek eğitim insanların fırsat alanlarına açıldığı bir kapıdır. Bu kapının herkese açık kılınması hem bir kalkınma hem de bir sosyal adalet politikasıdır (Aktay, 2018: 249).

2008'de AK Parti ve MHP'nin ortak girişimiyle üniversitelerde başörtüsü yasağını kaldırmayı içeren Anayasa değişikliği teklifi TBMM'de ezici bir çoğunlukla, 102'ye karşı 411 oyla kabul edildi (Aktürk, 2018: 306). TBMM'de yüzde 80'e yakın oyla ve halkın yaklaşık yüzde 70'inin başörtüsü yasağına karşı olmasına rağmen CHP yasağı kaldıran Anayasa değişikliğinin iptali için AYM'ye başvurdu (Aktürk, 2018: 307). CHP'nin bu tutumuna karşılık, Çarkoğlu ve Toprak (2006, 71)'ın yapmış olduğu araştırmada, halkın %71'inin "üniversite öğrencisi kızların isterlerse başlarını örtmesine izin verilmelidir" düşüncesini benimsediği görülmüştür.

Başörtüsü yasağının kaldırılmasına yönelik atılan adımların ardından ise, o dönem gazetelerde farklı manşetler, başlıklar atılmış ve başörtüsünün kamusal alanda görünür hale getirilmesinin "kaos"a neden olacağı iddia edilmiştir. Bu doğrultuda, o dönem atılan "411 El Kaosa Kalktı" (Hürriyet, 10.02.2008) başlığı dikkat çekmiştir. Sonraki yıllarda, TBMM'de 28 Şubat'ı araştıran komisyonda ifade veren Doğan Holding Onursal Başkanı Aydın Doğan, bu başlığın "bir hata" olduğunu ve bu başlı-

ğın Ertuğrul Özkök'ün ısrarıyla atıldığını söylemiştir (duzceyerelhaber.com, 6 Ekim 2012).

Başörtüsü yasağının kaldırılmasıyla birlikte kıyafet ve inançlarından ötürü çalışma hakları ellerinden alınan öğretmenlerin kamuda istihdam edilebilmelerinin önü açılmış ve ilgili mevzuat bu doğrultuda güncellenmiştir. Yine bu kapsamda 28 Şubat döneminde evrensel hukuk ilkelerine aykırı bir biçimde mağdur edilen başörtülü öğretmenlerin mesleklerine geri dönüşleri için gerekli mevzuat düzenlemesi yapılmış ve başvuran öğretmenlerin geri dönüşleri sağlanmıştır (Tekin, 2017:153).

Ekim 2013'te AK Parti kapsamlı bir demokratikleşme paketi açıklamıştır. Bu paketin bir parçası olarak ordu, polis ve yargı hariç tüm kamu sektöründe başörtüsü yasağı kaldırılmış, bu paketin sağladığı özgürlük ortamında bazı AK Parti milletvekilleri başörtülü olarak TBMM'ye girmiştir. AK Parti 2015'te hakim ve savcılar, 2016'da polisler ve nihayet Şubat 2017'de de ordudaki subaylar üzerindeki başörtüsü yasaklarını kaldırmıştır (Aktürk, 2018: 308). Aynı şekilde orduevlerinde, Askeri Gazinolar ve Sosyal Tesisler Yönetmeliği'nde de bir değişiklik yapılmış ve *“sakallı, cübbeli, sarıklı, takkeli, türbanlı gibi çağdaş olmayan kıyafetlerle gelenler, günlük sakal traş olmamış ütüsüz ve kirlilik elbiselerle gelenler, yabancı uyruklu kişiler ordu evine giremezler”* ibaresi kaldırılmıştır (haksozhaber.net, Erişim tarihi: 14.02.2019). Yasakların kaldırılmasıyla birlikte daha demokratik bir ortam oluşmuştur. Halkın değer ve vicdanıyla örtüşmediği kesin olan bu katı uygulamaların kaldırılması, bu zamana kadar var olan sorunların çözülmesine vesile olmuştur. Ancak, bu konular üzerinden AK Parti'ye yöneltilen, *“İslamcılık ve laik düzeni bozacağı ve uygun zamanda demokrasiye son verip dogmatik İslami bir rejim kuracağı”* iddialar (Karpat, 2016: 253) da ileri sürülmeye devam etmiştir.

3.3 KATSAYI UYGULAMASI, SEÇMELİ DİN DERSLERİ VE CUMA ÖĞLE TATİLİ DÜZENLEMESİ

AK Parti döneminde çözüme kavuşturulmak istenen meselelerin başında katsayı uygulaması ve İmam Hatip okullarının durumu gelmiştir. İmam Hatip okullarının, *“cumhuriyeti ve değerlerini tehlikeye düşürebilecek”* kurumlar olarak görülmesi, İmam Hatiplilere yönelik katsayı uygulamasının getirilmesine neden olmuştur.

1950’lerde açılan İmam Hatip okullarının sayısı 1980’ler ve 1990’ların başında artarken kalitede de bir yükselme gerçekleşti ve mezunlar dini hizmetlerin ötesinde tüm meslek çeşitlerine yöneldi. Aktif laikliği savunan Kemalistler alternatif İslami bir elit yetiştirdiği düşüncesiyle bu okullardan rahatsız oldu; zira onlara göre İmam Hatip liselerinin meslek okulu statüsünden çıkıp normal okula dönüşmesi Tevhid-i Tedrisat Kanunu’na aykırıdır (Kuru, 2010: 199).

28 Şubat sürecinde imam hatip okullarını marjinalleştirmek için iki politika izlendi. İlk olarak, zorunlu eğitimi beş yıldan sekiz yıla çıkaran sekiz yıllık eğitim politikası uygulandı ve tüm diğer meslek okullarıyla Anadolu liselerine ek olarak imam hatip okullarının da orta kısımları kapatıldı. İkinci olarak da üniversite giriş sınavında yapılan bir değişiklikle bu okul mezunlarının ilahiyat fakülteleri hariç üniversiteye girebilmeleri neredeyse imkansız hale getirildi (Kuru, 2010: 199).

16 Ağustos 1997 tarihinde çıkarılan sekiz yıllık zorunlu kesintisiz eğitim yasası ile İHL’lerin orta kısımları kapatılmıştır. Ayrıca farklı yükseköğretim programlarına İHL mezunlarının girmelerinin engellenmesi için çeşitli tedbirler alınmıştır. Bu çerçevede dönemin Genelkurmay İkinci Başkanı Org. Çevik Bir tarafından YÖK Başkanı Prof. Dr. Kemal Gürüz’e gönderilen 14 Temmuz 1998 tarihli yazı sonrasında 30 Temmuz 1998’de toplanan YÖK 2547 sayılı Kanun’un 45. Maddesinde yaptığı düzenleme ile 1999’dan itibaren yükseköğretime geçişte “alan katsayısı” uygulaması başlatmıştır (Aşlamacı, 2017: 188; Öcal, 2011: 330). Meslek liseleri ve teknik meslek liselerinde okuyan gençler de bu uygulamanın içerisine dahil edilmiş ve okudukları lise dolayısıyla İmam Hatip Liseleri gibi “katsayı” engeline takılarak istedikleri üniversiteye gidebilmeleri zorlaştırılmıştır.

AK Parti iktidarı üniversite yolunda meslek liseleri ve İHL’lerine en büyük zorluk yaşatan katsayı engelini kaldırmak için engellemelerle karşılaşmıştır. Adil olmayan bir sistem olarak görülen bu durum için Cumhurbaşkanı olarak Abdullah Gül’ün seçilmesinin ardından, daha evvel katsayı engeli kaldırılmasını veto ederek bu değişikliğe izin vermeyen YÖK başkanının 2009 yılında değiştirilmesi sonucunda çözüme kavuşturulmaya yaklaşmış olduğu düşünülmüş ancak bu defa da İstanbul barosu tarafından açılan iptal davası ile bu durum nihayete erdirilememiştir. Toplumun bu durumu nasıl algıladığına dair 2006 yılında yapılmış bir araştırmada (Çarçoğlu ve Toprak, 2006: 24), “halkın İmam Hatip Liselilerin üniversite sınavına giriş-

te yeterli puanı aldıkları takdirde istedikleri fakültelere girebilmeleri” hakkında ne düşündükleri sorulduğunda %82.1 gibi büyük bir çoğunluk “girebilmeli” yanıtını verdikleri görülmüştür. Kısacası, araştırmaya katılan katılımcıların büyük bir çoğunluğunun verdiği yanıtlardan hareketle katsayı meselesinin siyasi bir karar olduğu düşüncesinde yoğunlaşmıştır.

AK Parti döneminde, 2002 genel seçimlerinden itibaren, belirli aralıklarla, bu engelin kaldırılması için reform paketleri çıkarmak istemiş ancak, Genelkurmay Başkanlığı, “laik eğitimi ilkesini bozmak üzere” tasarlanmış olmakla itham ettiği reform paketini bildiri yayınlayarak reddettiklerini ilan etmiş ve hükümete uyarılar göndermiştir (Jenkins, 2010: 251). Tüm bu olayların ardından, katsayı uygulaması 2011’de kaldırılmıştır. İmam Hatip ve meslek liselerinden mezun olan gençlerin üniversiteye gitmelerinde engel olduğu düşünülen bu uygulamanın kaldırılmasıyla birlikte, ayırım olmaksızın liseden mezun olan tüm gençler adil bir ortamda üniversiteye girebilme imkanına sahip hale gelmişlerdir (Milliyet, 02.12.2011). Katsayı engelinin kaldırılmasının ardından, AK Parti, isteğe bağlı olarak seçilebilecek din derslerinin orta okul ve liselerde alınabilmesi için çalışmalar yapmaya başlamıştır.

AK Parti, 1997 yılında düzenlenen 1739 sayılı Milli Eğitim Kanunu’nun 25. Maddesinde değişikliğe giderek, ortaokul ve liselerde Kur’an-ı Kerim ve Hz. Peygamberimizin Hayatı derslerinin seçmeli ders olarak okutulmasına karar vermiştir (1739 Sayılı Mili Eğitim Temel Kanunu, 30.03.2012). Bu düzenleme ile 1997 yılında orta okul kısımlarında yeniden seçmeli ders olarak bu derslerin alınabilmesi imkanı doğmuştur. 2010 yılında ise başta Alevilik olmak üzere İslam içerisindeki yorum farklılıklarına daha fazla yer verilerek programların çoğulcu niteliği güçlendirilmiştir (Aşlamacı, 2017: 186). Tüm eğitim öğretim kademelerindeki müfredat ve ders kitaplarında ortak değerlere, birlikte yaşama kültür ve bilinci ile evrensel ilkelere daha çok yer verilmiş, birlik ve beraberliğin önemine vurgu yapan örnekler çoğaltılmıştır (Tekin, 2017: 152).

Halkın dini hassasiyetleri ve bu yöndeki taleplerini karşılayacak şekilde yeni seçmeli ders alternatifleri oluşturulmuştur. Böylece ayrımcılık temelli pratik, yasakçı ve tek tipçi uygulamaları bütünüyle sona erdiren kültür, tarih ve inanç ekseninde ortaklıkları yönünde büyük bir mesafe katedilmiştir (Tekin, 2017: 152).

Bir başka yasal düzenleme ise cuma günleri öğle tatillerinin sürelerindeki değişikliktir. Bu değişiklik ile birlikte ülkenin büyük çoğunluğunu oluşturan müslümanların cuma namazlarını kılabilmelerinin önü açılmak istenmiştir. Bu kanun ile birlikte cuma öğle tatilleri namaz bitimine göre ayarlanmıştır (Cuma izni ile ilgili 2016/1 Sayılı Başbakanlık Genelgesi, 8 Ocak 2016). İş yerlerinde uygulanan “ibadet etme özgürlüğünün kısıtlanması”, ibadet ettikleri için iş yerlerinden atılmakla tehdit edilen vatandaşlar, bu yasal düzenleme ile ibadetlerini diledikleri biçimde yerine getirebileceği belirtilmiştir.

4. CUMHURBAŞKANLIĞI KRİZİ, E-MUHTIRA VE AK PARTİ'YE KAPATMA DAVASI

Devleti kuran kadro, ağırlıklı olarak asker ve sivil bürokratlardan oluşuyor. Bu kadro, siyaset kurumuna hep mesafeli bakmış. Siyasetçilerin ülkeyi yönetmeye başladığı günden bugüne kadar da bu kadronun gözleri, hep siyasetçilerin üzerinde olmuş. Ülkenin rotasının şaştığını düşündükleri anda da siyasete müdahale etmiş (Şahin, 2015: 85). Bu düşünce ile rotasını şaştığına inandığı hükümeti ya o rotaya tekrar dönmesi için “balans ayarı” yapmış ya da kendi istedikleri rotada gidebilecek başka bir hükümetin varlığına kadar ülke düzenini kendisi sağlama yoluna gitmiştir. AK Parti iktidarı da böyle bir düşüncenin süregeldiği ortamda, diğer hükümetlerde olduğu gibi, 2002 yılından itibaren, kendisini “devletin tek koruyucu gücü” olarak gören ordu tarafından kontrol altında tutulmak istenmiştir.

Türk Silahlı Kuvvetleri kendini cumhuriyetin kurucusu ve Kemalizmin koruyucusu olarak görmektedir. Kemalizmin iki temel ilkesi toprak bütünlüğü ve laikliktir; dolayısıyla TSK için, ne kadar ılımlı olursa olsun, herhangi bir İslamcı parti kabul edilemez (Jenkins, 2010: 235).

Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer’in görev süresinin sonuna doğru (..) devletin bir numaralı koltuğuna yıllarca devlet yönetiminden uzak tutulmuş muhafazakar kesimden birinin oturma ihtimali doğmuştu. Özellikle AK Parti’nin iktidara gelişinin ardından Kemalistler için “son kale” haline gelen Cumhurbaşkanlığı koltuğunun “gerici”lere bırakılması kabul edilemezdi (Memmi, 2017: 68-69). O dönem, CHP’nin Genel Başkanı olan Deniz Baykal, cumhurbaşkanının, dönemin başbakanı Recep Tayyip Erdoğan’ın olmaması gerektiğini şu sözlerle ifade etmiştir: “Başbakan,

Cumhurbaşkanı olmamalıdır. Oldurmayın. Oldurmak isteyenlere meydanı bırakmayın. Türkiye'ye, anayasaya sahip çıkın. Cumhuriyetin birikimlerine sahip çıkın" demiştir (Hürriyet, 13.03.2007).

Anayasaya göre, ilk iki oylamada üçte iki çoğunluk elde edilemediği takdirde, cumhurbaşkanı seçimi için üçüncü ve dördüncü oylamada 367 ve 267 oy yeterli sayılmaktadır. CHP üçte iki çoğunluk şartının oturumun açılması için geçerli olması gerektiğini ileri sürerek oturumu boykot etmiş ve daha sonra Anayasa Mahkemesi'ne gitmiştir. Danışıklı dövüş olduğu her halinden belli olan bu hareket ile paralel olarak ordu, laiklik koruyucusu olarak vazifesini yerine getireceğini ilan etmiştir (Karpat, 2016: 255).

26 Aralık 2006'da Yargıtay eski Başsavcısı Sabih Kanadoğlu Cumhuriyet gazetesinde yayımlanan yazısında meclisin ilk oturumunda üye tam sayısının üçte iki çoğunluğunun (367) bulunmaması halinde oylamanın yapılamayacağına dair bir görüş ifade etti (Turan, 2018: 288). Bu görüşünü dile getirdikten sonra AK Parti'den bir ismin aday olmasını protesto etmek üzere Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)'nden isimler, akademisyenler, askeri destekle birlikte 17 Nisan 2007'de Ankara'da "Cumhuriyet Mitingleri" olarak bilinen gösteriler düzenlemişlerdir (haberturk.com, 28.11.2011).

Mayıs 2007'de gündeme gelen Cumhurbaşkanlığı tartışmalarının ana eksenini AK Parti'den aday gösterilen Abdullah Gül'ün "İslamcı" olarak gösterilen kimliği ve "başörtülü" eşi oluşturmuştur. Cumhurbaşkanlığı makamı hem sembolik anlamı hem de elinde bulundurduğu atama yetkileri sebebi ile laik düzen ve Kemalist merkezin en önemli kalesi olarak görüşmüştür (Çağlar ve Akdemir, 2017: 115). Bu nedenle en önemli kale olarak gördükleri iddia edilen bu makamı kaybetmemek için her yolun denendiğidüşünülmüştür.

CHP 2007'deki Cumhurbaşkanlığı seçimi sürecinde Cumhuriyet mitingleri düzenlemiş, 367 içtihadına destek vermiş ve AYM'ye başvurarak AK Partili Abdullah Gül'ün cumhurbaşkanı adaylığına itiraz etmiştir. 2008'de başörtüsü yasağının TBMM tarafından kaldırılmasını yine AYM'ye yaptığı ve kabul edilen iptal başvurusu aracılığıyla engellemiş, reform süreçlerini zora sokmayı başarmıştır (Aktürk, 2018: 311).

27 Nisan günü de Cumhurbaşkanlığı seçiminin ilk turu yapılacaktı. 1982 Anayasası'na göre cumhurbaşkanı seçilebilmek için ilk turda meclis üye tam sayısının üçte ikisi olan 367'ye ulaşmak gerekiyordu. Abdullah Gül ilk turda kullanılan 361 oyun 357'sini aldığı için cumhurbaşkanı seçilemedi. Seçim bir sonraki tura bırakılırken CHP de Sabih Kanadoğlu'nun argümanlarıyla Anayasa Mahkemesine başvuru yaptı. Aynı günün akşamında da TSK'nın web sitesinden muhtıra niteliğinde bir bildiri yayımlandı (Turan, 2018: 289). Kamuoyunda "e-muhtıra" olarak isimlendirilen bu bildirin ardından Anayasa Mahkemesi Cumhurbaşkanlığı seçimi oylamasını iptal etti (Uzun, 2018: 214). Ancak AK Parti, vesayet rejiminin bir ürünü olan bu muhtırayı, televizyonlar aracılığıyla reddetmiş ve bir karşı bildiri yayınlayarak bu düzenin artık işleyemeceğinin sinyalini vermiştir (takvim.com, 13.08.2017). Aslında tüm bu baskılar bir dönüm noktasının işaretleridir. Halk ve halkın seçtiği hükümet, vesayetçi rejime karşı durmuş ve yılmadığını göstermiştir. Söz konusu olayların, çeşitli şehirlerde düzenlenen gösterilerin amacı, hem cumhurbaşkanlığı seçimini etkileyerek hem de genel seçimi öne alarak AK Parti'yi iktidardan düşürmekti (Karpat, 2016: 256).

Yaşanan olaylar neticesinde anayasada değişiklik öngören kanun için referanduma gidilmiş ve halkın bu konudaki 'evet' kararı ile birlikte askeri vesayet rejimi, alınan yeni kararı kabullenmek durumunda kalmıştır. AK Parti'nin çıkarmış olduğu 5678 sayılı Kanun ile birlikte cumhurbaşkanını halkın seçmesinin yolu açılmıştır (5678 sayılı Kanun, 31 Mayıs 2007). Çok partili siyasal hayata geçişle millete bırakılan hükümet iktidarı sonrasında devlet iktidarını temsil eden cumhurbaşkanlığı üzerinden yürüyen vesayet rejimi, devlet iktidarının da halk tarafından belirleneceğinin kabulü ile çok büyük darbe almıştır (Bülbül, 2013: 12). Devlet gücünün -yani askeriye ve yargının- partiye karşı geldiği görüldüğünde, sahip olunduğu bilinen "halk gücüne" dönmüştür (Dağı, 2010: 129). 21 Ekim 2007'de gerçekleştirilen anayasa referandumunda halkın %68,95'inin "evet" demesi ile askeri vesayet sistemi devre dışı kalmış ve cumhurbaşkanı makamı sivilleştirilmiş ve Abdullah Gül üçüncü turda, Türkiye'nin 11. Cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir (Sabah, 21.10.2007).

Sandıktan çıkan açık bir mesaj Cumhurbaşkanı seçim sürecinin bütün "kötü adamlarının" cezalandırılmış olduğu, halkın neredeyse salt çoğunluğunun AK Parti'nin Cumhurbaşkanı seçme iradesini onaylamış olduğudur. Seçim sonuçları Anaya-

sa Mahkemesinin 367 yönünde almış olduğu kararını da siyaseten apaçık bir dille geçersiz kıldı (Aktay, 2011: 213).

Kısa bir süre sonra 14 Mart 2008 tarihinde Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı henüz bir yıl önce halkın oylarının yarısını alan AK Parti'ye laikliğe aykırı fiillerin işlendiği bir odak haline geldiği iddiası ve son derece zayıf gerekçelerle kapatma davası açmıştır (Uzun, 2018: 215). AYM Temmuz 2008'de kapatma talebini altı kabul ve beş ret oyuna rağmen nitelikli çoğunluk gerektiği için reddetti ve böylece AK Parti bir oy farkla kapatılmaktan kurtuldu (Aktürk, 2018: 307; Milliyet, 30.07.2008).

5.BASIN

Türkiye tarihinde iktidarın temerküz ettiği alanlar siyasal parti ve hükümetler değil, bürokrasi, sermaye ve aydınlardan oluşan oligarşidir. Türkiye'de basın özgürlüğünü kısıtlayan, basına kırmızı çizgiler çizen iktidar sahipleri de bu yönüyle çoğunlukla demokratik yollarla halk tarafından seçilenler değil kendisini siyasetin üzerinde ve rejimin teminatı olarak gören bürokratik oligarşi veya tarihi hegemonik blok olmuştur. Buna karşılık entelektüel ve moral liderlik fonksiyonuna uygun biçimde basının çok büyük bir kesimi bu kırmızı çizgilerin dışına çıkmamış, yayınlarını statükocu bir çizgide sürdürmekte sakınca görmemiştir. Bu yönüyle Türkiye'de medya tarafından silahlı kuvvetler ve yüksek yargıyı temsil ettiği statükoya karşı bir muhalefet yürüttüğünü söylemek zordur (Altun ve Çağlar, 2017: 19).

Cumhuriyetin kurulduğu yıllardan itibaren Türkiye'de basın, faaliyetlerini sürdürürken resmi ideolojinin çizdiği çerçevenin dışına çıkmamış hatta yaygınlaştırılması noktasında rol üstlenmiştir. Basın bu rolünün gereğini Türkiye'de resmi ideolojinin kamusallaşma sürecinin bel kemiği haline gelmiş olan temaları yeniden üreterek yapmıştır (Altun ve Çağlar, 2017: 23). AK Parti dönemine gelindiğinde de durum pek değişmemiş, yalnızca söylemlerin farklılaştığı görülmüştür.

Türkiye'de basın bu yönüyle seçilmişlere karşı atanmışları, siyasetçilere karşı askeri bürokrasiyi öne çıkarmayı tercih etmiş ve bunu da “medya muhalefeti” ve “basın özgürlüğü” kapsamına sokabilmiştir. Örneğin son halkasını 15 Temmuz darbe girişiminin oluşturduğu Türkiye'nin askeri müdahaleler zincirinin önceki halkaları olan 27 Nisan e-muhtıra ve 28 Şubat postmodern darbe süreçlerinde basın seçilmiş

koalisyon hükümetine açıkça cephe almış ve Cumhuriyet'in temel niteliklerini korumak ve kollamak söylemi ile siyasete karşı ordunun yanında yer almıştır (Altun ve Çağlar, 2017: 20).

AK Parti'nin iktidara geldiği 2002 yılından itibaren basın eliyle üretilen irtica tehlikesi söylemi değişik bir seyir kazanmıştır. AK Parti'nin ilk yıllarında topluma irtica korkusunun pompalanmasını engellemek için gösterdiği olağanüstü gayreti sayesinde bu kavram üzerinden siyaset ve toplumun baskılanması imkanı azalmıştır. "İrtica tehlikesi" ve "Cumhuriyet'in temel niteliklerinin erozyona uğraması" bahane edilerek yapılan son askeri müdahale olan 27 Nisan e-muhtırasının AK Parti iktidarı tarafından boşa çıkartılması da irtica üzerinden toplum ve siyaseti baskılama olacağının azalmasında etkili olmuştur (Altun ve Çağlar, 2017: 26). Bu kavram üzerinden siyasete yüklenemeyen basın, yeni bir yol denemiş ve bu defa siyasete değil ona oy veren halka yönelik eleştirilerin yoğunlaştırdığı görülmüştür.

İktidara geldiği günden bugüne AK Parti tabanı ana akım Türk basınının nefret söyleminden payını önemli ölçüde aldı (...) Bekir Coşkun Hürriyet gazetesinde çalıştığı dönemdeki köşe yazısında AK Parti seçmenini haber programları yerine TV eğlence şovları izleyen "göbeğini kaşıyan adamlar" olarak tarif ediyordu (Yanarışık, 2017: 43-44; Hürriyet, 03.05.2007). Yılmaz Özdil AK Parti'ye oy veren seçmenlere aşağılayıcı ifadelerle sesleniyor, bu seçmen kitlesine "bidon kafa" yakıştırması yapıyordu (Hürriyet, 13.08.2007).

Aslında medya organlarının kendilerine yakın gördüğü siyasi aktörleri desteklemeleri ve sahip oldukları gücü kendilerine uzak gördükleri siyasetçilerin aleyhine kullanmaları yeni ve şaşılacak bir durum değil. (..) Fakat bir tarafın kendinin objektif olduğunu iddia ederek diğer tarafı (özellikle Türkiye'de AK Parti'yi destekleyen medya organlarını) aşağılayıp tamamen sindirmeye çalışması, kendi sunduğu hikayenin tek ve tartışılmaz gerçek olduğu iddiasından hareketle takipçilerini manipülatif bilgi bombardımanına tabi tutmasıdır. Bunu yaparken de hiçbir tutarlılık kaygısı taşımamasıdır (Yanarışık, 2017: 45-46). Özgürlük, tek taraflı istendiği müddetçe, bu tarz söylemlerin son bulacağını söylemenin mümkün olmadığı düşünülebilir.

6. AK PARTİ DÖNEMİ GENEL EKONOMİK DURUM

AK Parti iktidara gelmeden bir yıl kadar önce Türkiye ekonomisinde 2000-2001 krizi olarak bilinen büyük bir kriz dönemi yaşanmıştır. Uzun yıllar süren koalisyon dönemlerinin ardından tek başına iktidara gelen AK Parti, yaşanan krizlerin getirdiği ağır sonuçları yüklenerek ekonomik olarak oldukça kötü durumda olan Türkiye'yi mevcut durumdan kurtarıp daha iyi bir duruma getirmek için çalışmalarına başlamıştır. Türkiye ekonomisinin canlanması adına çeşitli alanlarda iyileştirmelere gidilerek, bu iyileştirmelerin sonuçları, reformları takip eden yıllarda alınması amaçlanmıştır.

Ünay'a göre (2018: 9), 2002 yılında çiçeği burnunda bir siyasi hareket olarak Türkiye siyaset sahnesinde yerini alan Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) tüzel kişiliğine ismini veren "adalet" ve "kalkınma" kavramlarını merkeze alan bir programı ısrarla uygulayarak sürdürülebilir bir başarı yakalamıştır. Aktay'a göre ise (2018: 250), AK Parti'nin iktidara geldiği günlerde Türkiye'nin içinde bulunduğu durum hem ekonomik, sosyal hem de siyaset ve yargı alanlarında adaletin şirazesinin kaydığı bir manzara arz etmekte iken bugün rakamlara bakıldığında çok önemli mesafeler katedilmiştir.

Karagöl(2018: 435), "2001'de yaşanan ekonomik krizin hemen ardından göreve gelen AK Parti hükümeti ilk iş olarak mali disiplin, yapısal reformlar, kararlı özelleştirme politikaları, bankacılık sektöründe düzenlemeler gibi birtakım tedbirler olarak Türkiye'nin istikrarlı bir ekonomik gelişme göstermesini sağlamak için adımlar attığı"ndan bahsetmektedir.

Küresel finans krizi 2008 yılında patlak verene değin ekonomik büyüme ve yaygın kalkınma anlamında elde edilen kazanımlar ciddi bir milli gelir ve refah artışını tetiklerken AK Parti'yi güçlü biçimde destekleyen bir orta sınıfın oluşmasına da yol açtı. Siyasi ve askeri vesayet yapılarının çökertilmesi, muhafazakar demokrasi ile genişleyen özgürlükler ve güçlü ekonomik büyüme performansı ışığında genişleyen orta sınıfın desteği ardışık seçim zaferlerine zemin hazırladı (Ünay, 2018: 11).

2002-2016 yılları arasında iktidarda bulunan AK Parti hükümetleri siyasi istikrarla birlikte ekonomide de stabilizasyon sağlamıştır. Bu dönemde birçok makroekonomik göstergelerde iyileşmeler gözlemlendiği gibi Türk lirasının değer kaybı önlenmiş ve enflasyonda düşüşler yaşanmıştır. 2008 küresel finansal krizin etkisi ile

çift haneli rakamlara yükselen enflasyon oranları 2011 yılı haricinde tek haneli rakamlarda kalmayı başarmıştır (Karagöl, 2018: 453).

İşsizlik konusunda AK Parti iktidarları döneminde temel makroekonomik hedefler arasında tutturulmasında en fazla sıkıntı çekilen ve dolayısıyla en çok eleştirilen alanların belki de başında gelir. Söz konusu iktidarın dönem başı ile sonrasındaki gelişmeler bakımından diğer hedeflerde zaman zaman zafiyet yaşanmış ise de işsizlik oranlarının düşürülmesi konusunda tatmin edici bir iyileşme yaşanmamıştır (Erdem, 2018: 44). İşsizlik oranlarının düşürülememesinin farklı nedenleri vardır. Erdem'e göre (2018, 46-47), işsizlik oranları Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde ekonomik alanda sanayide, hizmet ve bilgi sektöründe niteliksel gelişme gösterirken bu gelişmelere paralel ihtiyaç duyulan nitelikli iş gücü aynı oranda gelişmemektedir. Erdem, bu durumun diğer bir gerekçesi olarak, küresel kriz sonrasında yaşanan, tüm dünyada işsizlik oranlarının yükselmesini göstermektedir. Son olarak Erdem, 2011 yılından beri savaştan kaçarak ülkemize sığınan "Suriyeli göçmenlerin ucuz iş gücü olarak kullanılmasını" işsizlik oranlarının düşürülememesinde etken olan faktör olarak göstermektedir. Ancak bütün bu olumsuz faktörlere rağmen 2003 ve sonrasında istihdam hacmi sürekli artış kaydedildiğini ve yıllık yaklaşık net bir milyon yeni istihdam artışı sağlandığını da eklemektedir (Erdem, 2018: 47).

Sağlık alanında da benzer bir reform sürecinden geçirilmiştir. Yatak ve hastane sayılarında ciddi artışlar yaşanmış ve vatandaşların özel hastanelerden yararlanma imkanları genişletilmiştir. Sağlıkta yaşanan bu dönüşüm sayesinde insanların sağlık hizmetlerinden memnuniyet oranı yüzde 39,5'ten yüzde 75,9'a kadar yükselmiştir (Gür ve Tatlıyer, 2018: 89).

Ünay'a göre (2018: 15), "2006'da Danıştay Saldırısı ile başlayan istikrarsızlaştırma girişimleri, Hrant Dink cinayeti, AK Parti kapatma davası, Gezi Parkı Şiddet Eylemleri, 17-25 Aralık yargı darbe girişimleri, 6-7 Ekim olayları ve son olarak FETÖ'nün 15 Temmuz'daki darbe girişimi ile devam etti. Onlarca siyasi ve sosyal operasyon ile istikrarsızlaştırma girişimine rağmen Türkiye ekonomisi dimdik ayakta kalmayı başarmış ve tüm bu girişimler başarı ile bertaraf edilmiştir."

7. REFORM SÜRECİNİ YAVAŞLATAN GELİŞMELER: 17-25 ARALIK, GEZİ OLAYLARI VE 15 TEMMUZ DARBE GİRİŞİMİ

AK Parti döneminde yaşanan değişim ve dönüşümler ara ara kesintiye uğramış, bunun neticesinde, yapılmak istenen değişiklikler, düzenlemeler ertelenmek zorunda kalmıştır. 2002-2017 arası dönemde yaşanan gelişmeler, bir yandan ülke ekonomisine darbe indirmiş diğer yandan reformların istenilen zamanda gerçekleştirilmesine engel olmuştur. Bunların başında, Gezi olayları, 17-25 Aralık Süreci ve 15 Temmuz Darbe Girişimi gelmektedir. Farklı şekillerde okunup yorumlanabilecek olan Gezi olayları, reform sürecini yavaşlatan gelişmelerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Gezi olayları, kimilerine göre bir “direniş” olarak tanımlanmış kimilerine göre ise bir “şiddet eylemi” olarak ele alınıp değerlendirilmiştir.

Her şey, kendine Taksim Dayanışması (TD) adını takan bir grubun gerçekçi ve meşru olduğu tartışmalı bir çevre hassasiyeti ile başladı. Parka ne olacağıyla ilgili tartışmalar devam ederken, yol genişletme çalışmaları için parkın çok sınırlı bir alanda düzenleme işlemi yapılması üzerine, 27 Mayıs'ta, TD toplandığı bir kalabalıkla parkı işgal etti (Yayla, 2013: 141- 142). İlk başlarda “doğa hassasiyeti” algısıyla öne çıkan olaylar, birkaç gün içinde bambaşka bir yöne çevrilmişti. İstanbul'da, Ankara'da, İzmir'de ve birçok şehirde şaşırtıcı derecede bir organizasyonla olaylar körüklenirken, asıl amaç da çok geçmeden ortaya çıkmıştı: Hükümetin istifası. Yani 13 yıl önce sokakta tanklar yürütülerek yapılan şey, o gün de yine sokakta yapılmak isteniyordu (Sabah, 29.05.2015). Tanıl Bora ise Gezide başlayan olayların temelinde, “Gezi parkındaki inşaat projesine karşı çıkışın ve bu doğrultuda harekete geçenlerin, şehrin ortak alanları kurtarmayı istemeleri” olduğunu belirtmiştir (everywheretaksim.net, 24.07.2013).

Yayla ise “haziran ortasında Başbakan yargı kararına uyulacağını, karar hükümetin lehine olsa bile son söz için halka gidileceğini açıklanmış olmasına rağmen TD'nin durmadığından bahsetmekte ve TD'sinin önce referanduma karşı çıktığını, daha sonra totaliter bir zihniyetle kendini halkın yerine koyarak taleplerinin hiçbir şekilde tartışılmayacağını” beyan ettiğinden bahsetmektedir (Yayla, 2013: 149). Hükümet değilse de Tayyip Erdoğan'ın iktidardan uzaklaştırılmak istendiği görüşünü ileri süren Atilla Yayla, gezi olaylarını şöyle değerlendirmiştir:

“Sanırım plan şuydu: Tayyip Erdoğan’ı siyaset dışı bırakarak, AK Parti’yi iktidardan düşürecek ve yok edecek bir süreci başlatmak. Bu akıllıca bir plandı. Dev parti grubunu ve %50’ye ulaşan parti tabanını bütün olarak hedef almak yerine Erdoğan’ı bitirmeyi denemek çok daha iyiydi. Eh, Allah var, Erdoğan da paternalist tavırları, buyurgan üslubu ve başkalarının hayat tarzlarına ve tercihlerine haksız eleştirileriyle buna malzeme sağlamakta cimri değildi ve sayen aleyhinde kullanılabilir epeyce malzeme birikmişti. Tırmanan olaylar hem Erdoğan’ı demoralize edecek hem de onu partisinde izole edilmeye itecekti. Nasıl oluyorsa, Erdoğan “diktatör”dü ama partisi ve hükümeti değildi” (Yayla, 2013: 31).

31 Mayıs’taki haksız ve vahşi polis baskını fişeği ateşledi. Değişik toplum kesimleri polis şiddetine sonuna kadar haklı ve yerinde bir reaksiyon gösterdi. Binlerce insan Taksim’e koştu. Bu harika bir şeydi. Ancak ertesi gün işin boyutları değişmeye başladı. Ağaç sevdası ve polis şiddeti unutulup, daha doğrusu araçsallaştırılıp, Tayyip Erdoğan hedef tahtasına oturtuldu (Yayla, 2013: 32). Gezi protestosuna aktif olarak katılanların farklı beklentileri vardı, ama karşı oldukları konu ortaktı; o da millet iradesini temsil eden mevcut iktidarın alaşağı edilmesi ve başbakan Erdoğan’ın karizmasının çizilmesi idi (Karakas, 2014:26).

Gezi olaylarını “direniş” olarak yorumlayan Belge ise, Gezi olaylarına farklı bir perspektiften bakarak, “Başbakanın takındığı tavrın temelinden yanlış ve çok sakıncılı bulunduğunu, bu protestoları gerçekleştiren kesimin oynadığı rolü onaylayıp desteklediğini ve yanlış davranan siyasi bir partiyle, siyasi iktidarla mücadele etmenin siyasi yolunun tam da Gezide gerçekleştirilen eylemlerle mümkün olabileceği” değerlendirmesini yapmıştır (düzcayerelhaber.com,09.07.2013). Bunun yanı sıra, Bora da “olayların çekirdeğinde, şehrin ortak alanlarını yitirmeme, onları müşterek kılma mücadelesi” olarak nitelendirdiği Gezi olaylarının, “polis şiddetinin kesintisiz devam etmesiyle büyüdüğü”nü belirtmiştir (everywheretaksim.net,24.07.2013).

Tüm bunlara karşın, Gezi Parkı Olayları sürecinde pek çok yerlere zarar verildiği görülmüş, bu bağlamda farklı yorumların yapılmasının önü açılmıştır. Dolmabahçe, Keçiören ve Dolmabahçe’de Başbakanlık binalarına baskınlar düzenlenmesi, farklı illerde AK Parti binalarına zararlar verilmesi, AK Parti Genel Başkanı Tayyip Erdoğan ve ailesine yönelik küfürler edilmesi ve bölgedeki iş yerlerinin ağır tahripelere uğratılması gibi olaylar, Gezi Parkı’nda yaşananların “şiddet eylemleri” olarak yorumlanmasına neden olmuştur (Sabah, 29.05.2015).

Yayla, süreç sonunda “çevre hassasiyeti ile başladığı sanılan olayların boyut değiştirerek Tayyip Erdoğan’ı şahsen hedef almaya başladığını, birçok yerde dindar

insanlar, özellikle kadınlar taciz edildiğini ve çevre duyarlılığının motive ettiği sanılan bu süre hızla öncüsü aktörlerin abartılı ve haksız siyasi talepler dile getirme aracına ve Başbakan üzerinden demokratik sandıkla gelmiş hükümeti sokak eylemleriyle görevden uzaklaştırma arayışına dönüştüğü”nden bahsetmektedir. Bunun belirgin bir göstergesi olarak ise “Tayyip istifa” sloganlarının başlıca kullanılmasını göstermektedir (Yayla, 2013: 143). Bu olaylar, aynı zamanda “Gezide yaşananların özünde talepler açısından bir yenilik taşımadığı, geçmişe olan özlem ve daha önceki imtiyazlı yaşama dönüş çağrısı yaptığı” şeklinde yorumlanmıştır (Karakaş, 2014: 26).

Gezi Parkı Olaylarının ardından yaşanan ve birbirinin devamı olarak değerlendirilen 17-25 Aralık süreci, Gezi olaylarında olduğu gibi farklı görüşlerin açığa çıktığı bir ortamın oluşmasına neden olmuştur. Süreci, “yolsuzluk” olarak değerlendirilenlerin yanı sıra “kumpas” olarak ele alanların da var olması, 17-25 Aralık sürecinde farklı görüşlerin ortaya çıkış nedenini açıklamaktadır.

Dershanelerin kapatılmasına yönelik karar FETÖ’nün hükümet karşıtı tutumunun aktif saldırıya dönüşmesini beraberinde getirdi. Bu süreçteki en önemli dönüm noktalarından biri 17 Aralık 2013 günü yaşanan gelişmelerdi (Beriş, 2018: 391). 17 Aralık 2013 tarihi itibarıyla Türkiye yeni bir darbe türüne tanık oldu. (..) Başsavcısından habersiz, aylar süren olağanüstü bir gizlilikle bir savcının yürüttüğü bir soruşturma hükümetin en tepesini hedef almış ve onu indirmeyi kafaya koymuş gibi harekete geçmiş oldu. Darbe bu sefer en masum, en sempatik yanıyla kendini ortaya koydu: Yolsuzluk ve rüşvetle mücadele (Aktay, 2015: 17; Sever ve Dikkaya, 2018: 269-270).

17 Aralık 2013 sabahı, Cumhuriyet Savcısı Celal Kara ve Mehmet Yüzgeç’in talimatıyla, birçok kişinin gözaltına alındığı büyük bir operasyon başlatıldı. Gözaltına alınan kişilere ‘rüşvet, görevi kötüye kullanma, ihaleye fesat karıştırma ve kaçakçılık’ gibi suçlamalarının yöneltildiği operasyonu İstanbul Cumhuriyet Başsavcısı vekili Zekeriya Öz koordine ediyordu (bbc.com, 16.12.2014). Operasyonu koordine eden Öz, 15 Temmuz Darbe Girişimi’nde de aktif rol oynamış isimlerden birisi olması nedeniyle ayrıca dikkatçektir.

17 Aralık darbe teşebbüsünün en büyük dayanağı müthiş bir sosyal veya konvansiyonel medya kampanyasının üstüne bir de yüksek muhaberatı teknolojilerini

ekleyerek gerçeklik algısında yapmayı hedeflediği büyük tahribat. Uluslararası kamuoyunda belli çevrelere Türkiye'nin bir diktatör(lük) tarafından yönetiliyor algısını dikte etmeyi başarmış görünüyorlar. Nasıl olsa kimse onlara bu kadar ağır diktatörlük varsa nasıl bu kadar kolay konuşabiliyor olduklarını, muhaliflerin iktidardan veya diktatörden sesinin nasıl daha fazla çıkabiliyor olduğunu sormuyor (Aktay, 2015: 170). Kuşkusuz sürecin darbe teşebbüsü boyutu da 17 Aralık'ta sona ermemiştir (Aktay, 2015: 45). 25 Aralık'ta bu kez başka bir operasyon başladı. Savcı Muammer Akkaş tarafından yürütülen soruşturmada 96 kişiye yöneltilen suçlamalar arasında 'suç işlemek amacıyla örgüt kurmak ve yönetmek, ihaleye fesat karıştırmak ve rüşvet' bulunuyordu. Akkaş, Başbakan Erdoğan'ın oğlu Bilal Erdoğan için de şüpheli sıfatıyla ifadeye çağrı evrakı hazırladı. Ancak, Emniyet, Savcı'nın talimatlarını yerine getirmede. Bilal Erdoğan ifadesini 5 Şubat'ta, soruşturmaya Akkaş'ın yerine atanan yeni savcılara verdi (bbc.com, 16.12.2014).

17-25 Aralık 2013'te yargı alanında darbe girişimi denenmiş, Ergenekon operasyonları ile yargı ele geçirilmek istendiği yönünde değerlendirmeler yapılmıştır. Ayrıca, 17 Aralık süreci, kimilerine göre büyük bir rüşvet ve yolsuzluk operasyonu kimilerine göre ise siyasal iktidarı hedef alan büyük bir kumpas veya darbe girişimi niteliğinde bir operasyon olarak değerlendirilmiştir (Karakaş, 2014: 28-29). 17-25 Aralık sürecinde yaşananlarla ilgili, iktidarı yıkmaya çalışan bir grubun olduğu, farklı siyasi görüş çevrelerince de kabul edilmiş, yolsuzluk iddiaları üzerinden iktidarla hesaplaşmaya kalkışılmasının, aylarca bilgi, belge toplayıp, yargı mensubu gibi değil de bir militan gibi hareket ettikleri belirtilerek, 17-25 Aralık'ta yaşananlar ortak görüş ortaya konulmuş ve bir darbe girişimi olarak değerlendirilmiştir. Ancak, tüm bu görüşlerin ortak kabulüne karşın, "darbe var diye yolsuzluk iddialarının görmezden gelinemeyeceği" de eklenmiştir (diken.com.tr, 20.11.2016).

AK Parti iktidarının ayrımcılığı ortadan kaldırması, tüm toplum gruplarının önünü açmıştır. Bu dönemde örgüt genel özgürlük ortamından istifade ederek güçlenmeye ve 30 yıldır devlete yerleştirdiği kadrolarına operasyonel güç kazandırmaya çalışır. Onlarca yıldır özellikle adliye, mülkiye ve askeriyede etkili olmaya çalışan, paranın, bilginin ve her türlü gücün peşinde olan Gülen örgütü, özellikle yargıyla ilgili düzenlemelerin yapıldığı 2010 referandumundan sonra belli bir güce ulaştığını düşünür (Akdoğan, 2017: 215). Bu yapının, önce hükümeti yıpratma sonrasında ise

hükümeti ele geçirme düşüncesi ile harekete geçtiği görülmektedir. İlk olarak Gezi Olayları'nda rol alan örgüt, ardından 17-25 Aralık sürecinde yargı aracılığıyla hükümete darbe indirme girişiminde bulunmuştur. Tüm bu olaylardan beklenen netice alın(a)madığı anlaşıldığıdaysa beklemede kalınmış ve 15 Temmuz Darbe Girişimi için hazırlıklarına başlanmıştır. Devlet üzerinde hiçbir hak talep etmediğini ve siyasete karşı olduğunu söyleyen (Kara, 2016: 347) Fetullah Gülen'in önderliğindeki bu darbe girişimi, halkın dirayetiyle savuşturulmuştur.

Türkiye'de çok partili siyasal hayata geçiş noktasında yaşanan dönemde halkın oylarıyla iş başına gelmiş yönetimlere ve halkın temsilcilerinin oluşturduğu parlamentonun işleyiş biçimine çok fazla müdahale olmuştur. Bu müdahaleler doğrudan idareye el koyma şeklinde olabildiği gibi iktidarın değiştirilmesi için yan yollara başvurulması biçiminde de gerçekleşmiştir (Sever ve Dikkaya, 2018: 268). 17-25 Aralık'ta yaşananlar iktidarın değiştirilmesinde yan yollara başvurulması olarak değerlendirilmesine yol açmıştır. 15 Temmuz 2016'da yaşananlar ise doğrudan idareye el koyma şeklinde gerçekleşmiş bir darbe girişimi olarak ortak kabul haline gelmiştir. Darbe girişiminin darbeciler nazarında istenilen, beklenen sonucu vermemesinin sebeplerinden ilki halkın darbeye karşı, şüphesiz beklenmedik, dik duruşuydu. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, bir televizyon programında canlı telefon bağlantısı yaparak, halkı sokaklara davet etmiş ve "halkın gücünün üstünde bir güç tanımadığını" belirterek bu darbe girişimine birlikte karşı birlik olunması gerektiğini belirterek halkı meydanlara davet etmiştir (cnnturk.com, 16.07.2016). FETÖ'nün kan dönmekten imtina etmediği bu darbe girişiminde, ilk kez Meclisin üzerine bombalar atılmış, halkın üzerine helikopterden ateş açılmıştır. Bu kanlı darbe girişimi halkın kararlı duruşuyla bertaraf edilmiştir.

Darbecilerin öngörmediği 'millet faktörü', bütün planları bozdu ve adeta darbecilerin sonunu getirdi. Yıllarca horlanan, pısrık ve koyun diye tanımlanan insanlar, tankların ve kurşunların üzerine vakur bir şekilde yürüyerek ve ne yapacağını da sanki önceden biliyormuşçasına üzerine düşeni yapan sivil direnişçiler haline geldi (Karakaş, 2016: 86).

İktidardan hiçbir talebi olmadığını, "hizmet" için gönüllü işler yaptıklarını ileri süren örgüt liderinin ve yandaşlarının, kanlı bir şekilde iktidarı ele geçirmekte tereddüt etmemesi, belli aralıklarla denenen projelerin de açığa çıkmasına vesile ol-

muştur. Darbe girişiminin ardından örgüt üyelerine yönelik yargılamalar başlamış ve örgütün sahip olduğu kurum ve kuruluşlar kapatılmıştır. Türk milleti, artık Türkiye Cumhuriyeti'nde vesayet rejiminin artık olamayacağını, tek hakim iradenin halk olduğunu darbecilere göstermiştir. Toplumun 15 Temmuz gecesi düzenlenen bu teşebbüse kayıtsız kalmaması, darbecilerin tüm planlarını altüst etmiştir.

8. 16 NİSAN 2017 CUMHURBAŞKANLIĞI HÜKÜMET SİSTEMİ

16 Temmuz sabahı Türkiye “milli irade”nin tüm süreçlere hakim olduğu, bugün ve gelecekte içeriden ve dışarıdan kimsenin artık Türkiye'nin geleceğine, kadere müdahale etmeye cesaret edemeyeceği bir döneme uyandı. Türk halkının bu destansı mücadelesini, demokrasisine sahip çıkma başarısını perçinlemek ve kurumsallaştırmak adına 16 Nisan 2017'de sandığa gidildi ve Türk demokrasisine tarihi bir eşik atlatacak referanduma imza atıldı (Alkin, 2018: 32-33). Referandumdan çıkan yüzde 51.4'lük oy oranıyla yeni hükümet sistemi kabul edildi.

Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminin oluşturulmasında temel hedefin daha güçlü bir yönetim biçiminin var olması olduğu söylenmiştir. Yeni hükümet sistemine karşı olanların temel argümanları ise “tek adam rejimi”nin kurulacağını söylenmesidir. AK Parti'nin kurulduğu günden itibaren mücadelesini verdiği vesayetçi sistemin izlerinin de yeni kurulan hükümet sistemi aracılığıyla son bulacağı dile getirilmiştir. Sonuç olarak, bu yeni hükümet sistemi ile AK Parti, “ülkenin tek koruyucu gücü” olarak kendilerini tanımlayanların, diledikleri anda hükümete yönelik gerçekleştirilecek olan darbe ile iktidardan indirme hadiselerine meydan vermeyecek bir sistem kurmalarının temel amaçları olduğu belirtilmiştir.

Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminin gerekliliği olan kesintisiz beş yıl iktidarda kalma süresi ile ülkede istikrarın sağlanması ve devam ettirilmesinin garanti altına alınmasını amaçladıklarını dile getiren AK Parti, ancak halkın dilediği durumda seçilerek iş başına gelmiş bir partili cumhurbaşkanının iktidardan indirilmesi söz konusu olacağını da eklemiştir. Ayrıca, yalnızca iki kere üst üste seçilebilecek olan partili cumhurbaşkanının görev süresi en fazla on yıl olacağı belirtilerek, halkın üçüncü kez seçmek istemesi durumunda dahi seçilemeyeceğini dolayısıyla, “tek adamlık rejimi” söz konusu olmayacağını, yeni hükümet sisteminin açıklamaları arasında yer

vermiştir (Kararımız Evet: AK Parti Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi Kitapçığı, Erişim Tarihi: 27.02.2019).

Türkiye Cumhuriyeti'nde gelenek haline getirilen “darbe kültürü”nün son bulmasının kanunlarla garanti altına alınması, ülke içinde ve dışında istikrar, güven ve huzur ortamının sağlanması adına önemlidir. Ayrıca, partili cumhurbaşkanının, dolayısıyla seçilen partinin, beş yıl sonra iktidarını kaybetme endişesi ile vizyonlarını önceden ve sağlam bir şekilde ortaya koyması gerekmektedir. Aksi takdirde halkın icraat göremediği bir cumhurbaşkanını ve partisini iktidarda tutması söz konusu olmayacaktır.

Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde, “yüz bin imza toplanması” halinde cumhurbaşkanı aday olabildiği, son seçimlerde yüzde beş oy almış partilerin de cumhurbaşkanı aday çıkartabilmesi gibi yeniliklerin olması çok sesli, demokratik ve rekabetçi bir seçim ortamının olacağına göstergesi sayılmaktadır (Kararımız Evet: AK Parti Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi Kitapçığı, Erişim Tarihi: 27.02.2019).

Sonuç olarak, AK Parti hükümetleri geride kalan 15 yıllık süreç içerisinde askeri, bürokratik ve sivil alanda bir takım düzenlemeler yapmıştır. Bu düzenlemeler, bazı kesimlerin memnun olmalarını sağlarken bazı kesimlerin ise memnun olmamalarına neden olmuştur. Yapılan düzenlemeler, kanun değişikliklerinin engellemelerle de karşılaştığı belirtilmiştir. İlk olarak, 2007 yılında hükümete verilen muhtıra ile “iktidarın durması gereken yer” vesayetçi anlayış tarafından bildirilmek istenmiş, sonraki süreçlerde açılan kapatma davaları ile de hükümet ihtar edilmiştir. AK Parti iktidarı ise karşı olduğunu belirttiği bu anlayışın değiştirilmesi için adımlar atmıştır. Kürt meselesi, başörtüsü meselesi gibi toplumda huzursuzluğun yaşandığı meselelerin çözümü noktasında, engellemelerin olduğunu belirttiği konularda ise AK Parti, ilerleme kaydetmeye çalışmıştır. AK Parti iktidarı dönemine gelinceye kadar yapılması icap eden düzenlemelerin, talep edilen hakların, dile getirilmesine izin verilmeyen isteklerin, yasalar yoluyla güvence altına alınması göz önünde bulundurulması gereken önemli bir konudur ve yine, bu konularda mücadelelerin verildiği de dikkate alınması gereken bir noktadır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TEK PARTİ VE AK PARTİ DÖNEMLERİNİN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

Tek Parti ve AK Parti yılları, Türk siyaset tarihinde iz bırakan iki önemli dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Henüz son bulmamış bir dönem olmasına rağmen, AK Parti, Türk siyasetinde iktidar süresi bakımından, şu ana kadarki en uzun ikinci parti olma özelliğine sahip olmasıyla dikkat çekmektedir. Zaman zaman tartışmaların merkezinde yer alan tek parti dönemi ile AK Parti dönemi arasında benzerliklerin kurulması ve bu konulardan hareketle bir takım söylemler geliştirilmesi bu dönemlere karşı ilginin ve merakın oluşmasına sebep olmaktadır.

Bu iki dönem ele alındığında en çok, din alanındaki uygulama ve politikaların, ekonominin ve son olarak siyaset alanına yönelik eleştirilerin yöneltildiğini görmekteyiz. Tek Parti ve AK Parti dönemlerinin kendilerine has iki ayrı dönemi muhalefe ediyor olmasına karşın, bu bölümde, siyaset, din, toplum ve ekonomi alanlarında yapmış oldukları uygulamalar ve üretmiş oldukları politikalar bağlamında karşılaştırmalı analizine, kaynaklar ışığında, yer verilecektir.

1. SİYASİ UYGULAMALAR

Tek Partili yıllar, Türk siyasi tarihinde iz bırakmış bir dönemdir. Özellikle İnönü liderliğindeki Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) yılları, çıkartılan kanunlar, ortaya konulan uygulamalar nedeniyle tartışmaların odağında yer almıştır. CHP'nin, özelde İnönü'nün, iktidarının son yıllarında parti içerisindeki muhalefetin eleştirisi ile de karşı karşıya kaldığı görülmüştür. Yukarıda detaylarıyla ele aldığımız, Takrir-i Sükun Yasası, çok partili rejim denemeleri, İstiklal Mahkemeleri, Matbuat Kanunu, Müstakil Mebusluk gibi siyasete ve topluma mâl olmuş uygulamaların, bu dönemin siyasetinin ana eksenini oluşturan başlıklar olarak da ele alınması mümkündür (Orbay, 1993: 191; Goloğlu, 2017: 18; Koçak, 2017:137).

Tek parti dönemi olarak adlandırılan CHP iktidarı yıllarında, dünyadaki tek partili rejimlerin hakim olduğu ülkelerden çok da farklı olmayan bir yönetim biçimi ortaya konulduğu görülmektedir. Yeni kurulan rejimin sağlanlaştırılması adına hal-

kın rızasının alınmadığı siyasi hamlelerin yapılmış olması, dünyanın farklı yerlerinden gelen “diktatörlük” söylemlerinin dile getirilmesine neden olmuştur. Diktatörlük söylemlerinin son bulması adına çok partili hayata geçiş denenmiş, ancak halkın “güdümlü” dahi olsa bu partilere ilgi göstermesi ve yöneticilerin bu durumdan hoşnut olmaması, çok partili hayata geçiş denemesinin son bulmasıyla sonuçlanmıştır. Rakipsiz bir siyaset ortamı, mutlak CHP iktidarını da beraberinde getirmiştir.

Muhalefetin olmadığı, CHP dışında bir sesin çık(a)madığı ortamda siyaseti ve toplumu dizayn etme adımları arzu edildiği şekilde atılmıştır. Muhalefet etmek isteyenlerin, Takrir-i Sükun Kanunu aracılığıyla ve İstiklal Mahkemeleri eliyle cezalandırılması toplumda, siyasette sessizliğin veya tek sesliliğin hakim olmasıyla sonuçlanmıştır. Rejimin köklerinin sağlamlaştırılması adına çıkartılan kanunlar aracılığıyla gerek siyaset içerisinde yer alan gerekse sivil hayatta konumlanan muhalif aydın/entelektüel kesim bastırılmaya çalışılmıştır. Suskun hale büründürülen ortamda İstiklal Mahkemelerinde verilen idam cezalarının etkisi büyük olmuştur (Orbay, 1993: 181).

Uzun yıllar boyunca başka bir partinin kurulmasının mümkün olmaması, siyasette daha fazla otoriterleşmenin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu otoriter eğilimlerin hafifletilmesi ve seçim sistemindeki antidemokratik tutumun göz önünde bulundurulmaması için yeni bir yöntem denenmiştir. Halktan gelen hoşnutsuzlukların giderilmesi ve parti içinden seçilmiş de olsa bir denetim mekanizması işlevi görmesi adına kurulan müstakil mebusluk sistemi devreye sokulmuştur (Goloğlu, 2017: 18; Koçak, 2017: 79; Demirel, 2014: 23). Denetim mekanizması işlevi görmesi amaçlanan müstakil mebusluk sistemi, kendi partisine muhalefet etmede başarılı olamadığı gibi halkın taleplerini iletmede de cılız bir ses olarak kalmış, yönetimde tek seslilik hakim olmaya devam etmiştir. Tek sesliliğin sürekli ve uzun yıllar boyunca hakim olması ise otoriter eğilimi arttırmıştır.

Görüldüğü üzere, tek parti yılları boyunca siyaset alanında baskın, tek bir rejimin hakimiyeti söz konusu olmuş ve bu durum çok partili hayata geçişe kadar devam etmiştir. Halkın seçim zamanlarında başka bir partiyi seçme olanağı olmadan ve “açık oy gizli tasnif” usulüyle oylama yapılması durumu hiçbir demokratik düzen ile bağdaşmamakla birlikte, demokrasi adına yanlış bir uygulama olarak da tarihteki yerini almıştır. Bu görüşü, halka gerçek manada söz hakkı tanındığı çok partili düzene geçiş aşamalarında, tercihini mevcut iktidardan yana kullanmamasıyla

desteklemek mümkündür. Tüm bunlar göz önünde bulundurulduğunda, tek parti döneminin siyasi alanda otoriter bir yönetim biçimini benimsediğini söylemek mümkündür.

2000’li yılların Türkiye ve Dünya konjonktüründe kurulan AK Parti ise kurulduğu günden itibaren Türkiye siyasetini dönüştürmeye yönelik politikalar gerçekleştirmiştir. AK Parti’nin Cumhuriyet elitizminin uzun yıllar işgal ettiği merkezi dönüştürmesi Türk siyasetinin seyrini değiştiren en önemli olay olmuştur (Çağlar ve Akdemir, 2017: 112). AK Parti’nin iktidara gelişiyle birlikte çevrenin merkeze yürüyüşü de büyük ölçüde hızlanmış, çevre unsurları güçlendirilerek, devlet karşısında vatandaşa devletin bir ortağı, sahibi olarak yeniden anlam kazandırılmaya çalışılmıştır (Aktay, 2013: 110; Mardin, 2016: 35 vd.). Bu düşüncenin bir sonucu olarak, atılan adımlarla da birlikte, hakim olan elitist, vesayetçi kesim merkezden geri çektirilmiştir. Ayrıca, AK Parti, temelde halkın sorunlarını siyaset sahnesine getirmeyi ilke edindiğini ve halktan kopuk, halkın değerlerini hiçe sayan anlayışın siyaset anlayışlarında yer olmadığını, çeşitli vasıtalarla bildirmiştir (Özkır, 2018: 421). Çözümün, endemokratik yol olan sandıktan geçtiğine inanan partide, merkez unsurların engellemelerine rağmen, her sorun sandık ile yani halka sunularak çözüme ulaştırılmaya çalışılmış, bu gelişmeler çevrenin merkeze olan bakış açısında değişiklikleri beraberinde getirmiştir.

AK Parti hükümetleri, siyaset üzerinde baskı kuran tüm unsurların, ve vesayetçi anlayışın geriletilmesini sağlama noktasında farklı zamanlarda adımlar atmaya çalışmıştır. Zira, Cumhuriyet’in kuruluş aşamasından itibaren, kendisini "ülkenin tek hakim ve koruyucu gücü” olarak gören ordu, ülke yönetimine her an müdahalede bulunabilecek yasa ve yetkilerle donanmıştı. Ordu, her zaman “doğru” kararı verirdi ve halk bu konularda söz hakkına sahip olamazdı. Yani, halka hangi partinin veya partilerin ülkeyi yönetmesini istediği sorulmamaktaydı. Ordu kendisini siyaset üstü ve siyasete/demokrasiye her an müdahale edebilecek partiler üstü bir konumda görüyordu. Tam da bu anlayışın son bulması adına vesayet rejimi geriletilerek halkın söz hakkına sahip olmasının önünü açmak üzere parti tarafından çalışmaları yapılmıştır.

Yine AK Parti iktidarının ilk yıllarında, insanın ilk hakkı olan yaşama hakkı değerinin gözetilmesi bakımından Devlet Güvenlik Mahkemeleri (DGM) ve burada verilen idam cezaları kaldırılmış olması, demokrasinin kökleşmesi adına önemli bir adım olarak görülmektedir (Bülbül, 2013: 12). Bu değişiklik aynı zamanda AK Par-

ti'nin ilk yıllarında üzerinde titizlikle durduğu, "Avrupa Birliği Uyum Süreci" adına atılmış önemli bir adım olarak da karşımıza çıkmaktadır.

Devlet ile vatandaş arasında güvenin tesis edilmesi ve sağlamlaştırılması için ise Bilgi Edinme Hakkı Kanunu (2003) kabul edilmiştir. Halktan gelebilecek herhangi bir soruya, eleştiriye veya bir talebe hızla cevap verebilmek adına kurulmuş olan bu sistemde dileyen vatandaşlar bilgi almak istedikleri konularda talepte bulunabilmektedir. AK Parti hükümetlerinin bu ve benzeri adımlar atmış olması ve kanunlar çıkarması, devlet ve millet arasında açılan boşlukları kapatmak adına önemli bir adım olarak değerlendirilebilir.

Son olarak, AK Parti hükümetleri, bu ve daha pek çok uygulamaları siyaset arenasından güçlükle geçirebilmiş ve bu uğurda kapatma davalarından (Turan, 2018: 289), darbe girişimlerine kadar pek çok müdahalelerle karşılaşmış olsa da, tüm bunlara göğüs gererek, kanun değişikliklerini, düzenlemeleri gerçekleştirebilmiştir. Temelde, daha demokratik, ordunun değil halkın sesinin çıktığı bir düzen inşa etmek gayesi taşıyan partinin, çoğunlukla bunu sağladığı görülmektedir.

Genel olarak AK Parti ve Tek Parti yıllarını siyaset sahasındaki faaliyetleri açısından karşılaştırmasını yaptığımızda, tek parti döneminde tek sesliliğin hakim olduğunu görmekteyiz. Demokratik bir seçim ortamının olmaması, halkın herhangi bir seçim yapamama durumunu da beraberinde getirmiştir. Otoriteryan eğilimlerin, gerek siyasi arenada gerek toplumsal zeminde hakim olduğu, tek bir partiden başka parti oluşumuna izin verilmemesinden hareketle söylememiz mümkündür. Ayrıca, çıkartılmış olan kanunlar, kurulan istiklal mahkemeleri otoriterliği görünür kılan başka unsurlardır. Aynı zamanda, İnönü döneminde tek partiden alınan güç ile devşirilen liderliğin otoritesini sağlamlaştırmada aracı konumuna getirdiğinin görülmesi, tek partili yıllarda tek taraflı bir yönetim anlayışının hakim olduğu görüşlerini güçlendirmektedir. Sonuç olarak, siyasi arenada tek partili yıllar içerisinde demokrasinin var olduğunu söylemek çok mümkümgözükmemektedir.

AK Parti döneminde ise, Tek Parti tarafından gelenek haline getirilen bu anlayışın geriletilmesi için uğraşıldığını görmemiz mümkündür. AK Parti, iktidar olduğu yıllarda demokrasinin görünen yüzü olan oy kullanma hakkına ve sandık vurgusuna sürekli dikkat çekmiş ve bu çok seslilik içerisinde siyasi faaliyetleri ve söylemleri ile halkı ikna etme çabası içerisinde olmuştur. Bu durum, AK Parti'nin demokra-

siye gösterdiği önemin anlaşılması açısından önemli bir noktayı oluşturmaktadır ve üzerinde durulması gereken ilk vurguda bu olmalıdır. Halkın, yönetim biçimini beğenmediği takdirde, bir sonraki seçimde o partiyi seçtiği gibi iktidardan indirebilecek gücü de elinde bulundurması, demokrasinin en büyük teminatını oluşturmaktadır. Ayrıca, tek parti dönemlerinde var olan korku kültürünün bugün işlerliğinin olmadığı da çok açıktır.

Burada yeri gelmişken üzerinde durmamamızın gerekli olduğunu düşündüğümüz bir durumu belirtmekte fayda görüyoruz. Tek Partinin benimsemiş olduğu uygulamaların aksine AK Parti'nin daha demokratik bir ortam sunuyor olmasının muhakkak birçok sebebi bulunmaktadır. Dünyanın içerisinde bulunduğu durum, demokrasinin giderek yayılması ve demokrasi vurgusunun tüm dünyanın ortak sesi haline gelmesi bu sebepler arasında öne çıkmaktadır.

Ayrıca, AK Parti döneminde en çok dikkat çeken konuların başında, parti lideri Recep Tayyip Erdoğan'a yöneltilen "diktatörlük" iddiaları gelmektedir. Genellikle, bu iddialar, partinin diktatörlük içeren yönetim şeklini benimsemediği, yalnızca parti lideri Erdoğan'ın böyle bir tutuma sahip olduğu şeklinde ele alınmıştır (Aktay, 2015: 45; Yayla, 2013: 31). Dünya üzerinde değişime, dönüşüme uğrayan yönetim biçimlerinin, demokratik yönetim biçiminde karar kılmasıyla birlikte, Türkiye'de de yönetim anlayışında değişikliğe gidildiği, bu doğrultuda demokrasinin egemen kılınması adına sağlamlaştırma adımlarının atıldığı bilinen bir husustur. Baktığımız zaman, Tek parti döneminde, yöneltilen "otoriter", "diktatör" eleştirilerinde, liderin gücünü tek parti rejiminden alması nedeniyle, bu eleştiri ve iddialar belli bir konumda tartışılabilir ve anlaşılabilir bir durumu ortaya koyarken; demokratik yönetiminin teminatı sayılan oylama sisteminin devrede olduğu AK Parti döneminlerinde, doğrudan halkın oylamalarıyla belirlenen lidere yönelik, "otoriter", "diktatör" değerlendirmeleri, ancak, ya oylama sisteminin temeline ya halkın seçimlerinin doğru bulunmamasına ya da kişisel olarak yanlış bulunan bir durumun tüm topluma mal edilmesine karşı çıkmak manaları taşımaktadır. Liderin seçilmesinde, aslında, "demokratik düzenin getirmiş olduğu bir sonuç" değerlendirmesi yapılabilir. Ancak, "diktatörlük" ve "otoriterlik" iddialarını yönelten tarafların, oylamaların sonuçlarını da tanımamazlığı veya tanıdığı durumlarda da bu oylama sonuçlarını "çoğunluk diktatörlüğü" (marmarayelhaber.com,26.03.2014) olduğu yönündeki iddialar, demokratik düze-

nin tanınmaması nedeniyle tam bir düzlemde ele alınamamasına yol açmaktadır. “Diktatör” söylemlerin açığa çıkmasındaki başka bir etken, parti lideri Recep Tayyip Erdoğan’ın, “karizmatik lider” olarak tanımlanma durumunun “otoriterlik” tanımlaması ile arasında benzerlik kurulmasından da ileri gelebilir. Halkın, lidere atfettiği karizmatik liderliğin ve atfedilen bu karizmatik lidere cevap verebilen karizmatik şahsiyetin (Aktay, 2011: 13), beraberinde gücü ve iktidarı getirmesi, bu konuda “otoriterleşme”, “diktatörlük” gibi iddia ve görüşlerin açığa çıkmasına da neden olmuş olabilir. Sonuç olarak, eleştiri ve iddialar, ancak, eksik görülen veya tam olarak tamamlan(a)madığına inanılan demokratikleşme adımları konusunda makul, ele alınabilir ve tartışılabilir bir durum arz ederken, AK Parti dönemlerinin siyasi uygulamaları noktasında, antidemokratik bir tutum takındığını söylemek, yukarıda ve üçüncü bölümde detaylarıyla ele alınan kanun ve uygulamaların ortaya konulduğu göz önünde bulundurulduğunda, mümkün gözükmemektedir.

2. EKONOMİK UYGULAMALAR

Mustafa Kemal Atatürk’ün ölümü sonrası başlayan Milli Şef döneminde, ekonomi alanda yeni bir yol haritası benimsenmeye başlanmıştır. Atatürk, ekonomide özel girişimciliği savunmaktaydı ve Celal Bayar’ın yapmış olduğu girişimleri desteklemekteydi. İnönü ise katı devletçilik anlayışına sahipti ve bu konuda ısrarcıydı (Demirel, 2014: 215 vd.). Dolayısıyla, tek parti yıllarında özel girişimciliğin desteklendiği dönem ve daha sonra katı devletçiliğin ekonomik alanda hakim olduğu iki farklı ekonomik anlayış hakim olmuştur. Burada göze çarpan ekonomik anlayış ise İnönü önderliğinde benimsenen katı devletçi ekonomik anlayıştır.

Atatürk’ün ölümünden sonra cumhurbaşkanı olan ve milli şef ünvanını alan İnönü, katı devletçilik anlayışını kökleştirmek adına ekonomi politikalarında değişikliklere gitmiştir. Bu yeni anlayış, patlak veren ikinci dünya savaşı ile kendisine daha kolay zemin bulmuş ve kökleşmiştir. Türkiye savaşa girmese dahi olası savaş durumuna hazırlık yapmak gerektiği belirtilmiş ancak yapılan bu hazırlıklar ve alınan ekonomik önlemlerin halk üzerindeki tesiri çok ağır olmuştur. Birinci Dünya Savaşı’nın yaralarını saramayan halkın beli, çıkartılan kanunlarla daha fazla bükülmüştür. Bu kanunlar, aynı zamanda, yeni ekonomi anlayışının da yansıması olacaktır. Önceki bölümlerde detaylı olarak ele alınan, Toprak Mahsulleri Kanunu, Varlık Vergisi Ka-

nunu, Milli Korunma Kanunu ve Karneli Yaşam ve son olarak Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu bu doğrultuda ele alınabilir (Goloğlu, 2017: 153).

İçer dönük ve devletçi anlayışın hakim olduğu ikinci dünya savaşı yıllarında, halk yiyecek sıkıntısı çekmekte ve stokçuluk hat safhada yer almaktaydı. Bu bağlamda, stokçuluğun sonlanması ve halkın kara borsaya düşen temel gıdaları temin etmesi adına Milli Korunma Kanunu çıkartılması ve içer dönük sınırlı ekonomi politikası ile ayakta kalınmaya çalışılması, anlaşılması mümkün bir durumdur. Ancak, karneli hayatın hakim olduğu dönemlerde, en temel gıda maddesi ekmeğin dahi sınıflandırmaya tabi tutulması ve memurların, işçi, köylü, esnaf vatandaşların kaç gram ekmeği yiyebileceğine kadar belirlenmesi (Goloğlu, 2017: 155) bu dönemin en fazla tartışılan uygulaması olmuştur. Savaşa giren ülkelerden daha fazla bedel ödemesi, haklı eleştirilerin oluşmasına yol açmıştır. Memurlara ve işçi, köylü gibi kesimlere yapılan satış fiyatlarındaki adaletsiz dağılımsa yine üst kesimlere iltimas tanıdığı (Oktay, 2013: 187) ve demokratik uygulamaların olmayışını, ekonomideki düzensizliği ve katı tedbirleri göstermesi bakımından dikkat çekmektedir. İnönü önderliğinde CHP iktidarının ekonomideki bu yönetim şekli günümüz siyasetinde zaman zaman dile getirilmiş ve o dönemin ekonomik sahadaki kaotik yapısına dikkat çekilmiştir. Ekonomideki bu durum, ilerleyen yıllarda da çok partili hayata geçilmesiyle birlikte yapılan ilk seçimde CHP'nin iktidarını kaybetmesinin de ana sebeplerinden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Halkın “taş moloz karışımı ekmeği” (Aydemir, 1993: 303) yediği ekonomik ortamda, milletvekillerinin ekmeği, yağ, un, şeker kısacası yiyecek stoklamaları (Goloğlu, 2017: 174; Giritlioğlu, 1965: 376) gücü olanın savaştan etkilenmediği durumunu anlatması bir yana adil olmayan iki farklı savaş yılları ortamının var olduğunu bizlere açık bir biçimde göstermesi bakımından da önemlidir. Dönemin demografik yapısı göz önünde bulundurulduğunda köylü-şehirli nüfusu arasında bariz fark gözükmekteydi. Halkın büyük bir kesimi köylerde sefalet içerisinde yaşarken, bürokratik sınıf ve CHP iktidarı etrafında kümelenen aydın kesim, şehirlerde daha iyi şartlarda ve ayrıcalıklı olarak yaşayabilmekteydi.

Tek parti yıllarında dikkat çeken bir başka kanun ise Varlık Vergisi Kanunu'dur. Bu kanun ile temelde, çiftçi ve esnaflardan bir defaya mahsus vergi alınması hedeflenmiş ancak asıl hedefin azınlıkların varlıklarına el konulması olduğu kanunun

uygulanması sonucunda açığa çıkmıştır (Karatepe, 2011: 71; Lewis, 1984: 297). %50 gibi yüksek oranda vergi talep edilen gayrimüslimler bunları ödeyemeyince kamplara alınmış ve varlıklarına el konulmuştur (Demirel, 2014: 271). Sonraki süreçte kanun süresi devam ederken bir anda borçların silinmesi ise, demokrasimiz adına hicap duyulacak bir olay olarak kayıtlara geçmiş ve bu kanunun hafızalarda hoş anımsanmamasına yol açmıştır. Tek parti yıllarda yürürlüğe konulan bu kanun ve uygulaması bile tek başına benimsenen ekonomik otoriterliği göstermeye yetmektedir ve ayrıca incelenmeye değer bir konudur.

Geçmişteki aşar vergisini hatırlatan Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu ise halkın üzerinde baskının kurulmasına yol açmıştır. Tahmine dayalı usulle halktan temin edilmek istenen vergide adaletin gözetilmemesi halkı yıldırıştır (Karatepe, 2011: 72; Goloğlu, 2017: 256). Son olarak, Milli Şef döneminin ekonomi alanındaki son kanunu, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'dur. Bu kanun, milli şef döneminde ayrı bir yer edinmiştir. Zira, bu kanun, yeni muhalefet partisinin kurulmasına giden basamakları oluşturmaktadır. Ülkenin gidişatından ve durumundan şikayetçi olan ve bu durumu şiddetle eleştiren siyasiler bu kanun teklifine red oyu vererek hükümete karşı cephe almışlardır (Demirel, 2014: 309).

Genel olarak baktığımızda, CHP'nin, parti örgütünün özelliği olan yukarıdan aşağıya otoritesini kaybetmiş olduğu göze çarpmaktadır. Ayrıca, ekonomik alanda Koçak'ın (2017: 544) belirttiği gibi ülkeyi savaşa sokmamak konusunda yönetimin başarı gösterdiği inkar edilemez. Ancak, CHP yönetiminin halkın gözünde, uyguladığı ekonomi politikalarıyla gözden düşmüş bir duruma geldiği de görülmektedir. Nitekim, çok partili yaşama geçişte yeni kurulan partiye gösterilen ilgi ve halkın, o partiyi iktidara taşıma durumu, bu düşüncenin en somut karşılığı olarak karşımıza çıkmaktadır.

AK Parti, 2001 yılında yaşanan krizin hemen ardından iktidarı 2002'de ele alınca, ilerlemeyi ve ekonomik büyümeyi ön plana çıkararak, bunu dünya pazarına açılmak, yatırım ve girişimcilik formalitelerini azaltmak ve sermayeye karşı olumlu bir hava yaratmakta aramıştır. Milli Görüş'ün devletçi, anti-kapitalist görüşlerini, hatta "adil düzen" sloganlarını bir yana bırakarak, özel teşebbüsü ön plana çıkarmıştır (Karpat, 2016: 257). Bu noktada, AK Parti'nin iktidarda kalmasının en önemli etkenlerinden birisinin ekonomi politikalarında iyileşmeler gerçekleştirmesi olduğu-

nu söylemek mümkündür. Partinin iktidara gelmeden önceki ülkenin içinde bulunduğu şartların oldukça kötü olması ve 2001 krizinin her alanda etkisini hissettirmesi halkın, bir umut olarak gördükleri AK Parti'ye yönelmesine ve onu iktidara taşımasında büyük rol oynamıştır. Ancak, iktidarının devamlılığını sağlamak başlı başına bir meseledir. Özellikle, on beş yılı aşkın zamandır hala iktidarda olan bir partinin başarısının arkasında başka nedenlerin de var olduğu aşikardır. Krizden yeni çıkmış bir ülkeyi devralan AK Parti'nin genel ekonomide ilerleme kaydetmesi, ilerleyen seçimlerde, halkın partiyi yeniden iktidara taşımasında etkili olmuştur.

AK Parti'nin iktidarı devraldığı anda özellikle, devletin International Monetary Fund (IMF)'a olan borcu dikkat çekmekteydi. AK Parti öncesi yaşanan tüm krizlerde iktidar partileri, ekonomik sıkıntıları çözüme adına IMF'den borç almayı tercih etmiştir. Bu borçlanma hali ise, hem devletin borcunun her geçen gün katlanmasına hem de ekonomik anlamda IMF'nin ülke üzerindeki denetimine zemin hazırlamıştır. İktidara geldiği ilk yıllardan itibaren AK Parti IMF'ye olan borcu hızla azaltmış ve özel sektörün yatırımlarını hızlandıracak zemini oluşturmuştur. Bu durum ekonomide iyiye gidiş olarak kendisini göstermekteydi. Bu gelişmeleri, AK Parti iktidarlarının yaptığı en büyük ekonomik hamle olarak değerlendirmek de mümkündür.

AK Parti'nin iktidara gelince güttüğü ekonomik siyaseti gerçekleştirmesi ve bunun için gerekli kanunları çıkartması kolay olmamıştır. Bir taraftan bürokrasiye hakim devletçiliğin devamı, diğer taraftan AK Parti'nin IMF ile olan ilişkilerinin gerginleşmesi, tasarlanan ekonomik reformları geciktirmiştir (Karpata, 2016: 257). Yine de, uygulamalara bakıldığında, ayağa kalkması zor görünen ülke ekonomisi üzerindeki atılımlar sayesinde, geçmişte hayal dahi edilemeyen pek çok antidemokratik uygulamaların geride kaldığı rahatlıkla görülebilmektedir (Bülbül, 2013: 17). Tüm bunlar gerçekleştirilirken, iç ve dış müdahalelerin de yaşandığını belirtmek gerekir. 2001 ekonomik krizi ile başlayan ve ekonomiyi zora sokmayı başaran hamleler, 2008 küresel ekonomik krizi ile devam etmiş ve peşinden ülke içerisinde gerçekleşen olaylar ile ekonomideki darbeler genişletilmiştir. Gezi Parkı Olayları, 17-25 Aralık süreci ve son olarak 15 Temmuz 2016'daki darbe girişimi AK Parti döneminde ekonomiyi zora sokan başlıca olaylar olarak sıralanabilir. Ancak, bu olaylara rağmen ekonomide genel bir iyileşmenin yaşandığını söylemek mümkündür. Sonuç olarak, elbette, ekonomik alanda her şeyin yapıldığı ve sorunsuz ilerlediğini söyle-

mek mümkün değildir. Ancak, AK Parti hükümetleri dönemlerinde yaşanan ekonomik gelişmelerin, önceki dönemlerle kıyaslandığında çok ciddi ilerleme kaydedildiği de açıkça görülmektedir.

Tek parti dönemi ve AK Parti dönemlerinin ekonomi alanındaki kıyaslamasını yaptığımızda, öncelikle, her iki dönemin de ekonomi politiğinin kendisine has olduğunu söylememiz gerekmektedir. Tek parti döneminde nasıl ki savaş yıllarında bir politika üretildiyse, AK Parti döneminde de krizler, kapatma davaları, darbe girişimleri ve etrafımızdaki savaşlardan dolayı gerçekleşen mülteci akınları gibi her hükümetin başa çıkamayacağı, ülkeyi ekonomik sıkıntılarla mücadele haline sokan olayların yaşandığı bir ortamda politika üretildiğinin akılda tutulması gerekmektedir. Bu faktörleri göz ardı ettiğimizde ise, tek parti dönemi ekonomi politikalarının genel olarak halkta yılgınlık uyandırdığını, kanunların uygulanış şeklinin ve vergilerin tahsilindeki adaletsiz bir tutumun takınılmasının demokratik ilkelerle örtüşmediğini söylemek mümkündür. AK Parti hükümetleri dönemlerinde ise ekonomi, koalisyon dönemlerindeki kaos ortamının izlerinin silinmesiyle birlikte canlanma göstermiş, tek parti döneminde İnönü'nün desteklemediği özel girişimcilik anlayışının benimsenmesiyle birlikte, geçmiş ile AK Parti dönemi arasında bariz ekonomik farklar ortaya çıkmıştır. Son olarak, her alanda demokratikleşmeyi hedefleyen AK Parti'nin ileri demokrasinin sağlanması adına gerçekleştirdiği politikalar içerisinde yer alan ekonomide, mutlak iyileşme olmasa da büyük adımların atıldığı görülmüş ve bu durum halkın AK Parti'nin iktidarını devam ettirmesini sağlamasında tevecüh göstermesi ile sonuçlanmıştır.

3. DİN VE İNANÇ ÖZGÜRLÜKLERİ

Tek Partili yıllarda tartışma yaratan konulardan birisi ve beklide en önemlisi din ve inanç özgürlükleri meselesidir. Tek Parti ideolojisinin benimsenmesi adına en fazla din meselesine yoğunlaşıldığı ve en çok bu alanda kısıtlamalar yapıldığına ikinci bölümde detaylarıyla değinmiştik. Dini alandaki bu müdahalelerin, toplumun inanç ve değerleriyle bağdaşmayan ve tamamen siyasi olduğu bilinen bir gerçektir. Gerçekleştirilen uygulamaların, çoğunlukla kanunlarda da yer almaması veya sonradan kanuna eklenmesi, tek parti döneminin dini alandaki otoriter eğilimlerini açıkça göstermektedir. Ezanın aslı gibi okunmasının yasaklanması, camii dışında

toplu namaz kılmanın yasak hale getirilmesi ve bu durumun suç sayılması gibi olaylar tek parti yıllarında bu otoriteryen eğilimlerin görünür hallerinin başında gelmektedir.

1932 yılında ezanın Arapça okunması yasağının dokuz yıl boyunca kanunda yer almamasına rağmen uygulanması (Cündioğlu, 1998: 113), dini alanda tek parti yönetiminin kanun tanımazlığını ve bu yasakların tamamen siyasi ve ideolojik amaçlarla ortaya konulduğunu göstermektedir. Ayrıca, bu durum yönetimin otoritesinin üstünde bir güç tanımadığını da göstermektedir. Bu uygulama toplum vicdanında derin yaralar açmış ve gerek toplumsal gerek siyasal hafızalarda daima tazeliğini korumuştur. Dilden dile anlatılarak bugün dahi o dönemle özdeşleşmiş hale gelen CHP yönetiminin dini alandaki yasakları, CHP yönetimi tarihinde de unutulması güç olumsuz izler bırakmıştır. Tek parti iktidarının dini sahada bu denli otoriter olması yine birçok kanun ve yönetmelikle de koruma altına alınmış ve gelebilecek itirazların önüne yine yasaklarla geçilmeye çalışmıştır. Özellikle, 1931 yılında hükümetle zıt düşen yayınların kapatılmasına imkan veren Matbuat Kanunu'nun kabul edilmesi ve basının tek sesli hale gelmesi (Demirel, 2014: 158), uygulamalara karşı muhaliflerin ol(a)mamasına ve uygulamaların sıkıntı yaşanmadan gerçekleştirilebilmesine imkan tanımıştır.

Camiiler dışında toplu namaz kılmanın “irticai” faaliyet sayıldığı tek parti döneminde, camii olmayan yerlerde insanların bir araya gelerek namaz kılmaları mümkün olmamıştır (Koçak, 2011: 51). Zira, camii dışında namaz kılmak “mevzuat dışı” olarak belirtildiği için bir araya gelerek toplu namaz kılanlar tespit edilmekte ve fişlenmekteydi. Tek parti yönetiminin dini alandaki en ufak bir değişikliği dahi kontrolünde tutması, rejimi tehlikeye düşürebilecek herhangi bir durum hissettiklerinde müdahalede bulunulması, baskının hangi boyutlarda olduğunun açık bir göstergesidir. Halbuki, laikliğin genel tanımında, din üzerinde baskı kurmaması ve kişilerin dinlerini özgürce yaşamalarına imkan tanınmasının garantisi olacağı belirtilmektedir. Bunun tüm dinler için sağlanması söz konusuysen, toplumda egemen olan bir dinin özgürce yaşanmaması tek parti yönetiminin din ve inanç özgürlükleri noktasında başarısızlığını ve otoriterliğini ortaya koymaktadır. Ayrıca, bu tutum her alana hakim olma isteğinin tezahürü olan otoriterliğin bir yansıması olarak kendisini göstermektedir.

Sonuç olarak, tek parti döneminde din ve inanç özgürlükleri bağlamında, demokratik bir ortamın var olduğunu söylemek mümkün değildir. Yöneticilerin almış olduğu kararlar toplumun onayı alınmadan gerçekleştirilmek ve benimsetilmek istenmiş ancak toplum tabanında hiçbir zaman karşılık bulmamıştır. Öyle ki, halk kendisine zul kabul ettiği bu anlayışın ürünlerini hiçbir zaman benimsememiş ve kabullenmemiştir.

Türkiye’deki din politikaları siyasi tarihimiz boyunca önemli tartışmalara konu olarak günümüze kadar inişli çıkışlı bir seyir izlemiştir. 1950’de Demokrat Parti’nin iktidara gelmesiyle gevşemeye başlayan katı laiklik uygulamaları 28 Şubat sürecine kadar genel olarak bu yönde bir seyir izlemiş ancak 1997 yılında yaşanan postmodern darbenin ardından alınan tedbirler ve hayata geçirilen uygulamalarla din-devlet/toplum ilişkilerinde adeta tek partili yıllara geri dönmüştür (Akyüz, 2016: 39). AK Parti hükümetinin ilk iktidara geldiği yıllardan itibaren bu anlayışın değişmesi adına devlet nezdinde politikalarda ciddi değişimlere gidilmiştir. Bu doğrultuda, AK Parti döneminde başörtüsü meselesi başta olmak üzere, din politikalarında reformlar gerçekleştirilmiştir. Başörtüsü meselesinin çözümü ise oldukça zor olmuştur. Zira, askeri vesayet rejimi, başörtüsünü, “irticai” faaliyetlere sebep olabilecek yegane unsur olarak görmekteydi. Bu anlayışının gereği olarak da üniversitelerde ve kamusal alanlarda başörtüsünün kullanımına izin vermemekteydi. Halbuki, yapılan araştırmalarda (Çarkoğlu ve Toprak, 2006: 96), toplum nezdinde, başörtülü olarak üniversiteye gidilmesinde ve devlet memuru olunmasında herhangi bir sakınca görülmemektedir. 28 Şubat sürecinin ortaya çıkarmış olduğu bu anlayış ile başörtüsü meselesinin halli için AK Parti hükümetleri büyük bir efor sarf etmiştir. Burada yeri gelmişken değinmekte fayda gördüğümüz bir durum ise Tek parti dönemi ile 28 Şubat sürecinin benzerlikler taşıdığı noktasıdır. Her iki süreç de dine karşı cephe almış ve dinin bir şekilde tasfiyesini ve dönüştürülmesini amaçlamıştır. Yani 28 Şubat süreci Tek Parti döneminin zihniyetine ışık tutan bir yapıya sahiptir ve ayrıca incelenmeye değerdir.

2008 yılında başörtüsü yasağını kaldırmak isteyen AK Parti hükümetine kapatma davası açılarak siyaset sahnesinden indirilmek istenmiş ancak AK Parti, toplumun taleplerine cevap verme konusunda ısrarcı davranarak, referanduma gitmiş ve demokratikleşme paketleri ortaya koyarak inancı gereği ötekileştirilen kesimlere yö-

nelik uygulanan tecridin kaldırılmasını sağlamıştır (Uzun, 2018: 216). Kıyafet ve inanç özgürlüğünün temin edilmesi adına atılan bu adım, Türkiye siyasetinde din alanında atılmış en önemli adımlardan birisi olarak değerlendirilmelidir. Halkın, inancının gerekliliklerini yerine getirdiği için devlet tarafından dışlanması, AK Parti hükümetleri döneminde son bulmuştur. AK Parti'nin bu konunun çözümüne yönelik attığı adımlar yine devlet ile millet arasındaki uçurumun kapanması adına önemli girişimlerdir, zira kıyafeti veya dini inancı yüzünden ötekileştirilmek hiçbir demokratik yönetim biçiminin kabul edebileceği bir anlayış değildir.

Çoğunlukla müslümanların yaşadığı Türkiye Cumhuriyeti'nde, ibadet etme hakkı hiç şüphesiz, en temel hakların başında gelmektedir. Devlet yönetiminde ordunun hakim olarak benimsediği düşüncelerin, bazı işletme sahiplerine, kamu kurum ve kuruluşlarına sirayet ettiği ortamda, katı ve antidemokratik ideolojilerin uygulandığı bilinen bir gerçektir. AK Parti döneminde, halkın talep ettiği cuma namazları vakitlerinin düzenlenmesinin gerçekleştirildiği görülmektedir. Böylelikle, en temel haklardan birisi olarak ibadet etme hakkı yasalar çerçevesinde garanti altına alınmıştır (Cuma izni ile ilgili 2016/1 Sayılı Başbakanlık Genelgesi, 2016).

AK Parti dönemi genel din ve inanç özgürlüğü kapsamında gerçekleştirilen politika ve uygulamaları değerlendirildiğinde, demokratik bir tutum takındıkları görülmektedir. AK Parti döneminde halk ile devlet arasında açılan boşluğun en aza indirilmesi adına yapılan çalışmaların, halk nezdinde olumlu karşılandığını da ayrıca belirtilmesi gereken bir husustur. Kamusal ve siyasi alanda görmezden gelinen, yok sayılan ve engellenen başörtülü insanların, inançlarının gerekliliklerini yerine getirmelerinden dolayı dışlanmasına son veren AK Parti hükümetlerinin din ve inanç özgürlüklerinin temin edilmesi noktasında başarılı bir grafik elde ettiği ortadadır.

Tek Parti dönemi ve AK Parti dönemlerinin din ve inanç hürriyetleri bağlamında karşılaştırması yapıldığında, tek partinin, yeni rejimin ideolojilerini benimsetmek adına uyguladığı politikaların demokrasinin unsurlarıyla bağdaşmadığı görülmektedir. Yine, tek parti döneminde, inanç özgürlüğünün yaşanmadığını, hatta inanç özgürlükleri üzerinde otoritenin kurulduğunu aynı zamanda gerçekleştirilen kanunların halkta karşılık bulmadığını belirtmek gerekmektedir. AK Parti dönemlerinde ise, partinin halkın sorunlarıyla hemhal olması, inanç özgürlüğünün temin edileceği yönünde taleplerde bulunması ve bu doğrultuda atılan adımların bir bir ger-

çekleştirilmesi, halkın demokrasiye olan inancını yeniden canlandırmıştır. Sonuç olarak, AK Parti hükümetleri döneminde din ve inanç özgürlükleri alanında yapılan kanuni düzenlemelerin, bunca yıldır yapılmamış olması da göz önünde bulundurulduğunda, oldukça demokratik olduğu dikkat çekmektedir.

4. DİĞER UYGULAMALARA GENEL BİR BAKIŞ

Cumhuriyet'in kurulmasıyla birlikte başlayan eskinin tasfiye edilmesi, yeni-nin hakim kılınması süreci, tek parti döneminde yoğunlaşarak devam etmiştir. Tek parti kendi ideolojisini toplumun her kesiminde hakim kılmak adına pek çok kanun çıkartılmış ve bu kanunlarla halktan gelebilecek itirazların önü kesilmek istenmiştir. Takrir-i Sükun Kanunu, İstiklal Mahkemeleri, Matbuat Kanunu gibi uygulamalar, muhalif seslerin açığa çık(a)mamasına yol açmıştır. Böyle bir ortamda, ideolojilerin benimsetilme çalışmaları hem daha kolay hem daha hızlı olmuştur. Tek parti hükümetleri antidemokratik yönetim şekliyle, yıllarca ülkeyi tek başına yönetmeyi kendisinde bir hak olarak görmüştür. Mutlak iktidar olma adına Tek Partili yıllarda hem sivil hem de siyasi muhalefet belli bir süre bastırılmış ve muhalefetin siyasi sahada vücut bularak siyasi bir örgütlemeye dönüşmesi engellenmiştir. Ancak, bu engellemeler ve Tek parti iktidarının benimsemiş olduğu baskıcı ve otoriter tavır, aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti'nin çok partili hayata geçişini de güçleştirmiştir.

Tek parti yönetimi, yönetici kadrolarınca “milli bir kalkınma programını azami süratle gerçekleştirmek zaruretinde bulunan bir memleket için biçilmiş bir kaftan” (Yalman, 1990: 138) olarak görülmüştür. Bu durum, CHP'nin zihin dünyası haritasını bizlere sunmaktadır. Bu anlayışı benimseyenlere göre, tek parti yönetimi olmasaydı milli bir kalkınma mümkün değildi. Aslında bu söylemler, hep söylenilen “ülkeyi yönetmeyi kendinde bir hak olarak” görme anlayışının farklı tezahürlerini ortaya koymaktadır. Yapılan seçimlerin de yalnızca şeklen halka onaylattırmadan ibaret olduğu, CHP dışında başka hiçbir partinin oluşumuna izin verilmemesinden anlaşılması mümkündür.

Cumhuriyet'in kuruluşu sürecinde Anadolu Türklüğü ve İslam öncesi Türk tarihi temelinde inşa edilen Türk ulusal kimliğinin sıkıntılarında biri de, Anadolu'da yaşanan farklı etnik unsurların birliği sorunudur. Bu konudaki tartışmaların odağında bulunanlar ise Kürtlerdir. Bu doğrultuda, Türkiye Cumhuriyeti'nin etnik unsurların

birliği sorunu noktasında geliştirdiği politikalar, önde gelen Cumhuriyet ideologlarından Gökalp'in inşa etmiş olduğu müslümanlık (müslüman olan ve müslüman olmayan) görüşünden hareketle homojen bir Türk ulusu ülküsünü gerçekleştirmeye yönelik olmuştur (Karakay, 2015: 188). Homojen bir Türk ulusu inşasında ve etnik unsur meselesinin çözümünde ilerleyen yıllarda, özellikle Tek Parti iktidarında, öne çıkan vurgu müslümanlıktan çıkıp yerini milliyetçiğe bırakmıştır. Yani, homojen Türk ulusu inşasında yeni argüman millilik olmuştur. Tüm etnik unsurlar, bu düşünce çatısı altında toplanmaya çalışılmıştır. Burada temel amacın ise; tek ideolojinin hakim kılınarak, homojen bir toplum kurma yolunda dini temelli yaklaşımlardan uzaklaştırılıp, farklılıkları milliyetçilik potasında eritmeye gitmek olduğu görülmektedir. 1939 yılında öğretmenlere hitaben yapılan konuşmada “Dini değil, milli terbiye” verilmesinin istenmesi, (Karatepe, 2011: 81) bu düşüncenin yansımaları olarak değerlendirilebilir. Burada bahsedilmesi gereken ilk sorun, bu düşüncelerdeki eksikliklerdir. Cumhuriyet'in içerisinde yer alan farklılıklar, yok sayılarak, tek bir potada eritmeye çalışmak, var olan durumun inkarı olarak görülmektedir. Kürtlerin olduğu kadar diğer farklılıkların bir arada bulunduğu çok uluslu toplumumuzda, Tek Parti iktidarı aslında, tanımayı gerçekleştirmeyerek, ötekileştirmeyi beraberinde getirmiştir.

Tek parti döneminde belli hizada tutulmaya çalışılan bir başka alan basın olmuştur. Halkın yaşadığı sorunları, günlük yaşam içerisindeki durumları aktarması yasaklanan basının, hangi haberleri yayınlayabileceği hükümet tarafından bildirilmekteydi (Koçak, 2017: 137). Tek parti yönetimi otoritesini sarsabilecek her alanda sert tedbirler almış, olumsuzluk teşkil edebilecek her şeyi kontrol altında tutmuştur. Özellikle çıkartılan Matbuat Kanunu ile basına verilen gözdağı, içeride gündelik hayatta yaşananların yansıtılmamasına, bu alandaki bilgilerin bugün dahi sınırlı olarak bilinmesine yol açmıştır. Ayrıca, Gündelik yaşamda görülen karneli yaşam, varlık vergisi kanunu, toprak mahsulleri vergisi kanunu, Arapça ezan okuma yasağı gibi uygulamalarının, halk üzerindeki tesiri, bu alanların bakir olması nedeniyle, tam olarak bilinmemektedir. Ancak kanun ve uygulamaların, dönem içerisinde yaşayanların yazıya geçirmiş olması, bir nebze de olsa gündelik hayatta yaşanan sorunların bilinebilmesine imkan tanımıştır. Sonuç olarak, basın üzerindeki etkili yasaklar ve haber alma özgürlüğünün olmayışı gibi hususlar, Tek Partili yıllarda gündelik yaşa-

mın, halkın duygu ve düşüncelerinin kesin ve net bir biçimde bilinmemesine neden olmuştur.

AK Parti dönemlerinde ise dikkat çeken uygulamalar ve düzenlemeler olmuştur. Bu düzenlemeler, toplum içerisinde ötekileştirilen, görmezden gelinen kesimlerin de içerisinde yer aldığı çok kapsamlı bir kesimi içerisinde barındırmıştır. AB ile uyum süreci kapsamında başlatılan düzenlemelerde öncelikle, idam cezaları ve DGM'ler kaldırılmıştır (Uzun, 2018: 228). Yaşama hakkının öncelikli kabul edildiği bu düzenleme ile insanlar olağanüstü durumlar da dahil idam edilmeyeceklerdir.

Tek Partili yıllarda, milliyetçilik ve buna bağlı olarak Türklük vurgusunun artması ile birlikte devletin kimi zaman inkar kimi zaman baskı yoluyla çözmeye çalıştığı sorun ağırlaşarak devlet gündeminde Kürt meselesi olarak yerleşmiştir (Koyuncu, 2014: 205). Devletin AK Parti iktidarına kadar kenara ittiği, halının altına süpürdüğü bu mesele, 1980'li yıllardan itibaren Kürtçülük hareketinin yeniden yükselişi ile birlikte, resmi söylem açısından yasaklanmış travmanın geri dönmüştür. Cumhurbaşkanılarından, siyasi partilere kadar geniş bir yelpazede Kürt realitesi tanımaya başlandı. Ancak, Türk ulusal kimliği üzerinde yarattığı olumsuz etki öylesine etkiliydi ki, söylem olarak ifade edilenin pratikte uygulanması o kadar kolay olmuyordu (Karakaş, 2015: 190). Bunun temel nedeni, sorunun siyasal boyutunun cesur ve kompleksiz bir tavırla öncelenmemesidir. Oysaki Kürt sorunun öncelikli ayağını siyasal talepler oluşturmaktadır (Karakaş, 2015: 191). Bu meselenin çözülememesinin en önemli etkenlerin başında ise bu meseleyi daha çok askeri önlemlerle çözmeye çalışılması ve bu durumun “devlete karşı bir başkaldırı ve terör” olarak görülmesi gelmesi, ayrıca Kürt sorunuyla, PKK(terör) sorunun aynı şeylermiş gibi algılanması gelmektedir (Karakaş, 2015: 250). İlk kez devlet adına kabulleniş ve çözüme yönelik adım atma durumu ise AK Parti iktidarları döneminde gerçekleştirilmiştir. Dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan, “Kürt sorunu benim sorunumdur” (Milliyet, 02.06.2011) diyerek süreci sahiplenmiş, siyasi bir mesele olduğu anlaşılan bu sorunu çözmek adına, daha evvel atılması lazım gelen adımların atılacağını belirtmiştir.

Kürtlere yönelik ifade özgürlüğü kapsamında da değerlendirilebilecek önemli adımları hatırlatmak gerekmektedir. Başlıca bunlar, Kürt dilinde devlet televizyon kanalının açılması, hapisanelere giden ziyaretçilerin Kürtçeyi serbest olarak konu-

şabilmelerinin önünün açılması, üniversitede ilk kez Kürt Dili ve Kültürü Ana Bilim Dalı'nın kurulması (Alptekin ve Köse, 2018: 223) dır. Daha önce “Kürt” kelimesinin kullanımının mümkün olmadığı dönemlerden bu süreçlere ulaşmak oldukça büyük bir adım olarak görülmelidir. Siyaseten toplumda yok sayılan ve bu düşüncenin hakim olması için her şeyi yapan devlet anlayışından, bir sorun, bir mesele olduğu ve çözümünün gerçekleştirilmesi gerektiğine inanan devlet anlayışına evrilmek somut olarak en ciddi adımları atmak, demokratikleşme adına da önemli bir gelişmedir.

AK Parti döneminde son olarak katsayı uygulaması uygulamasının kaldırılmasının sağlanması dikkat çekmektedir. 1950’li yıllarda kurulan İmam Hatip’ler içerisinde “İslami bir elit” yetişeceği ve ülkede söz sahibi olacağı endişesiyle rahat- sız olan ve aktif laikliği savunan Kemalistler bu eğitim kurumlarının (Kuru, 2010:199) denetim altında tutulmasını ve gerekli engellemelerle ülke yönetiminde söz sa- hibi olmamaları için tedbirlerin alınması görüşünü savunuyorlardı. Bu nedenle, bu zihniyetin devamı olarak görülebilecek 28 Şubat sürecinin aktörleri, İmam Hatiplere katsayı uygulaması getirerek, “İslamcı elit”in iyi yerlere gelmesinin önüne engel getirerek üniversiteye İmam Hatiplilerin gitmesini zorlaştırdı (Aktay, 2013: 118). Toplum tabanında İmam Hatiplilerin istedikleri üniversiteye gitmesinde herhangi bir sakınca görülmemesi (Çarkoğlu ve Toprak, 2006: 24), bu zihniyeti yalnızca vesayet- çi anlayışın taşıdığını göstermektedir. Aynı zamanda, tek parti yönetim anlayışının da zihinlerde yer ettiğinin kanıtıdır. AK Parti, bu haksız ve adil olmayan uygulamayı kaldırarak, her bireyin istediği üniversiteye gitmesinin önünü açmıştır. Atılan bu adımlar ile, çevrenin merkeze (Mardin, 2016: 35) doğru toplanması sağlanmış, 1950’li yıllardan bu yana yönetimde söz hakkı sahibi olması engellenen kesimlerin önü açılmıştır. Özgürlükler bağlamında atılan bu adım, demokrasiye olan inancın tazelenmesinisağlamıştır.

Sonuç olarak, tek parti dönemlerinde basın eliyle resmi ideolojinin yaygınlaş- tırılması durumu, partinin belirlediğinin dışında haberlerin yapı(a)maması, bu yıllar- da baskının hakim oluşuyla açıklanabilir. Halkın düşüncelerini aktarabildikleri tek yer olan sandıkların yalnızca görüntüden ibaret olması ve gerçek bir işlev görmemesi yönetenlerin otoritesini artırarak devam etmesiyle sonuçlanmıştır. AK Parti dönemle- rinde ise görmezden gelinen kesimlerin sorunları benimsenmiş ve ülke içerisinde çevre unsurlar olarak görülen bu kesimlerin, yönetimde söz hakkı olmamaları için

yapılan engellemelere yönelik çözüm üretmeye çalışıldığı görülmüştür. Kısacası, bu dönemde daha önce gerçekleştirilmeyen sorunları çözmek adına büyük ve önemli atılımlar gerçekleştirilmiştir. Bunun için en demokratik yer olarak görülen sandığa yani halka gidilmiş ve çözümün halk ile dayanışma içerisinde gerçekleştirilmesi sağlanmıştır. Halka söz hakkının tanınmadığı tek parti yılları ve sonrasında bu anlayışın devam ettirildiği dönemlerin geride kaldığını, milletin en doğal hakkı olan söz hakkının temin edilmesinde AK Parti yıllarında yaşanan gelişmelerin rolü büyüktür.

4.1 ULUSLAR ARASI İLİŞKİLER

AK Parti ve Tek Parti yılları arasında büyük farklılığın olduğu bir diğer noktada uluslararası ilişkiler ve diplomasi dir. Osmanlı İmparatorluğu'nun bakiyesi olan Cumhuriyet Türkiye'si, İmparatorluğun tasfiyesi ile birlikte yönünü Batıya dönmüştür. Yönetici kadrolar, ülkenin yeniden dizaynı noktasında Batı merkezli bir yol tercih etmişlerdir. Modernleşme hareketinin savunulması neticesinde, Türkiye Cumhuriyeti Devleti yönünü Batıya dönmüş ve Doğu Medeniyeti havzası ile arasındaki köprüleri yıkmıştır. Batılı ülkelerle münasebetler ise hızla geliştirilmeye çalışılmıştır. Dünya düzeninde değişim ve dönüşüme neden olan İkinci Dünya Savaşı yıllarında ve sonrasında özellikle İsmet İnönü dönemlerindeki Tek parti yönetimi, Rus-ya-Amerika çatışmasından doğan çift kutuplu dünyada, tercihini Amerika'dan yana kullanmıştır. Tek Parti hükümetlerinin bu tercihi Türkiye'nin Amerikamerkezli Batı bloğunda kalmasını sağlamış ve SSCB (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği) ile arasına mesafe koymasına neden olmuştur. Marshall Yardımları olarak bilinen Amerikan hükümetinin yardımları, temelde, ekonomik olarak zor günler geçiren Türkiye'yi bu blok içerisinde tutma amacını taşımaktaydı. Ayrıca Türkiye'de Tek Partili hayattan çok partili hayata geçişin sebeplerinden birini bu tercihin bir sonucu oluşturmuştur. Türkiye'nin Batı bloğunda kalabilmesi adına demokratik adımlar atması gerekmekte ve çok partili hayatı desteklemesi beklenmekteydi. Neticede, Demokrat Partinin kurulması ve İsmet İnönü'nün Demokrat Partinin kurulması aşamasındaki destek niteliğindeki söylemleri, bu blok içerisinde yer alınacağına en önemli göstergelerinden birisini teşkil etmiştir.

AK Parti hükümetlerinin uluslararası ilişkiler noktasında izlediği politikalar ise Tek Parti döneminden farklılık arz etmektedir. AK Parti'nin iktidara geldiği ilk

yıllarda, parti lideri Recep Tayyip Erdoğan'ın İslami geçmişi göz önünde bulundurulurken, dış politikada takip edecekleri yön konusunda bir doğurmuştur; fakat kuşkucuların beklentilerini hayal kırıklığına uğrattıracasına, İslamcılık çağrısını yapabilecek herhangi bir söylemi yüksek sesle reddedecek derecede hassasiyet sergilenmiştir (Kardaş, 2010: 362). AK Parti'nin iktidara geldiği yıllarda özellikle Avrupa Birliği uyum süreci kapsamında önemli adımlar atması, bu düşünceyi destekler niteliktedir. AK Parti'nin Avrupa Birliği uyum süreci kapsamında adımlar atması, Türkiye'ye yönelik eleştirel bakışların kırılmasını, dış ilişkilerde güvenin yeniden tahsis edilmesini ve yatırımların ülke içerisine yönelmesini sağlamıştır. Zaman içerisinde çevre ülkelerle ve Rusya ile ilişkiler de geliştirilmiş, önemli anlaşmalar imzalanarak (örn. Rusya ile olan Nükleer Santral Anlaşması) çok boyutlu bir dış politika ağı kurulmaya çalışılmıştır. Atatürk'ün benimsediği, İnönü'nün reddettiği özel girişimcilik, rekabetçi anlayış AK Parti dönemlerinde uygulanmaya konulmuş, dış ilişkilerde yaşanan yatırımlar noktasında, Türk şirketlerinin de söz sahibi olduğu bir ortamın var olmasına kapı aralamıştır. Sonuç olarak, değişip dönüşen her konu da olduğu gibi uluslararası ilişkiler anlayışında da değişimler yaşanmıştır. Çok partili hayata geçişler başlayan, sonraki yıllarda artarak devam eden çok yönlü politik anlayış, uluslararası ilişkilerde de kendisini hissettirmiştir. Tek parti dönemlerinde yaşanan içe dönüş politika anlayışı, değişen şartlar ve diğer etkenlerden ötürü AK Parti dönemlerinde dışa dönük anlayışa evrilmiştir.

4.2 TARİHE BAKIŞ

Türkiye Cumhuriyeti devletinin kurulması ile birlikte yönetimde bulunan CHP, Tek Parti iktidarından almış olduğu güç ile, Osmanlı bakiyesi tüm alanlarda tasfiyeye yönelmiştir. Dil, tarih, geçmiş, hepsi bir kenara bırakılarak, yeni bir tarih bilinci oluşturulması adına ciddi adımlar atılmıştır. Osmanlı ve Selçuklu mirası tecrübeler dışarıda bırakılarak, Orta Asya ve Anadolu'da kurulan ilk medeniyetleri (Etiler, Sümerler, Hititler vb.) referans noktası kabul edilerek yeni tarih şuuru oluşturulmuştur. Özellikle İnönü döneminde dünyada hakim olan faşizm rüzgarları ve tek parti iktidarlarının gücü ile birlikte bu durum daha fazla derinleştirilmiştir. Türklerin tarihi ve kökenine dair çalışmalar yapılırken Orta Asya Türk Devletleri ön plana çı-

karılmış, Osmanlı ve Selçuklu dönemleri yok sayılarak, oluşturulan yeni tarih şuuru-
nun, topluma benimsetilmesi adına, Köy Enstitüleri, Halkevlerin aracı kılınmıştır. Bu
durum, Tek partili yılların sonuna kadar devam ettirilmiş ve bu konuda ideolojik
bakış açısı, toplumsal tabanda yaygın bir hale çalışılmıştır.

AK Parti yöneticilerinin tarih değerlendirmesine bakıldığında tam tersi bir an-
layışın hakim olduğu dikkat çekmektedir. AK Parti yöneticileri ve hükümetleri, Os-
manlı ve Selçuklu mirasına sahip çıkarak, yeniden hatırlatılması yolunu tercih etmiş-
lerdir. Parti Lideri Recep Tayyip Erdoğan, yapmış olduğu bir konuşmasında, “Birile-
ri inatla bizi köklerimizden, kadim değerlerimizden koparmaya gayret ediyor. Bizler
tarihimizden gurur duyuyoruz. Bu tarihi her millet yazamaz” ve “Bir milleti var kı-
lan, ona hafıza ve karakter kazandıran, olayların bütünüdür. Bizler hiçbir ayırım yap-
madan tarihimizle iftihar ediyor, gurur duyuyoruz” (m.ensonhaber.com,10.02.2018)
diye eklemiştir. Bu tarih görüşünün yansımalarını yapılan yapılarda da görmek
mümkündür. Örnek olarak, yapılan büyük çaplı projelerde Osmanlı döneminin
önemli isimlerine (Osmangazi Köprüsü, Yavuz Sultan Selim Köprüsü vb.) yer veril-
mesi gösterilebilir. Bu durum AK Parti’nin zaman zaman Neo-Osmanlıcı (Yeni Os-
manlıcılık) tutum takındığı (haberekspress.com) ve bunu benimsetmeye çalıştığı yö-
nünde nitelendirilmesine sebep olmuştur. Ancak, AK Parti hükümeti TİKA (Türk
İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı) aracılığıyla özellikle yurt dışında, iliş-
kilerin genişletilmesi, geçmiş ortak tarih hatırlatmalarının yapılması adına, 500 yıllık
dostluğun simgesi olarak görülen camiilerin (tika.gov.tr), diğer önemli yapıların ona-
rılarını üstlenmeye devam etmiştir. Bu restorasyon çalışmaları ile Osmanlı döne-
minde toprakları içerisinde bulunan ülkeler ile ilişkiler sıcak tutulmak istenmiştir. Bu
durum, ilişkilerin sağlamlaştırılması, geliştirilmek istenmesinin yanında, tarih bilin-
cindeki anlayışın yansıması olarak da görülebilir.

Kendisini tanımladığı “muhafazakar demokrasi” kavramı ile AK Parti, mille-
tin tarihsel tecrübe ve birikimini muhafaza etmesi gerekliliğine inandığını, gerek
parti programlarında gerek çeşitli vasıtalar aracılığıyla belirtmiştir. Bu doğrultuda,
AK Parti’nin kendisini tarihe bakış noktasında konumlandığı yerin, geçmişin bö-
lünmeden bir bütün içerisinde benimsenmesi olduğu söylenebilir.

4.3 EĞİTİM

Tek Parti ideolojisinin, pek çok alanda zihinsel dönüşüm gerçekleştirmek istediği bilinen bir gerçektir. Eskiye ait kurumların tasfiyesinden sonra, ideolojilerinin kökleşmesi adına kurulan Halkevleri (Cündioğlu, 1998: 97) ve Köy Enstitüleri, halka siyasal ve kültürel eğitim vererek, bir anlamda halkı yeniden biçimlendirecek olan bir işleve sahip kuruluşlar olarak öngörülmüştür (Akandere, 2016: 10). Kurulan bu kurumlar vasıtasıyla eğitim baz alınarak dönüşümler gerçekleştirilmeye ve tek parti ideolojisi benimsetilmeye çalışılmıştır. Parti üyelerinden Recep Peker'in mecliste yapmış olduğu "Halkevlerinin gayesi ulusu katılaştırmak, sınıfsız katı bir kitle haline getirmektir" (Demirel, 2014: 157) konuşması, temelde hedeflenen durumun, eğitim verme gerekçe gösterilerek, zihinlerde hedeflenen dönüşümün gerçekleştirilmesinin sağlanması olduğunu açık bir biçimde ortaya koymaktadır. Ayrıca, köy enstitülerinde, temelde okuma-yazma oranının yükseltilmesi ve köylü çocukların yetiştirilmesi amaçlanıldığı belirtilmiş olsa da, okulun yapılmasından, 20 yıl süreyle mecburi hizmet verilmesi şartına tüm eleştirilerde, enstitülerin faydadan çok zararı olacağını; enstitünün şehirli-köylü çizgisini derinleştireceği, izolasyona dayanan bir eğitim sisteminde köylüye önder olacak bireylerin yetişmesinin mümkün olamayacağını söylenmiştir (Karatepe, 2011: 86-87). Bu eleştirilere ek olarak, okulların yapılmasında köylüye yüklenen yükün fazla oluşu gibi hususların, köylülerin bu kurumları fırsat değil angarya olarak görmelerine yol açtığını (Giritlioğlu, 1965: 389), dönemin mebuslarından öğrenmekteyiz. Sonuç olarak, köylünün angarya olarak gördüğü eğitim kurumlarından verim alınması gerçekçi bulunmamış ve bu kurumlara yöneltelen eleştirilerin de tek parti ideolojisinin yayılmasında bir aracı konumunda olduğu yoğunluk arz etmektedir.

AK Parti dönemlerinde ise nicel ve nitel olmak üzere farklı atılımların gerçekleştirildiği görülmektedir. Cumhuriyetin kuruluşundan sonra başlayan reddi miras anlayışı neticesinde, her alanda olduğu gibi eğitim alanında da değişiklikler yapılmış, cumhuriyet ideolojisine uygun nesiller yetiştirilmesi için yeni eğitim kurumlarının oluşturulması süreci başlatılmıştır. Hakim olan bu anlayışın yansımaları, en son 28 Şubat sürecinde açığa çıkmış ve çevreye itilen kesimlerin eğitim kademelerinde yukarılara gelmemeleri adına ciddi engellerin konulmuştur. AK Parti, iktidara geldiği 2002 yılından itibaren, bu anlayışın yansımalarının değiştirilmesi adına adımlar at-

mıştır. Bu doğrultuda, ilk olarak, devlet gündemine “irtica” tehdidi olarak görülen başörtülü öğrencilerin diledikleri şekilde okullara gidebilmelerinin önünün açılması sağlanmış ve katsayı engeli getirilerek önü kesilmek istenen meslek ve İmam Hatip liselilerin eğitim alanında politikalar geliştirerek, sorunun çözüme ulaştırılmasını sağlamıştır. Tabii bunlar, kendiliğinden veya birden bire gerçekleşen gelişmeler değildir. AK Parti’yi iktidara taşıyan halkın partiden en önemli beklentileri arasında, ekonomik durumun iyileştirilmesinden sonra, özgürce eğitimlerini alabilme talepleri geniş yer tutmaktaydı. Dolayısıyla, AK Parti bu durumun çözümü noktasında sorumluluğunun farkında olarak reformları gerçekleştirmeye yönelmiştir. Ancak, bunun için öncelikle yargının ve vesayet rejiminin geriletilmesi gerekliliği, parti tarafından bilinmekteydi. Bu sorunlar, AK Parti’nin üçüncü iktidar dönemine kadar devam etse de, toplumda talep edilen özgürlükçü eğitim sistemi meselesi (başörtüsü ve katsayı meselesi) nihayete erdirilmiştir.

Ayrıca, eğitimin Türkiye’nin en önemli ve öncelikli konusu olarak ele alındığı AK Parti iktidarları döneminde Cumhuriyet tarihi boyunca ilk kez merkezi yönetim bütçesinden en yüksek pay eğitim tanına ayrılmaya başlanmıştır (Tekin, 2017: 139). Örneğin, Milli Eğitim Bakanlığının (MEB) 2002 yılında 10 milyar TL olarak gerçekleşen bütçe payı 2017 yılı itibarıyla 122 milyar TL’yi aşmıştır (Tekin, 2017: 140). Tüm bunlara ek olarak, okullaşma oranını çoğaltılması, kız çocuklarının okula gönderilmesi için kampanyalar düzenlenmesi (Haydi Kızlar Okula), 2003 yılından itibaren ücretsiz kitap dağıtılmaya başlanması, üniversite sayılarındaki artışla beraber üniversiteleşme oranlarının artırılması, eğitim müfredatlarında çoğulculuşmaya yönelik (örneğin; seçmeli derslerde yaşayan diller ve lehçelerin alınmasının sağlanması; üniversitelerde Yaşayan Diller Enstitüsünün kurulması) adımların atılması gibi uygulamalar ve reformlar eğitim alanında atılan diğer adımlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sonuç olarak, tek parti döneminde siyasal iktidarın diğer alanlarda olduğu gibi eğitim alanında da hakimiyetin sağlanması ve ideolojilerin benimsetilmesi durumu gibi hususlar neticesinde tek partili yıllarda, eğitim alanında gerçekleştirilen reformların, antidemokratik olduğu ve ideolojik yaklaşımların merkezinde sürdürüldüğünü söylemek mümkündür. AK Parti dönemlerinde ise gerçekleştirilen uygulama ve politikaların yüksek bir oranda memnuniyet sağladığı görülmekle birlikte, özellikle ço-

ğulculaşmanın artırılması yönündeki talepler, eğitim alanındaki reformların devamlılık arz etmesinin istendiğini göstermektedir. Sonuçta, AK Parti döneminde, değişim ve dönüşümler tam olarak tamamlanmış olmasa da yukarıda zikredilen adımların atılmış olması oldukça önemli ve dikkate değer görünmektedir.

SONUÇ

Türkiye Cumhuriyeti'nde kurulmuş ilk parti Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)'dir. CHP iktidarları döneminde yaşananlar, Türkiye siyasetinde zaman zaman gündeme gelmiş, çokça tartışılmıştır. Ayrıca, CHP'nin hakimiyet sağladığı yıllar, akademik çalışmalara da konu olmuştur. Bunun arkasındaki en önemli nedenlerden birisi “tek partili yıllar” olarak adlandırılan dönemde uygulanan siyasi politikaların toplum üzerinde hangi boyutlarda tesir ettiğinin merakıdır. Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) ise, uzun yıllar devam eden koalisyon dönemleri sonucunda 58. Türkiye hükümeti olarak kurulmuştur. AK Parti iktidarları dönemi de, iktidara geldiği ilk günden itibaren tartışmaların odağında yer almıştır. Hakkındaki tartışmaların yanında, yapılan akademik çalışmalarla AK Parti dönemleri, siyasal, toplumsal ve ekonomik alanlarda incelenmeye ve ele alınmaya devam etmektedir.

Tek Parti ve AK Parti dönemleri hakkında konuşulurken veya daha çok tartışılırken “otorite” ve “diktatörlük” kavramları üzerinden bir tanımlama yapıldığı ve bu doğrultuda eleştirilerin yöneltildiği göze çarpmaktadır. Bu nedenle, çalışmamızın ilk bölümünde özellikle otorite kavramının ve türevlerinin kavramsal analizlere yer verilmiş ve bu iki dönemin hangi kavramın içerisine oturtulabileceğinin ya da hangi kavramlara daha yakın olarak konumlandırılabilceğinin anlaşılması sağlanmaya çalışılmıştır. Ayrıca, Tek parti ve AK Parti dönemlerine yöneltilen eleştirilerin daha çok, Weber'in kavramsallaştırmalarından biri olan *yasal otorite* üzerinden yapıldığı göze çarpmaktadır. Weber'in tanımlamasında *yasal otoritede*, yasalarla bir meşruiyet zemini sağlanmaktadır. Otorite konusundaki önemli isimlerden birisi olan Sennett'in otorite tanımlaması da yine Tek parti ve AK Parti dönemlerine yöneltilen eleştirilerin temelindeki ifadelerle karşılık gelmekte olduğu görülmüştür. Sennett otoritede bulunan nitelikleri sıralarken, “üstün yargılama gücü”nün, “korku uyandırma kapasitesi”nin, “güven” duygusunun ve “disiplin uygulama yeteneği”nin olması gerektiğini ve bunların var olmasıyla otoritenin olduğunun tespit edilebileceğinden bahsetmiştir. Tüm bu tanımlamalar ışığında tezin ikinci ve üçüncü bölümlerinde, sırasıyla Tek parti ve AK Parti dönemi uygulamalarının belli dönem aralıklarında incelenmesi gerçekleştirilmiş, dördüncü bölümde ise bu iki dönem içerisinde gerçekleştirilenler, karşılaştırmalı analize tabi tutulmuş, birinci bölümde ele alınan “otorite” tanımlama-

ları ve türevlerinden hangisine yakınlık veya uygunluk sağladığı saptanmaya çalışılmıştır.

Tezin ikinci bölümünde tek parti dönemi yasal düzenlemelerine ve bu yasal düzenlemelerin nüfuz ettiği alanlara değinilerek incelemeler yapılmıştır. Bu bölümde görüldü ki, savaş sonucu bağımsızlığını kazanarak kurulan bir ülkede tek parti olarak iktidarda bulunan CHP, dünyada esen otoriter rejimlerin rüzgarını da arkasına alarak baskıcı sayılabilecek bir yönetim şekli ile ülkeyi yönetmeyi kendisinde bir hak olarak kabul etmiş ve ideolojilerini kabul ettirmede yasal düzenlemeleri araçsallaştırmıştır. Ayrıca, ikinci bölümde, baskıcı hükümlerin, basının da kontrol altına alınmasını sağlayan Matbuat Kanunu ile yoğunlaştığına dikkat çekilmiş ve tek parti rejiminin ideolojilerini yaymada basını aracı durumuna getirdiği görülmüştür. Aynı zamanda, yapılanların farklı bir biçimde aktarılabilmesine imkan sağlayan bu güç ile iktidarın “haklılığı” ve yapmış olduğu uygulamaların “normallığı” vurgulanmaya çalışıldığına da dikkat çekilmiştir. Herhangi bir şekilde olumsuz bir durum açığa çıkması durumunda ise tek parti yönetiminin, İstiklal Mahkemeleri’nin vermiş olduğu korku kültüründen yararlandığına ve yine yargulamaların da halka gözdağı vermek için kullanıldığı görülmüştür.

İkinci bölümde Tek parti yönetiminin dikkatleri çeken başka bir uygulaması ise dini alandaki reformlarıdır. Savaş yıllarında, kitleleri bir araya getirici özelliğinden yararlanan dinin, tek parti ideolojilerinin yaygınlaştırılması noktasında en büyük engelleyici faktör olduğuna kanaat getirilmesi ile birlikte toplumun değerlerine aykırı olarak görülen uygulamaların yapılmaya başlandığı görülmüştür. Tek parti yönetimi, dinin etki alanını sınırlandırdıktan sonra, kurmuş olduğu köy enstitüleri, halkevleri aracılığıyla rejimin ideolojinin benimsetilmesine başlandığı görülmüştür. Bu kurumlar aracılığıyla, yeni rejimin yeni nesillerine, tek parti ideolojisinin aktarılmasına çalışıldığı çalışma neticesinde ulaşılan sonuçlardan birisi olmuştur.

Tezin tek parti dönemini irdelediğimiz ikinci bölümde, partinin özellikle İnönü’nün liderliğindeki iktidar yıllarında otoriter bir yönetim anlayışının benimsendiği sonucuna ulaşılmıştır. Ancak şunun da belirtilmesinde fayda vardır ki, tek parti yılları, dünya üzerinde esen faşizm rüzgarları ve otoriter rejimlerin de hakim olduğu bir dönemdir. Elbette, bu durum, tek parti iktidarlarının yapmış olduğu uygulamaların meşruiyetini oluşturmamaktadır. “Dönemin şartları” diyerek geçiştirilmesi mümkün

olmayan antidemokratik düzenlemelerin, kabul edilmesi mümkün değildir. Bugün, bu konuların hala ele alınıp tartışılıyor olmasının nedenlerinden birisi de toplum vicdanında kapanmamış yaraların olmasından ileri gelmektedir. Sonuç olarak, bu tezin belli bir dönemini ele alıyor oluşu ve yıllarla sınırlandırılması tez içerisinde bazı konuların detaylarıyla ele alınamamasına neden olmuştur. Ayrıca, halkın düşüncelerinin, uygulanan politikalar gereği bilinmemesi, basın baskı altında olması gibi nedenlerden ötürü bakir kalmış alanların var oluşu tez içerisinde yayımlanmış kaynaklarla sınırlı kalınmasına yol açmıştır.

Tezin üçüncü bölümüne AK Parti hükümetlerinin dönemi öncesinde yaşanan koalisyon hükümetlerinin ülkede ekonomik, siyasi, kültürel vs birçok alanda meydan getirmiş olduğu tahribatların anlatılmasıyla başlanmış, bunun koalisyon hükümetleri dönemlerinden AK Parti iktidarları dönemine giden sürecin ve partinin iktidarda olduğu yılların daha iyi ortaya konulmasını ve analiz edilmesine katkı sağlaması amaçlanmıştır. Bölümün ilerleyen kısımlarında, AK Parti'nin din ve inanç özgürlükleri, ifade özgürlükleri ve daha önce kabul edilmek istenmeyen Kürt meselesinin çözüme kavuşturulması noktasında yapılan yasal düzenlemelere yer verilerek, partinin birinci bölümde tanımlanan “otorite” ve türevleri gibi kavramların içerisine yerleştirilip yerleştirilemeyeceği kaynaklar ışığında sunulmaya çalışılmıştır. Çalışmalar neticesinde görüldü ki, daha önce devlet ile millet arasındaki açılan uçurumlar bir bir kapatılarak halkın yönetimde gerçek manada söz sahibi olmasının mümkün hale getirilmesi, partinin ilerleyen yıllarda da iktidara gelmesini sağlamıştır. AK Parti hükümetlerinin en büyük başarısı ise devlet ile millet arasındaki küskünlüğünün giderilmesi ve geniş kitlelere yayılabilmesi olduğu saptanmıştır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde aynı zamanda, Türkiye’de demokrasi anlayışının, AK Parti hükümetleri döneminde bir hayli ilerlediği görülmüştür. 28 Şubat ve onun öncesinde elitist, vesayetçi zihniyetin ürünü olan inanç özgürlükleri alanındaki sorunların çözümü noktasında özellikle mağdur edilen başörtülü kesimlerin mağduriyetlerinin giderilmesi için çok büyük çabaların ortaya konulduğu görülmüştür. Ayrıca, AK Parti döneminde, katsayı uygulamasıyla üniversitelere gitmeleri zorlaştırılarak ileri kademelere gelmeleri engellenmek istenen kesimlerin de yıllardır süren mağduriyetleri, eğitim hakkının sınırlandırılmayacağı anlayışıyla çözüme kavuşturulan bir başka mesele olarak belirlenmiştir.

Yine, AK Parti dönemlerinde görmezden gelinerek yok olacağına inanılan Kürt meselesine dair en somut adımların atıldığına dikkat çekilmiştir. Osmanlı'dan beri var olan Kürt meselesi Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra ötelenerek kenara itilmiş, inkar edilmiş ve yıllardır gündem dışında tutulmuştur. AK Parti hükümetleri, geçmişle hesaplaşmaya giderek bu meselenin çözüme kavuşturulması adına ciddi adımlar atmıştır. Kürt kelimesinin yasaklı olduğu yılların geride kalmasıyla birlikte, devlet kanallarında Kürtçe bir kanalın da var olması, üniversitede Kürt Dili ve Kültürü Anabilim Dalı'nın kurulması gibi hayali mümkün olmayan adımların atılması herkes için demokrasinin işlerliğinin sağlanması adına oldukça önemli görünmektedir.

Sonuç olarak, AK Parti, çoğunluğunu halkın taleplerini oluşturduğu sorunların çözümünü sağlama noktasında pek çok engellemelerle karşılaşmış olsa da demokratikleşme yolunda oldukça ciddi adımlar atmayı başarmıştır. AB uyum süreci kapsamında alınan mesafede bunu kanıtlar niteliktedir. Bunları yaparken, karşılaştığı kapatma davası haricinde ülkeyi geriye götüreceği kesin olan pek çok darbe girişimleriyle de mücadele etmek durumunda kaldığını belirtmek gerekmektedir. Değişen dünya düzeninde ülkenin demokrasi anlayışıyla yönetilmesi tüm dünyada hakim olmuştur. AK Parti, yalnızca bu düzenin gerekliliği olan atılımlar noktasında gerçekçi bir tutum takınmış ve harekete geçmiştir. Aslında, Tek partili yıllardan çok partili hayata geçişten sonra atılması gereken adımlar, uygulanması gereken politikalar, vesayetçi anlayışın devam etmesiyle sonuçsuz kalmıştır. Yani, demokratik yönetim anlayışı ülkede henüz yerleşmemiştir. Halbuki, çok partili hayata geçişten AK Parti'nin iktidara geldiği dönemlere gelinceye kadar pek çok hükümet kurulmuştur. Bu nedenle, yapılması gerekenlerin yapılmaması ya da yapılmak istenmemesi, tüm bunların AK Parti dönemlerinde hayata geçirilmesi bahsedilmesi gereken bir noktadır. Kısacası, atılan adımlar göz önünde bulundurulduğunda, antidemokratik uygulamaların bir bir giderilmeye çalışılması bir son olarak görülmesi de AK Parti dönemlerinde, büyük bir değişimin yaşandığı ve bunları yaparken otoriter bir tutum takınmadığı sonucuna varılmıştır.

Tek parti ve AK Parti dönemleri özellikle sosyal bilimler alanında ayrı ayrı ele alınan ve alınmaya devam eden iki önemli dönemdir. Bu çalışmada, elde edilen bulgular doğrultusunda yapılan incelemeler, sosyoloji anabilim dalı başta olmak üzere-

re pek çok alandaki çalışmalara bir katkı sunması amacı ile yapılmıştır. Ayrıca, çalışmanın belli dönem aralıklarının ele alınması, bu doğrultuda bir sınırlandırılma yapılması ve AK Parti dönemlerinin hali hazırda devam ediyor oluşu gibi unsurlar, daha sonra yapılacak çalışmalarda kapsamın ve konuların genişletilerek özellikle sosyal ve siyaset bilimlerinde bu konunun farklı biçimlerde yeniden ele alınabileceğini göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Akandere, O. (2016). *Milli Şef Dönemi (1938- 1945)*, İstanbul: İz Yayıncılık.
- Akdoğan, Y. (2017). *Siyasi Liderlik ve Erdoğan*, İstanbul: Turkuvaz Kitap.
- Akdoğan, Yalçın, (2018). “AK Parti ve Erdoğan’ın Liderliği”. N. Miş ve A. Aslan (Ed.), *AK Parti’nin 15 Yılı: Siyaset*, içinde (105-114). İstanbul: SETA.
- Aktay, Y. (2011). *Karizma Zamanları, 28 Şubat’tan 27 Nisan’a AK Parti ve Türk Siyasetine Karizma Sosyolojisi Açısından Bir Yaklaşım*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Aktay, Yasin, (2013). “*Demokratikleşmenin Sosyolojik Analizi*”, *Türkiye’nin Demokratik Dönüşümü* (Ed. M. Yılmaz ve H. E. Beriş), SDE, Mayıs 2013.
- Aktay, Y. (2015). *Öncesi ve Sonrasıyla 17-25 Aralık, Neye Himmet Neye Hizmet*, İstanbul: Tezkire Yayıncılık.
- Aktay, Yasin, (2018). “Adalet ve Kalkınma Arasında AK Parti”. N. Miş ve A. Aslan (Ed.), *AK Parti’nin 15 Yılı: Siyaset*, içinde (231-260). İstanbul: SETA.
- Aktürk, Şener, (2018). “AK Parti ve Türkiye’nin Sivil Haklar Hareketi: Dindar Muhafazakarlığa ve Etnik Kimliklere Yönelik Siyasi Tecridin Kaldırılması”. N. Miş ve A. Aslan (Ed.), *AK Parti’nin 15 Yılı: Siyaset*, içinde (297-314). İstanbul: SETA.
- Akyüz, İ. (2016). *Adalet ve Kalkınma Partisi’nin Din Politikalarında Etkili Olan Temel Dinamikler*, Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi. Sayı:3, Cilt: 2.
- Alkın, Kerem, (2018), “On Beş Yıllık ‘Sessiz Devrim’in Ekonomik Kodları”. N. Gür, S. Ünay ve Ş. Dilek (Ed.), *AK Parti’nin 15 Yılı: Ekonomi*, içinde (19-34). İstanbul: SETA.
- Alptekin, Hüseyin ve Köse, Talha, (2018). “AK Parti’nin Kürt Politikası”. N. Miş ve A. Aslan (Ed.), *AK Parti’nin 15 Yılı: Siyaset*, içinde (315-338). İstanbul: SETA.
- Altun, Fahrettin ve Çağlar, İsmail, (2018). “Türkiye’de Medyanın Demokratikleşmesi”, İ. Çağlar ve A. Aslan (Ed.), *AK Parti’nin 15 Yılı: Toplum*, içinde (13-30). İstanbul: SETA.

- Armağan, M. (2015), *Öncesi ve Sonrasıyla Tek Parti Devri*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Aydemir, Ş. (1993), *İkinci Adam (1938- 1950)*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Aslan, Ali, (2018). “Yerli ve Milli Siyaset”. İ. Çağlar ve A. Aslan (Ed.), *AK Parti'nin 15 Yılı: Toplum*, içinde (77-104). İstanbul: SETA.
- Aşlamacı, İbrahim, (2018). “Din Eğitimi Politika ve Uygulamalarında AK Parti'nin 15 Yılı”. İ. Çağlar ve A. Aslan (Ed.), *AK Parti'nin 15 Yılı: Toplum*, içinde (181-209). İstanbul: SETA.
- Beriş, Hamit Emrah, (2018). “FETÖ İle Mücadele”, N. Miş ve A. Aslan (Ed.), *AK Parti'nin 15 Yılı: Siyaset*, içinde (379-408). İstanbul: SETA.
- Bilgin, Vedat, (2018). “Türkiye’de Devlet-Toplum İlişkileri ve Demokratikleşme Sürecinde AK Parti”, N. Miş ve A. Aslan (ed.), *AK Parti'nin 15 Yılı: Siyaset*, içinde (75-103). İstanbul: SETA.
- Bonchenski, J.M.(2015). *Otorite Nedir?* (H. Görgün çev.). İstanbul: Küre Yayınları.
- Bülbül, K., Hakyemez, Y. Ş., Yılmaz, M., Yayman, H., Aktay, Y., Beriş, H. E. ve Çetin, S. (2013). *Türkiye'nin Demokratik Dönüşümü (2002-2012)*, Ankara: Stratejik Düşünce Enstitüsü.
- Cevizci, A. (1996). *Felsefe Sözlüğü*, Ankara: Ekin Yayınları.
- Chomsky, N. (2013). *Anarşizm Üzerine*, (T. Tosun çev.). İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Contzen, R. (2015). *Daha Az Devlet Daha Çok Toplum*, (V. Atayman çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Cündioğlu, D. (1998). *Türkçe Kur'an ve Cumhuriyet İdeolojisi*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Çağlar, İsmail ve Akdemir, Kevser Hülya, (2018). “AK Parti Döneminde Cemaatler”. İ. Çağlar ve A. Aslan (Ed.), *AK Parti'nin 15 Yılı: Toplum*, içinde (105- 122). İstanbul: SETA.
- Çarkoğlu, A. ve Toprak, B. (2006). *Değişen Türkiye’de Din, Toplum ve Siyaset*, İstanbul: TESEV Yayınları.

- Çetin, B. (2012). *Manşetlerin Efendisi, Muhtar Olamaz Dediler Başbakan Oldu*, Ankara: Elips Kitap.
- Dağı, İhsan D, (2010), “Adalet ve Kalkınma Partisi: Güvenlik ve Meşruiyet Arayışında Kimlik, Siyaset ve İnsan Hakları Söylemi”. H. Yavuz (Ed), *AK Parti Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri*, içinde (121-140). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Demir, Ö. (1992). *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, İstanbul: Ağaç Yayıncılık.
- Demirağ, D. (2012). *Anarşizm Nedir?*, İstanbul: Okur Kitaplığı.
- Demirel, A. (2014), *Tek Partinin İktidarı (1923- 1946)*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Dilipak, A. (1989). *İnönü Dönemi*, İstanbul: Beyan Yayınları.
- Doğan, S. (2017). *Mahalledeki AKP*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Duran, Burhanettin, (2018). “AK Parti’nin İdeolojik Dönüşümünün Kodları”. N. Miş ve A. Aslan (Ed.), *AK Parti’nin 15 Yılı: Siyaset*, içinde (47-73). İstanbul: SETA.
- Erdem, Ekrem, (2018). “AK Parti Hükümetlerinin Büyüme, İstihdam ve Rekabet Gücü Politikaları”, N. Gür, S. Ünay ve Ş. Dilek (Ed.), *AK Parti’nin 15 Yılı: Ekonomi*, içinde (35-59). İstanbul: SETA.
- Friedrich, C. ve Brzezinski, Z. (1964). *Totaliter Diktatörlük ve Otokrasi*, (O. Onaran çev.). Ankara: Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları.
- Fromm, E. (2017). *İtaatsizlik Üzerine*, (N. Soysal çev.). İstanbul: Say Yayınları.
- Giritlioğlu, F. (1965), *Türk Siyasi Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisinin Mevkii*, Ankara: Ayyıldız Matbaası.
- Goldman, E. (2012). *Anarşizm Neyi Savunur?* (D. Kömürcü çev.). İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Goloğlu, M. (1974). *Tek Partili Cumhuriyet*, Ankara: Kalite Matbaası.
- Goloğlu, M. (2017). *Milli Şef Dönemi (1939- 1945)*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Gür, Nurullah ve Tatlıyer, Mevlüt, (2018). “Maliye Politikasının Değişen Yüzü”, N. Gür, S. Ünay ve Ş. Dilek (Ed.), *AK Parti’nin 15 Yılı: Ekonomi*, içinde (77-95). İstanbul: SETA.

- Jenkins, Gareth, (2010). “Semboller ve Gölge Oyunu Ordu-AKP İlişkileri 2002-2004”. H. Yavuz (Ed.), *AK Parti Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri*, içinde (235-257). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Kabacalı, A. (1990), *Başlangıçtan Günümüze Türkiye’de Basın Sansürü*, İstanbul: Gazeteciler Cemiyeti Yayınları.
- Kara, İ. (2016). *Cumhuriyet Türkiye’sinde Bir Mesele Olarak İslam I*, İstanbul: DergahYayınları.
- Kara, İ. (2017). *Cumhuriyet Türkiye’sinde Bir Mesele Olarak İslam II*, İstanbul: DergahYayınları.
- Karagöl, Erdal Tanas, (2018). “AK Parti Dönemi Ekonomi Politikası”. N. Miş ve A. Aslan (Ed.), *AK Parti’nin 15 Yılı: Siyaset*, içinde (435-466). İstanbul: SETA.
- Karakaş, M. (2000). Modernleşme Açısından Köy Enstitüleri’nin İşlevselliği Üzerine Sosyolojik Bir Değerlendirme. *Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:1, Cilt:2.
- Karakaş, M. (2014). Devrim Romantizminden Darbe Girişimine Giden Yol: Gezi Parkı Olayları ve 17 Aralık Operasyonu. *Tezkire Dergisi*, Sayı. 49, içinde (23-33).
- Karakaş, M. (2015). *Modernlik, Küreselleşme ve Türkiye’nin Kimlikler Evreni*, İstanbul: Küre Yayınları.
- Karakaş, M. (2016). 15 Temmuz Darbe Girişiminin Sosyolojisi Üzerine. *Tezkire Dergisi*, Sayı.57, içinde (81-91).
- Karaosmanoğlu, Y. K. (2013). *Politikada 45 Yıl*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Karatepe, Ş. (2011). *Tek Parti Dönemi*, İstanbul: İz Yayıncılık.
- Karpat, K. (2016). *Kısa Türkiye Tarihi (1800-2012)*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Koç, V. (1973). *Hayat Hikayem*, İstanbul: Kendi Yayını.
- Koçak, C. (2011). *Tek Parti Döneminde Muhalif Sesler*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Koçak, C. (2017). *Türkiye’de Milli Şef Dönemi (1938- 1945)*, İstanbul: İletişim Yayınları.

- Kojeve, A.(2007). *Otorite Kavramı* (M. Erşen çev.). İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Koyuncu, B. (2014). “*Benim Milletim...*” *AK Parti İktidarı, Din ve Ulusal Kimlik*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kuru, Ahmet T, (2010). “Laikliğin Yeniden Yorumlanması: Adalet ve Kalkınma Partisi Örneği”. H. Yavuz (Ed), *AK Parti Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri*, içinde (183-207). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Kutay, Muhammet Tacettin, (2018). “Kültürel İktidarın El Değiştirmesi ve Türklüğün Yeniden İnşası”. İ. Çağlar ve A. Aslan (Ed.), *AK Parti'nin 15 Yılı: Toplum*, içinde (49-61). İstanbul: SETA.
- Lewis, B. (1991). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (M. Kıratlı çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Linz, J.(2017). *Totaliter ve Otoriter Rejimler*, (E. Özbudun çev.). Ankara: Liberte Yayınları.
- Mardin, Ş. (2016). *Türkiye'de Toplum ve Siyaset, Makaleler I*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Marshall, G.(1999). *Sosyoloji Sözlüğü* (O. Akınhay ve D. Kömürcü çev.). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Memmi, Mehmet Akif, (2018). “AK Parti Döneminde Muhafazakar Yayıncılık Ya Da Hegemonyayı Dengeleme Arayışı”. İ. Çağlar ve A. Aslan (Ed.), *AK Parti'nin 15 Yılı: Toplum*, içinde (63-73). İstanbul: SETA.
- Metinsoy, M. (2007). *İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye Savaş ve Gündelik Yaşam*, İstanbul: Homer Kitabevi.
- Miş, Nebi ve Sobacı, Mehmet Zahid, (2018). “AK Parti ve Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi”. N. Miş ve A. Aslan (Ed.), *AK Parti'nin 15 Yılı: Siyaset*, içinde (129-158). İstanbul: SETA.
- Nadi, N. (b.t), *Perde Aralığından*, İstanbul: Cumhuriyet Yayınları.
- Oktay, H. E. (2013). *Türk Tarihinin Kayıp Yılları İnönü Dönemi*, İstanbul: Akis Kitap.
- Orbay, R. (1993). *Cehennem Değirmeni*, İstanbul: Emre Yayınları.

- Öcal, M. (2011). *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Din Eğitimi*, İstanbul: Düşünce Kitabevi Yayınları.
- Özkır, Yusuf, (2018). “AK Parti'nin Siyasal İletişim Stratejisi”. N. Miş ve A. Aslan (Ed.), *AK Parti'nin 15 Yılı: Siyaset*, içinde (409-434). İstanbul: SETA.
- Poulantzas, N. (2014). *Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar* (Ş. Ünsaldı çev.). Ankara: Epos Yayınları.
- Russell, B.(2017). *İktidar*, (M. Ergin çev.). İstanbul: Cem Yayınevi.
- Sennett, R.(2014). *Otorite* (K. Durand çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Sever, Erşan ve Dikkaya, Mehmet, (2018), “15 Temmuz 2016 Darbe Girişiminin Ekonomi Politikası: Erken Dönem Sonuçlar”. N. Gür, S. Ünay ve Ş. Dilek (Ed.), *AK Parti'nin 15 Yılı: Ekonomi*, içinde (267-284). İstanbul: SETA.
- Seyyar, A. (2007). *İnsan ve Toplum Bilimleri Terimi Ansiklopedik Sosyal Bilimler Sözlüğü*, İstanbul: Değişim Yayınları.
- Sobacı, Mehmet Zahid ve Köseoğlu, Özer, (2018). “AK Parti ve Türk Kamu Yönetiminde Reform Serüveni: Demokratikleşme Yolunda Atılan Adımlar”.N. Miş ve A. Aslan (ed.), *AK Parti'nin 15 Yılı: Siyaset*, içinde (159-180). İstanbul: SETA.
- Şahin, Y. (2015). *Fenaftid Devlet*, İstanbul: Liberte Yayınları.
- Tekin, Yusuf, (2018). “Eğitim Alanında Yaşanan Dönüşüm Bağlamında AK Parti'nin 15 Yılı”. İ. Çağlar ve A. Aslan (ed.), *AK Parti'nin 15 Yılı: Toplum*, içinde (139-155). İstanbul: SETA.
- Tiyek, R. (2016). *AB Uyum Sürecinde AK Parti Dönemi (2002-2015) Dezavantajlı Gruplara Yönelik Sosyal Politika Uygulamaları*, Bursa: Dora Yayınları.
- Turan, Bülent, (2018). “AK Parti Döneminde Vesayet Rejimiyle Mücadele”. N. Miş ve A. Aslan (ed.), *AK Parti'nin 15 Yılı: Siyaset*, içinde (275-294). İstanbul: SETA.
- Uyar, H. (2012), *Tek Parti Dönemi ve CHP*, İstanbul: Boyut Yayıncılık.
- Uzun, Cem Duran, “Yargı Vesayeti Kıskaçında AK Parti Döneminde Hukuk ve Yargı”. N. Miş ve A. Aslan (ed.), *AK Parti'nin 15 Yılı: Siyaset*, içinde (209-230). İstanbul: SETA.

- Ünal, Mahir, (2018). “AK Parti Döneminin Demokratikleşme Adımları”. N. Miş ve A. Aslan (ed.), *AK Parti'nin 15 Yılı: Siyaset*, içinde (261-274). İstanbul: SETA.
- Ünay, Sadık, (2018). “Düzenleyici Devletten Kapsamlı Kalkınmaya: AK Parti Dönemi Türkiye Ekonomisi”, N. Gür, S. Ünay ve Ş. Dilek (ed.), *AK Parti'nin 15 Yılı: Ekonomi*, içinde (9-17). İstanbul: SETA.
- Vassaf, G. (2002). *Cehenneme Övgü, Gündelik Hayatta Totalitarizm* (Z. Gencosman ve Ö. Madra çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yalman, A. E. (1990). *Yarının Türkiyesine Seyahat*, İstanbul: Cem Yayınları.
- Yanarışik, Oğuzhan, (2018). “AK Parti Döneminde Dönüşen Ana Akım Medya Söylemi”. İ. Çağlar ve A. Aslan (ed.), *AK Parti'nin 15 Yılı: Toplum*, içinde (32- 47). İstanbul: SETA.
- Yavuz, H. (2010). *Ak Parti; Toplumsal Değişimin Aktörleri*, İstanbul: Kitap Yayınevi Yayınları.
- Yayla, A. (2013). *Gezi Parkı'ndan Tahrir Meydanına Diren Demokrasi*, İstanbul: Kaldırım Yayınları.
- Zürcher, E. (2018). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, (Y. Gönen çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Weber, M.(2017). *Bürokrasi ve Otorite*, (H. Akın çev.). Ankara: Adres Yayınları.

Gazeteler ve Köşe Yazıları

- “Erdoğan: Artık Hiçbir Şey Eskisi Gibi Olmayacak”, *Hürriyet*, 14 Ağustos 2001, Erişim Tarihi: 10.01.2019.
- “Beceremediniz Artık Bırakın”, *Hürriyet*, 18.04.1997, Erişim Tarihi: 20.12.2018
- “Paşa Paşa İmzaladı”, *Sabah*, 06.03.1997, Erişim Tarihi: 10.01.2019.
- “AK Parti Kapatılmasın’ Kararı Çıktı”, *Milliyet*, 30.07.2008, Erişim Tarihi: 11.01.2019.
- “Esrarengiz Kaza”, *Hürriyet*, 04.11.1996, Erişim Tarihi: 15.01.2019.

AK Parti 1. Olağan Büyük Kongresi, “Genel Başkan R. Tayyip Erdoğan’ın Konuşması”, 12 Ekim 2003, Ankara,

<https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/964/200403930.pdf?sequence=1&isAllowed=y>, Erişim Tarihi: 13.01.2019.

Medya Patronlarının 28 Şubat İtirafı”. (6 Ekim 2012).
www.duzceyerelhaber.com<http://www.duzceyerelhaber.com/turkiyeden-dunyadan-haberleri/8608-Medya-patronlarinin-28-Subat-itarafлари#.XDho8y3BJQI> Erişim Tarihi: 11.01.2019.

“Cumhurbaşkanı Erdoğan’dan çözüm süreci: ‘Şu aşamada buzdolabına konulmuştur’”,08.10.2015.<https://www.cnnturk.com/turkiye/cumhurbaskani-erdogandan-cozum-sureci-su-asamada-buzdolabina-konulmustur>Erişim Tarihi: 12.01.2019.

Çözüm süreci resmen lağvedildi”. (25.07.2018).
http://www.yeniasya.com.tr/gundem/cozum-sureci-resmen-lagvedildi_468520, Erişim Tarihi: 12.01.2019.

“O kitaplar artık özgür!”, Vatan, 07.12.2012, <http://www.gazetevatan.com/o-kitaplar-artik-ozgur--497676-gundem/>, Erişim Tarihi: 12.01.2019.

“Göbeğini kaşıyan adam...”, Hürriyet, 03.05.2007,<http://www.hurriyet.com.tr/gobegini-kasiyan-adam-6449176>, Erişim Tarihi: 12.01.2019).

Gültekin, L. (20 Kasım 2016). [diken.com.tr](http://www.diken.com.tr). 22.03.2019,
<http://www.diken.com.tr/1725-aralikta-ne-oldu/>.

Bora, T. (24 Temmuz 2013). everywheretaksim.net. 22.03.2019,
<http://everywheretaksim.net/tr/birikim-gezi-direnisi-bir-yanimiz-bahar-bahce-tanil-bora/>.

Belge, M. (9 Temmuz 2013). [duzceyerelhaber.com](http://www.duzceyerelhaber.com). 22.03.2019,
<http://www.duzceyerelhaber.com/Murat-BELGE/16891-Darbe>.

“Bidon kafa...”, Hürriyet, 13.08.2007, <http://www.hurriyet.com.tr/bidon-kafa-7074842>, Erişim Tarihi: 12.01.2019.

“Demokratik Açılım Süreci Başlıyor, Habertürk, 30.07.2009,
<https://www.haberturk.com/gundem/haber/161741-demokratik-acilim-sureci-basliyor>, Erişim Tarihi: 13.01.2019.

“6-7 Ekim Olayları'nın Bilançosu”, Anadolu Ajansı, 07.10.2015, <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/6-7-ekim-olaylarinin-bilancosu/436002>, Erişim Tarihi: 14.01.2019.

“Cumhuriyet Mitingi Yeniden”, haberturk.com, 28.11.2011, <https://www.haberturk.com/gundem/haber/692259-cumhuriyet-mitingi-yeniden>, Erişim Tarihi: 15.01.2019.

“Türkiye’de bugüne kadar kurulan koalisyon hükümetleri...”, cnnturk.com, 14.07.2015, <https://www.cnnturk.com/turkiye/iste-turkiyede-bugune-kadar-kurulan-koalisyon-hukumetleri?page=1>, Erişim Tarihi: 15.01.2019.

“Sanatçı Müsveddeleriyle Ayakta Kalmaya Çalışıyor”, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/sanatci-musveddeleriyle-ayakta-kalmaya-calisiyor-17915105>, Hürriyet, 31.05.2011, Erişim Tarihi: 30.01.2019.

“34 PKK’lı Habur Sınır Kapısı’ndan Girip Teslim Oldu”, <http://www.milliyet.com.tr/acilim-da-kritik-an-siyaset-1151953/>, Milliyet, 19.10.2009, Erişim Tarihi: 30.01.2019.

“Menderes Hatası Olur”, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/menderes-hatasi-olur-39015477>, Hürriyet, 24.03.1998, Erişim Tarihi: 01.02.2019.

“Erdoğan’a 10 Ay Hapis”, <http://www.milliyet.com.tr/1998/04/22/siyaset/siy00.html>, Milliyet, 22.03.1998, Erişim Tarihi: 01.02.2019.

“Baykal: Başbakan Cumhurbaşkanı Olmamalı”, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/baykal-basbakan-cumhurbaskani-olmamali-6118410>, Hürriyet, 13.03.2007, Erişim Tarihi: 01.02.2019.

“Demokratik Açılım Paketi Mecliste”, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/demokratik-acilim-paketi-mecliste-12846610>, Hürriyet, 03.11.2009, Erişim Tarihi: 01.02.2019.

“İlk kez Kürtçe Bir Eser Çevrildi”, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/ilk-kez-kurtce-bir-eser-cevrildi-16421797>, Hürriyet, 03.12.2010, Erişim Tarihi: 01.02.2019.

“Muhtar Bile Olamayacak”, <http://www.radikal.com.tr/1998/09/24/politika/muh.html>, Radikal,

24.09.1998, Erişim Tarihi: 01.02.2019.

“Gezi Olayları ve Ağır Bilançosu” <https://www.sabah.com.tr/aktuel/2015/05/29/gezi-olaylari-ve-agir-bilancosu>, Sabah, 29.05.2015, Erişim Tarihi: 06.02.2019.

“Artık Katsayı Yok”, <http://www.milliyet.com.tr/artik-katsayi-yok-gundem-1469920/>, Milliyet, 02.12.2011, Erişim Tarihi: 25.02.2019.

<https://www.haksozhaber.net/askeri-tesislerde-sivillere-yasak-kalkiyor-29716h.htm>, haksozhaber.net, 17.05.2012, Erişim Tarihi: 14.02.2019.

“Kürt Sorunu Benim Sorunum”, <http://www.milliyet.com.tr/kurt-sorunu-benim-sorunum--siyaset-1397439/>, 02.06.2011, Erişim Tarihi: 25.03.2019.

“Sezer’den Yine Eşsiz Davetiye”, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/sezer-den-yine-essiz-davetiye-267858>, Hürriyet, 26.10.2004, Erişim Tarihi: 25.02.2019.

“10 Soruda 17-25 Aralık Operasyonları”, bbc.com, 16.12.2014, Erişim Tarihi: 25.02.2019.

“Beyefendi Rahatsız Olmasın Gazeteciliği..” <https://t24.com.tr/yazarlar/hasan-cemal/beyefendi-rahatsiz-olmasin-gazeteciligi,7151>, t24.com.tr, 02.02.2013, Erişim Tarihi: 28.03.2019.

“Erdoğan’la ülkenin nereye gittiğini hala göremeyenler, gözü bağlı olanlar”, <http://m.marmarayerelhaber.com/Hasan-CEMAL/23594-Erdoganla-ulkenin-nereye-gittigini-hl-goremeyenler-gozu-bagli-olanlar,marmarayerelhaber.com>, 26.03.2014, Erişim Tarihi: 28.03.2019.

“Seçimi kaybetmesi son derece düşük ihtimal”, <https://odatv.com/secimi-kaybetmesi-son-derece-dusuk-ihtimal-ataturkten-daha-guclu-olacak-19041806.html>, odatv.com.tr, 19.04.2018, Erişim Tarihi: 28.03.2019.

“Erdoğan: Milletimizi Meydanlara Davet Ediyorum”, <https://www.cnnturk.com/turkiye/erdogan-milletimizi-meydanlara-davet-ediyorum>, cnnturk.com, 16.07.2016, Erişim Tarihi: 26.02.2019.

“Referandumdan ‘Evet’ Çıktı”, <http://arsiv.sabah.com.tr/2007/10/21/haber,92A0CBA9A3784A15893A8B8C4C8646A5.html>, 21.10.2007, Erişim Tarihi: 27.02.2019.

“AK Parti’nin 16. Kuruluş Yıldönümü”, avim.com, <https://www.takvim.com.tr/siyaset/2017/08/13/ak-partinin-16-kurulus-yil-donumu>, 13.08.2017, Erişim Tarihi: 28.02.2019.

“Prof. Dr. Mete Tunçay’dan AK Parti ve Erdoğan Yorumu: 16 Yıl Daha”, hürriyet.com, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/ak-parti-ve-erdogan-yorumu-16-yil-daha-40139789>, 17.07.2016, Erişim Tarihi: 27.03.2019.

“Kararımız Evet: AK Parti Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi Kitapçığı”, AK Parti, <http://www.akparti.org.tr/kararimizevet>, Erişim Tarihi: 27.02.2019.

“5170 Sayılı Kanun”, Resmi Gazete, 22.05.2004, sayı:25469, Erişim Tarihi: 10.01.2019.

“4982 Sayılı Bilgi Edinme Hakkı Kanunu”, Resmi Gazete, 24.10.2003, sayı: 25269, Erişim Tarihi: 20.12.2018

“Cuma İzni İle İlgili 2016/1 Sayılı Başbakanlık Genelgesi”, Resmi Gazete, sayı:29587, Erişim Tarihi: 13.01.2019.

“1739 Sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu”, 30.03.2012, sayı: 14574, <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.1739.pdf>, Erişim Tarihi: 13.01.2019.

“Türk Vatandaşlarının Günlük Yaşamlarında Geleneksel Olarak Kullandıkları Farklı Dil ve Lehçelerde Yapılacak Radyo ve Televizyon Yayınları Hakkında Yönetmelik”, *Resmi Gazete*, 13.11.2009, sayı: 27405, Erişim Tarihi: 12.01.2019.

www.turkhukuk sitesi.com

haberekspress.com

m.ensonhaber.com

www.tika.gov.tr